

ДИПЛОМАТИЧНА АКАДЕМІЯ УКРАЇНИ ІМЕНІ ГЕННАДІЯ УДОВЕНКА
ПРИ МІНІСТЕРСТВІ ЗАКОРДОННИХ СПРАВ
ЧОРНОМОРСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ІМЕНІ ПЕТРА МОГИЛИ
МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

ФЕРЕНС БОГДАН ВОЛОДИМИРОВИЧ

УДК 327.88:[004.7.056.5+07]((470+571):477)(043.5)

ДИСЕРТАЦІЯ

**ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЯ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ УКРАЇНИ ТА
ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ**

Спеціальність 23.00.04 – політичні проблеми міжнародних систем
та глобального розвитку

Подається на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук.

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей,
результатів і текстів інших авторів мають посилання на відповідне джерело

Б. В. Ференс

Науковий керівник: Дудко Ірина Дмитрівна, доктор політичних наук,
професор

Київ – 2017

АНОТАЦІЯ

Ференс Б. В. Транснаціоналізація політичного простору України та Європейського Союзу. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня кандидата політичних наук (доктора філософії) за спеціальністю 23.00.04 «Політичні проблеми міжнародних систем та глобального розвитку». – Дипломатична академія України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ, Київ, 2017; Чорноморський національний університет імені Петра Могили, Миколаїв, 2019.

Дисертаційне дослідження присвячене комплексному аналізу транснаціоналізації політичного простору України та Європейського Союзу.

Актуальність теми дослідження зумовлюється євроінтеграційними орієнтирами України, реалізація яких у вимірі двосторонніх відносин України та ЄС об'єктивно вимагає сприяння, а також, поглибленого наукового осмислення процесу транснаціоналізації політичного простору сторін.

Напрацювання, які вдалося отримати в процесі роботи над дисертацією, розкривають усю складність та багатогранність обраної проблематики. Транснаціональні відносини за своєю природою характеризуються набагато більшою різноманітністю, ніж класичні міждержавні. Держави залишаються важливими суб'єктами у міжнародній системі. Однак, з посиленням глобалізаційних тенденцій, вплив недержавних акторів підвищується, утворюючи складне явище транснаціоналізації політичних зв'язків на Європейському континенті.

Категорія «політичний простір» є дещо новою у дослідженнях сучасних політичних процесів, хоча, останнім часом все більше науковців, переважно закордонних, намагаються використовувати просторовий підхід у поясненні різних явищ, які відбуваються у глобальному середовищі. Аналіз історіографії та джерельної бази дозволив отримати та використати у дисертаційній роботі матеріали закордонних та вітчизняних науковців щодо

теоретичного осмислення політичного простору, а також процесів транснаціоналізації; конкретизувати ці процеси на рівні співробітництва України та Європейського Союзу.

Значну увагу в дисертаційному дослідженні присвячено питанням трансформації багаторівневого політичного простору Європейського Союзу після схвалення Лісабонської угоди, теоретичного обґрунтування зовнішньої політики ЄС та місця у ній України, реалізації Європейської політики сусідства, зокрема, в рамках Східного партнерства.

Виявлено, що результатом тривалого процесу інтеграції держав-членів у наднаціональний економічний та політичний союз стало створення унікальної форми наднаціонального організаційного поля, в якому рівень успішності пошуку балансів для забезпечення співвідношення національних інтересів та інтересів об'єднання визначає подальшу динаміку розвитку.

У роботі виокремлено основні системо-утворюючі чинники, які безпосередньо впливають на процес транснаціоналізації спільного політичного простору України та ЄС, – інституційне та міжпартійне співробітництво, міжрегіональна та транскордонна співпраця, європеїзація, трансміграція, громадянське суспільство, бізнес, ТНК, профспілкові об'єднання, ЗМІ, культурні обміни. Зазначено, що чинник інституціонального співробітництва, який безпосередньо впливає на процес транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, включає в себе міжпарламентський рівень співробітництва та залучення громадянського суспільства до процесу прийняття рішень.

Виявлено, що за рахунок європеїзації відбувається розмивання правових, інституційних, геополітичних, культурних, а також, транзакційних кордонів. Запропоноване формулювання «транзакційні кордони» практично не зустрічається в політологічному дискурсі, однак, з огляду на важливість використання поняття у контексті просторового сприйняття, його варто розуміти як феномен, який уособлює певні просторові межі, однак, ці межі не встановлюються за рахунок фізичних кордонів.

На особливу увагу заслуговує проведений аналіз нетипових агентів транснаціоналізму, які відіграють свою роль у формуванні спільного політичного простору України та ЄС. На противагу досить абстрактним теоріям глобалізації та транснаціоналізму, в яких зустрічається певне знеособлення задіяних акторів, їх конкретизація дозволяє виокремити індивіда, або групу індивідів, які своїми діями формують транснаціональний соціальний простір, посилюють взаємозв'язки між собою, задають імпульси та визначають сучасну просторову динаміку інтеграційним процесам.

Окрім того, в рамках політико-аналітичного моделювання подальших перспектив інтеграції було визначено роль парламенту, політичних партій та громадянського суспільства у формуванні спільного політичного простору України та ЄС за рахунок посилення інституційної спроможності, здатності політичних еліт пріоритезувати питання європейської інтеграції у внутрішньополітичному дискурсі, а також забезпечити відповідний рівень підтримки євроінтеграційного напрямку в суспільстві.

Досить інноваційним у вітчизняній політологічній школі стало виокремлення діяльності транснаціональних політичних фондів, які, будучи ідеологічно близькими до основних європейських політичних партій, також сприяють покращенню політичної культури, проведенню неформальних консультацій та забезпеченню підтримки України на рівні ЄС. Саме політичні фонди як міжнародні неурядові організації яскраво ілюструють транснаціоналізацію в дії, просуваючи, насамперед, загальноєвропейську ідентичність за рахунок впровадження політичної освіти, міжпартійної комунікації поза межами ЄС, інтегруючи, таким чином, політичні простори різних країн.

У рамках дисертаційної роботи зазначено, що міжпартійне співробітництво на рівні України та ЄС не відповідає потребам часу. Основна причина полягає у суттєвій різниці формування та функціонування інституту політичних партій. Крім того, серйозним недоліком у просуванні інтересів України в євроінституціях слугує фокусування уваги

зовнішньополітичного відомства переважним чином лише на роботі з “дружніми до України” євродепутатами. Натомість, контакти з представниками тих політичних фракцій, які не проявляють особливого інтересу до української тематики, є досить слабкими, і така ситуація породжує сприятливі умови для лобювання своїх інтересів геополітичними опонентами. Водночас визнано, що спільність принципів та цінностей громадянського суспільства України та ЄС слугує найбільш дієвим драйвером, який наповнює співробітництво практичними результатами і слугує інтеграційним процесам сторін.

Отримані розрахунки коефіцієнтів зворотного зв'язку (визначення впливів керуючих факторів на цільовий) дозволили зробити припущення, що запропонована когнітивна модель відображає реальні процеси транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, і, за рахунок поглиблення процесів європеїзації, інституціонального та міжпартійного співробітництва, залучення недержавних акторів, інтеграційні процеси всередині європейського організаційного поля будуть посилюватися. Водночас відцентрові процеси, які можуть підвищити рівень конфліктогенності всередині ЄС, можуть негативно впливати на перспективу подальшого взаємопроникнення політичних просторів України та ЄС.

Беручи до уваги результати когнітивного моделювання, а також проведеного аналізу в рамках дисертаційної роботи, було розроблено сценарії подальшої інтеграції України в політичний простір ЄС, які дають можливість експертному середовищу та особам, які приймають рішення, враховувати їх у своїй роботі.

Ключові слова: транснаціоналізація, політичний простір, інституціональне співробітництво, організаційне поле, європеїзація, політичні партії, громадянське суспільство, когнітивне моделювання, Україна, Європейський Союз.

SUMMURY

Ferens B. V. Transnationalization of the political space of Ukraine and the European Union. – Qualification scientific paper on the rights of the manuscript.

Dissertation for the degree of a candidate of political sciences (doctor of philosophy) in specialty 23.00.04 “Political problems of international systems and global development”. – Hennadii Udoenko Diplomatic Academy of Ukraine at the Ministry of Foreign Affairs of Ukraine, Kyiv, 2017; Petro Mohyla Black Sea National University, Mykolaiv, 2019.

The doctoral thesis is about the complex analysis of the transnationalization of the political space of Ukraine and the European Union. In the dimension of euro-integration benchmarks of Ukraine, the tendency to deepen the processes of political transnationalization needs a special attention, which, in its turn, leads to a more in-depth understanding of this aspect in the measurement of bilateral relations between Ukraine and the EU.

The concepts, that were developed during the process of working on the dissertation, reveal all the complexity and versatility of the chosen problem. The category of political space is somewhat new in the studies of contemporary political processes, but lately more and more scholars, in majority foreign ones, are trying to use a spatial approach to explain the various phenomena that occur in the global world.

The analysis of historiography and resource base have made it possible to obtain and use in the doctoral thesis the materials of foreign and Ukrainian scientists regarding the theoretical understanding of the category "political space", as well as the processes of transnationalization.

A considerable attention in the dissertation is paid to the issues of transformation of the multilevel political space of the European Union after the adoption of the Lisbon Treaty, the theoretical substantiation of the EU's foreign policy and the place of Ukraine in this regard, the implementation of the European Neighbourhood Policy, in particular, within the framework of the Eastern

Partnership. It was figured out that the result of the long process of integration of member states into a supranational economic and political union was the creation of a unique form of supranational organizational field, in which the level of successfulness in searching for balances to fulfill the ratio of national interests to the interests of Union determines further dynamics of development.

Another important development in the process of analysis is the identification of the main system-shaping factors that directly affect the process of transnationalization of the common political space of Ukraine and the EU.

Such factors include: institutional and inter-party cooperation, interregional and cross-border cooperation, Europeanisation, civil society, business, TNCs, trade unions, media, sports and cultural exchanges.

The factor of institutional cooperation, which directly influences the process of transnationalization of the political space of Ukraine and the EU, includes the inter-parliamentary level of cooperation and involvement in the decision-making process of civil society.

It is revealed that due to Europeanisation there is a blurring of legal, institutional, geopolitical, cultural and also transaction boundaries. The proposed formulation of «transaction boundaries» is almost not found in political academic discourse, though, considering the importance of its use in the context of spatial perception, it should be understood as a phenomenon that embodies certain spatial boundaries, but these limits are not set at the expense of physical boundaries.

Particular attention deserves an analysis of non-typical agents of transnationalism, that play a role in shaping the common political space of Ukraine and the EU. This, in turn, makes it possible to counteract obtained results to rather abstract theories of globalization and transnationalism, in which there is some depersonalization of the actors involved. This approach allows one to identify an individual, or a group of individuals, who by their actions form a transnational social space, increase interconnections between themselves, give impulses and determine the contemporary spatial dynamics.

In addition, within the framework of the policy-analytical modelling of the prospects for Ukraine's integration into the political space of the European Union, the role of parliament, political parties and civil society in shaping the common political space of Ukraine and the EU was determined by strengthening institutional capacity, the ability of political elites to prioritize issues of European integration in the domestic political discourse, as well as to provide the appropriate level of support for the euro-integration direction in society.

At the Ukrainian political science school, the definition of the activities of transnational political foundations has become a rather innovative. These foundations are ideologically close to the main European political parties, which also contributes to improving political culture, conducting informal consultations and ensuring Ukraine's support at the EU level. These political foundations as international non-governmental organizations clearly illustrate transnationalization in action and promote, above all, pan-European identity through the introduction of political education, inter-party communication outside the EU, integrating the political spaces of different countries.

Within the framework of the dissertation, it is noted that inter-party cooperation at the level of Ukraine and the EU is not in its best shape. The main reason for this is the significant difference between the institutional formation and institutional functioning of political parties. A serious disadvantage in advancement of Ukraine's interests in the European institutions is focusing attention only on members of the EP who are mainly very positively oriented towards Ukraine. Instead, the contacts with representatives of those political factions that do not show a special interest in Ukrainian issues are rather weak, and this situation creates favourable conditions for lobbying interests of geopolitical opponents.

The coherence of the principles and values of the civil society of Ukraine and the EU serves as the most effective driver, which fills this cooperation with practical results.

The obtained calculations of feedback coefficients enabled to assume that the proposed cognitive model reflected the real processes of transnationalization of the political space of Ukraine and the EU, and that, through the strengthening of institutional and inter-party cooperation, the integration processes within the organizational field would intensify. The possible desintegration that can increase the level of conflict within the EU will negatively influence the prospect of further interpenetration of the political spaces of Ukraine and the EU.

Taking into account the results of cognitive modelling and the analysis conducted in the framework of the dissertation, there have been developed the scenarios for further integration of Ukraine into the EU political space that enable the expert environment and decision makers to account them in their work.

Key words: transnationalization, political space, institutional cooperation, organizational field, Europeanisation, political parties, civil society, cognitive modelling, Ukraine, European Union.

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких представлені основні наукові результати дисертації

1. Ференс Б. В. Трансформація політичного простору сучасної України: тенденції і сучасність // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Київ, 2015. Вип. 22. Частина II. Серія «Політичні науки». С. 104-109.
2. Ференс Б. В. Україна та світова спільнота. Майбутні сценарії // Зовнішні справи. 2015. № 5. Політичні науки. С. 50-53.
3. Ференс Б. В. Київ – Брюссель. Рух без цілі? // Зовнішні справи. 2017. № 3. Політичні науки. С. 28-29.
4. Ференс Б. В. Зовнішня політика ЄС та Україна (теоретичне осмислення) // Історико-політичні студії. Серія «Політичні науки». Київ, 2018. № 2 (10). С. 114-124.

5. Ferens B. Political space of the EU. Theoretical framework // European Political and Law Discourse. Prague, 2018. Vol. 5. Issue 6. P. 52-58.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Ференс Б. В. Перспективи співробітництва між політичними партіями та профспілками України та ЄС // Матеріали за результатами міжнародної конференції «Перспективи співробітництва між політичними партіями та профспілками України та ЄС» (м. Київ, 12 травня 2018 р.). Київ, 2018. С. 2-4.

7. Ференс Б. В. Політика може бути іншою // Інститут демократії та соціального прогресу. Збірка матеріалів за результатами конференції «Україна може бути іншою» (м. Київ, 26 лютого 2018 р.). Київ, 2018. С. 4-9.

які додатково відображають наукові результати дисертації

8. Ференс Б. В. Проблематика формування політичного простору України та ЄС // Європейські історичні студії. Електронний журнал. Наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. № 4. С. 32-43. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/489-2/>

9. Що таке соціал-демократія? Науково-популярне видання // Б. Ференс та інші; під редак. В. Шибко. Київ, 2016. 48 с.

10. Ференс Б. В. Голландский реслінг // Международная политика и общество. IPG Journal. 25.01.2017. URL: <https://www.ipg-journal.io/rubriki/evropeiskaja-integracija/statja/show/gollandskii-resling-205//>

ЗМІСТ

АНОТАЦІЯ.....	2
ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ.....	12
ВСТУП.....	13
РОЗДІЛ 1. СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ.....	20
1.1. Історіографія та джерельна база дослідження.....	20
1.2. Транснаціоналізація політичного простору: концептуально-теоретичний вимір проблеми.....	30
Висновки до розділу 1.....	57
РОЗДІЛ 2. ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ І УКРАЇНИ ЯК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТИНЕНТУ.....	61
2.1. Лісабонська угода і специфіка трансформації європейського політичного простору.....	61
2.2. Теоретичний вимір зовнішньої політики ЄС та місце у ній України.....	91
2.3. Системоутворюючі чинники транснаціоналізації політичного простору України і ЄС.....	112
Висновки до розділу 2.....	143
РОЗДІЛ 3. ПОЛІТИКО-АНАЛІТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПЕРСПЕКТИВ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР ЄС.....	149
3.1. Напрями державної політики щодо поглиблення транснаціоналізації політичного простору України і ЄС.....	149
3.2. Роль національного парламенту, політичних партій та громадянського суспільства у формуванні спільного політичного простору сторін.....	161
3.3. Транснаціоналізація політичного простору України і ЄС: когнітивне моделювання.....	173
3.4. Сценарії подальшої інтеграції України в політичний простір ЄС.....	183
Висновки до розділу 3.....	194
ВИСНОВКИ.....	197
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	203
ДОДАТКИ.....	231

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ СКОРОЧЕНЬ

ВРУ –	Верховна Рада України
ДЄС –	Договір про Європейський Союз
ЄГІ –	Європейська громадська ініціатива
ЄЕСК –	Європейський економічний і соціальний комітет
ЄП –	Європейський Парламент
ЄПБО –	Європейська політика безпеки і оборони
ЄПС –	Європейська політика сусідства
ЄС –	Європейський Союз
ЄСЗД –	Європейська служба зовнішньої діяльності
ЗВТ –	Зона вільної торгівлі між Україною та ЄС
ЗМІ –	Засоби масової інформації
МЗС –	Міністерство закордонних справ України
ПДА –	Порядок денний Асоціації
СЗПБ –	Спільна зовнішня політика і політика безпеки
СОТ –	Світова організація торгівлі
СхП –	Східне партнерство
УА –	Угода про асоціацію між Україною та ЄС
УПС –	Угода про партнерство і співробітництво між Україною та ЄС

ВСТУП

Актуальність теми дослідження. Сучасна парадигма інтеграційних процесів характеризується ускладненням багаторівневої системи зв'язків, в яких, особливу роль починає відігравати феномен політичного простору. Відбувається зміна співвідношення зв'язків між внутрішньою та зовнішньою політикою держав і націй, збільшення кількості нових наднаціональних і неурядових акторів, залучених до сфери світової політики, зміщення акцентів у процесі прийняття політичних рішень на глобальному і регіональному рівні.

Поточні тенденції формують процес політичної транснаціоналізації як складової світової глобалізації, до якої, тією чи іншою мірою, залучені всі країни, включно з Україною. Так, у вимірі євроінтеграційних орієнтирів України саме тенденція на поглиблення процесів політичної транснаціоналізації набуває особливої ваги. Це зумовлює актуальність дослідження зазначених процесів у вимірі двосторонніх відносин України та ЄС. Вивчення зазначеного проблемного комплексу визначається необхідністю врахування нових реалій сучасної політичної системи. У практичному контексті цей процес вже вийшов за рамки національно-територіального детермінізму і потребує врахування нових форм діяльності політичних суб'єктів, які систематично долають національні кордони.

Серед основних провідників транснаціоналізації політичного простору на рівні Україна - ЄС є інституціональне співробітництво, міжпарламентські відносини, державні і недержавні актори, зокрема, політичні партії, громадські організації, які представлені на різних рівнях та наповнюють його ідеологічними, нормотворчими та ціннісними орієнтирами. Дослідження, окрім теоретичних аспектів теми, ролі зазначених чинників у поглибленні формування спільного політичного простору України та ЄС, включає і практичну складову, пов'язану з окресленням перспектив інтеграційних процесів України.

Актуальність теми визначила ключове наукове завдання дисертаційної роботи, яке полягає в узагальненому теоретичному осмисленні процесів транснаціоналізації політичного простору та конкретизації цих процесів на рівні співробітництва України та Європейського Союзу; здійсненні системного аналізу стану та перспективи формування спільного політичного простору України та ЄС з огляду на державну політику в цьому контексті, поглиблення співробітництва між політичними партіями України та загальноєвропейськими партійними утвореннями, неурядовими організаціями, бізнесовими, професійними та міжкультурними асоціаціями.

Зв'язок роботи з науковими програмами, планами, темами.

Дисертаційне дослідження здійснене в рамках комплексної теми науково-дослідницьких робіт Дипломатичної академії України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ «Трансформація міжнародних відносин нового і новітнього часу та Україна: політичні, дипломатичні та економічні фактори в глобальному та регіональному вимірах» (державний реєстраційний номер 0110U005981), а також проблематики науково-дослідної роботи Інституту зовнішньої політики Дипломатичної академії України імені Геннадія Удовенка при Міністерстві закордонних справ.

Мета і завдання дослідження. Метою дисертаційної роботи є теоретико-методологічне та практичне дослідження процесу формування транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, визначення чинників впливу на процеси транснаціоналізації у вимірі державних і недержавних акторів сторін.

Відповідно до мети визначено низку **завдань**:

1. З'ясувати стан наукової розробки проблеми транснаціоналізації політичного простору (включно з виміром політичного простору України і ЄС); дослідити концептуально-теоретичні основи політичного виміру транснаціоналізації.

2. Узагальнити тенденції транснаціоналізації політичного простору в

межах Європейського Союзу та в рамках Європейської політики сусідства; дати теоретичне осмислення зовнішньої політики ЄС та визначити в ній місце України.

3. Окреслити та визначити основні чинники, які впливають на транснаціоналізацію політичного простору України та ЄС.

4. Визначити напрями державної політики щодо поглиблення процесів транснаціоналізації політичного простору.

5. Охарактеризувати роль національного парламенту, політичних партій, неурядових громадських організацій у формуванні спільного політичного простору.

6. Розробити когнітивну модель транснаціоналізації політичного простору України та ЄС та прорахувати контури зворотного зв'язку системоутворюючих факторів.

7. Змоделювати перспективи входження України до політичного простору Європейського Союзу.

Об'єктом дослідження є сучасна парадигма інтеграційних процесів України та Європейського Союзу у сфері політичних відносин.

Предметом дослідження є процес становлення та розвитку транснаціоналізації політичного простору України та ЄС.

Хронологічні рамки дослідження. Нижньою межею дослідження є 1992 рік – підписано Маастрихтський договір, який вніс істотні зміни в Договір про ЄС. Вихід за нижню межу хронологічних рамок спричинено аналізом історичних передумов трансформації політичного простору ЄС. Верхньою межею є 2019 рік, оскільки ситуація перебуває в динаміці та постійно змінюється.

Територіальні рамки роботи обмежені територією європейського простору, що включає в себе держави-члени ЄС, а також держави Східного партнерства (Азербайджан, Вірменія Грузія, Молдова, Україна). Вихід за ці рамки пояснюється необхідністю аналізу позиції і впливу провідних позарегіональних акторів.

Методи дослідження. Проблематика дослідження зумовила авторську методологію як комплекс взаємопов'язаних між собою пізнавальних принципів та дослідницьких методів. Застосування системного підходу до дослідження дало змогу проаналізувати основні складові транснаціоналізації політичного простору України та ЄС.

Праксеологічний підхід забезпечив оптимізацію дослідження через аналіз практичної дії урядових кіл України, а також керівних структур Європейського Союзу в аспекті розвитку політичних зв'язків двох сторін. Новаторським в українській політологічній науці стало застосування методу і, водночас, підходу когнітивного моделювання, який включає в себе розробку когнітивної карти основних факторів, що впливають на формування спільного політичного простору України та ЄС, а також визначення ступенів їхнього впливу.

При класифікації та аналізі історіографічних джерел і літератури використовувались історичний, хронологічний, логічний та емпірико-аналітичний методи дослідження.

Наукова новизна одержаних результатів полягає у системному аналізі феномену політичного простору та впливу транснаціоналізму у вимірі багаторівневих відносин, а також окресленню перспективи інтеграційних орієнтирів ЄС та України за рахунок посилення міжпарламентського та міжпартійного співробітництва у контексті європеїзації.

Наукові положення, які найбільш повною мірою розкривають новизну дослідження, полягають у наступному:

у перше

- досліджено категорію “політичний простір” у процесі становлення політичної системи України та поглиблення співробітництва з Європейським Союзом;
- визначено роль європеїзації, інституціонального, міжпартійного, регіонального та транскордонного співробітництва, а також трансміграції у

контексті транснаціоналізації політичного простору України та ЄС;

- розроблено когнітивну модель транснаціоналізації політичного простору України та ЄС; прораховано впливи системоутворюючих факторів на процес транснаціоналізації політичного простору сторін;

- проаналізовано напрями державної політики України, співробітництво політичних партій України та загальноєвропейських партійних утворень, державних і недержавних акторів в аспекті транснаціоналізації політичного простору України і ЄС;

- змодельовано перспективи входження України до політичного простору Європейського Союзу.

удосконалено

- теоретичне формулювання та застосування понять “транснаціоналізація”, “політичний простір”, “європеїзація” “трансмігранти”, “транснаціональні еліти”;

- розуміння процесів становлення політичного простору в межах ЄС на засадах Лісабонської угоди, багаторівневого врядування та вибудовування міжпартійної ієрархії;

- теоретичне осмислення зовнішньої політики ЄС та місце у ній України;

- практичне розуміння проникнення в політичний простір ЄС за рахунок співробітництва з європейськими наднаціональними партійними утвореннями та недержавними акторами;

- підхід, використовуючи який, з’являється можливість класифікувати українські політичні партії, які не мають чітких ідеологічних засад;

- напрями державної політики у контексті вибудовування взаємозв’язків з мозковими центрами, адвокаційними групами, лобістськими та донорськими організаціями, засобами масової інформації в епоху впливів інформаційно-комунікаційних технологій.

дістало подальшого розвитку

- виокремлення системоутворюючих чинників, які впливають на формування спільного політичного простору України та ЄС, а також визначення ступеню їхніх взаємозв'язків.

Практичне значення одержаних результатів визначається можливістю використання отриманих результатів при виробленні стратегії поступового проникнення українських політичних партій та інституцій, інших державних і недержавних акторів в політичний простір ЄС, а також більш глибокого розуміння вітчизняними науковцями та особами, які приймають рішення, внутрішніх багаторівневих транснаціоналізованих процесів всередині Європейського Союзу.

Використання формулювання “спільний політичний простір України та ЄС” у офіційних заключних документах, заявах високопосадовців, наукових та публіцистичних матеріалах, а також наповнення його реальним змістом, буде сприяти наближенню політичної системи України до норм і стандартів ЄС.

Крім того, наукові напрацювання дисертації можуть бути використані при підготовці та викладанні таких дисциплін як «Міжнародні відносини і зовнішня політика», «Україна в системі міжнародних відносин», «Євроінтеграційна політика України», а також висвітленні окремих тем у рамках курсів політології, теорії міжнародних відносин та інших дисциплін соціального та гуманітарного спрямування.

Особистий внесок здобувача. Дисертаційна робота є самостійно виконаним науковим дослідженням. Наукові положення, узагальнення і висновки, що виносяться на захист, отримані автором самостійно.

Апробація отриманих результатів. Апробація основних положень дисертаційної роботи та результатів досліджень здійснювалась в рамках науково-практичних конференцій та семінарів, в тому числі, на XXIV Економічному форумі. (2-4 вересня 2014 р., м. Криниця-Здруй); VIII Міжнародному форумі «Україна - ЄС» (15-17 лютого 2015 р., м. Лодзь); Всеукраїнському форумі щодо викликів та можливостей соціального

розвитку України в рамках Асоціації з ЄС (20 лютого 2015 р., м. Київ); круглому столі «Рада за Європу» (26 березня 2015р., м.Київ); IV Міжнародній науково-практичній конференції «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики» (23 квітня 2015 р., м. Київ); Міжнародній конференції «Поглиблення співпраці країн Чорноморського регіону» (26-28 серпня 2016 р., м. Бухарест); круглому столі «Україна за 25 років Незалежності: громади, політичний плюралізм, суспільство» (16 жовтня 2016 р., м. Київ); міжнародному форумі «Україна може бути іншою» (28 лютого 2018 р., м. Київ); міжнародній конференції «Перспективи співробітництва між політичними партіями та профспілками України та ЄС» (12 травня 2018 р. м. Київ).

Публікації. Основні положення і висновки дисертаційного дослідження викладено у 10 публікаціях, з них 4 статті – у наукових фахових виданнях України з політичних наук, 1 – у закордонному науковому фаховому виданні, 3 – публікації, які додатково відображають наукові результати дисертації, 2 – матеріали та тези наукових конференцій.

Структура роботи. Дисертація складається зі вступу, основної частини (3 розділи, 9 підрозділів), висновків, списку використаних джерел. Обсяг роботи становить 232 сторінки, з яких обсяг основного тексту – 202 сторінки. Список використаної літератури складає 275 джерел.

РОЗДІЛ 1

СТАН НАУКОВОЇ РОЗРОБКИ ПРОБЛЕМИ ТРАНСНАЦІОНАЛІЗАЦІЇ ПОЛІТИЧНОГО ПРОСТОРУ

1.1 Історіографія та джерельна база дослідження

Просторова динаміка взаємовідносин між Україною та ЄС охоплює процеси, які вирізняються оновленими формами взаємодії різноманітних акторів. У цьому контексті, з'являється нагальна потреба вийти за вже існуючі рамки наукового пізнання зазначених процесів, які, переважним чином, обмежуються аналізом євроінтеграційних прагнень України в рамках реалізації Політики сусідства на міждержавному рівні, та спробувати дослідити вплив транснаціоналізації на поглиблення співробітництва України та ЄС. Таке співробітництво може знаходити своє відображення у дещо іншій формі. Простіше кажучи, транснаціональні відносини за своєю природою характеризуються набагато більшою різноманітністю, ніж класичні міждержавні. Держави безумовно залишаються важливими суб'єктами у міжнародній системі, однак, з посиленням глобалізаційних тенденцій, роль недержавних акторів підвищується, утворюючи складне явище транснаціоналізації політичних зв'язків як вимір інтеграційних процесів на Європейському континенті.

Складність і багатовимірність теми дослідження зумовлює включення до сфери аналізу значної джерельної бази, що знайшла відображення в численних документальних та науково-теоретичних публікаціях, суттєва частина яких вперше вводиться в науковий обіг.

За авторською класифікацією, документальну базу дослідження складають нормативно-правові, аналітичні, статистичні, інформаційно-довідкові матеріали, які можна розділити на такі підгрупи:

1) основоположні документи права Європейського Союзу (установчі документи і, перш за все Договір про Європейський Союз, він же Маастрихтський договір 1992 р. в редакції Лісабонського договору 2007 року

про реформу [1]; Договір про функціонування Європейського Союзу (він же Римський договір 1957 р., переглянутий і перейменований Лісабонським договором); ревізійні договори і, в першу чергу, Лісабонський договір [2]. До цієї групи відносяться також документи законодавства ЄС - нормативні правові акти (регламенти, директиви, рішення), міжнародні договори, внутрішні регламенти, рекомендації, декларації, які публікуються в «Офіційному віснику Європейського Союзу» [3-6] і на офіційному сайті ЄС [7-9];

2) офіційні документи і тематичні публікації інститутів і органів ЄС (Європейської Комісії [10-11], Європейського Парламенту[12-13], Ради ЄС [14], Європейської Ради [15], Комітету Регіонів[16-18]), а також аналітичні дослідження експертів, виконані на замовлення інститутів і органів ЄС [19-24];

3) виступи лідерів Європейського Союзу, керівників, представників і чиновників інститутів і органів ЄС, опубліковані на офіційному сайті ЄС, в періодичній пресі та засобах масової інформації різних держав-членів ЄС [25-31];

4) статистичні дані і зведені тематичні публікації статистичної служби Євросоюзу (Євростату), що акумулюють дані національної статистики держав-членів, а також кандидатів в члени ЄС і знаходяться у відкритому доступі на офіційному сайті Євростату [32-34];

5) Договірно-правова база співробітництва України та ЄС, а саме Угода про партнерство та співробітництво між Україною та ЄС (УПС) від 14 червня 1994 р. [35], Угода про асоціацію між Україною та ЄС [36], План заходів з виконання Угоди про асоціацію [37].

Саме за рахунок цієї підгрупи джерел вдалося з'ясувати основні етапи трансформації політичного простору Європейського Союзу, виокремити ключові аспекти інституціональної структури та політичного управління, теоретичні підходи у дослідженні зовнішньої політики ЄС та визначити місце України у цьому контексті.

Одним з важливих джерел корисної інформації в рамках дисертаційного дослідження стали напрацювання зарубіжних та вітчизняних аналітичних мозкових центрів (think-tanks):

– Фонд європейських прогресивних досліджень, який фінансується Європейським Парламентом, зосереджує свої наукові інтереси на дослідженнях як внутрішнього європейського порядку денного, так і питань, пов'язаних із залученням молоді у політичні процеси в країнах Східного партнерства [38- 39].

– Центр європейських досліджень ім. Вільфреда Мартенса заснований Європейською народною партією. Україна та питання двостороннього характеру знаходять фокусне відображення у публікаціях цього аналітичного центру, які виходять на системному рівні [40-41].

– Європейський центр політичних студій, (Брюссель, CEPS) займається дослідженнями Європейська політика сусідства. У серії публікацій під керівництвом М. Емерсона вивчаються двосторонні відносини ЄС із Україною, Молдовою та Грузією [42- 43].

– Європейська рада зовнішніх справ (ECFR) та Центр Європейської політики (EPC) приділяють увагу аналізу поточних подій у контексті політики сусідства ЄС. Зокрема, варто виділити публікації Е. Вільсона [44] та А. Пауля [45], що концентрують увагу на внутрішній ситуації в Україні та двосторонніх відносинах ЄС та Росії.

– Інститут безпекових студій при ЄС, який розробляв Глобальну стратегію ЄС, приділив увагу перспективам розвитку регіону та стабілізації конфліктів і відновлення відносин із Білоруссю [46].

– Фонд ім. Фрідріха Еберта, німецький аналітичний центр, який має розгалужену структуру та представництва у різних країнах світу. Його регіональний офіс у Києві досить фокусно досліджує питання, пов'язані з імплементацією Угоди про асоціацію, а також можливих сценаріїв подальшого розвитку взаємовідносин між Україною та Європейським співтовариством [47].

– Французький інститут міжнародних відносин (IFRI). Серед публікацій варто виділити есе В. Пертьосо [48] про перегляд ЄПС та можливості змін у Політиці сусідства, а також статті Ф. Лефорта [49] про причини кризи в Україні.

– Український центр економічних та політичних досліджень ім. О. Разумкова протягом багатьох років вивчає проблематику євроінтеграції України та зовнішню і безпекову політику ЄС [50].

– Національний інститут стратегічних досліджень (НІСД), який досліджує основні тенденції розвитку партійної системи України [51].

Окремий напрямок документальної бази складають джерела, що відображають правові засади органів державної влади (закони, постанови міністерств, відомств і департаментів з питань внутрішньої і зовнішньої політики і взаємодії з Європейським Союзом) [52-59]; документи політичних партій, громадських організацій, рухів України (перш за все, програмні документи національних партій, партійна преса) [60-62], наукові статті та посібники [63-65], офіційні виступи, інтерв'ю в засобах масової інформації та блоги партійних лідерів [65-70]; документальні матеріали, які сприяли детальному вивченню особливостей та динаміки національного політичного простору України під впливом як внутрішніх факторів, так і фактора європейської інтеграції, специфіку і тенденції розвитку партійної системи, роль національного парламенту та регіональних політичних еліт в системі політичного управління, зовнішню політику України та суспільно-політичних настроїв у контексті євроінтеграції.

Аналіз історіографії та джерельної бази в рамках зазначеної дисертаційної теми дає можливість зробити висновок, що в наукових дослідженнях здебільшого розглядалися питання загального характеру, зокрема, щодо двостороннього співробітництва між Україною та ЄС у різних сферах, Європейської політики сусідства та Східного партнерства, правового регулювання та державного розвитку України в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції. Досить ґрунтовно опрацьовані теми, які

стосуються адаптації українського законодавства до права ЄС, імплементації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, дотримання європейських цінностей, зокрема щодо забезпечення верховенства права та ефективного публічного управління.

Однак, проблематика дослідження політичного простору, впливу недержавних акторів на поглиблення інтеграційних процесів, перебуває на стадії методологічної розробки та вимагає більш ґрунтовного вивчення. У процесі підготовки даного дисертаційного дослідження, з огляду на багатовимірність та складність категорії “політичного простору”, постала необхідність розглянути кілька напрямків наукових досліджень з різних проблем.

Глибинні напрацювання зазначеної категорії вітчизняними, а також зарубіжними науковцями, відшукати досить складно, натомість, питання, які дотично розглядаються у дисертаційному дослідженні, як, наприклад, процеси транснаціоналізації, трансформація європейського політичного простору, багаторівневе управління, європеїзація, теоретичне осмислення зовнішньої політики ЄС, знайшли своє відображення у цілій низці фахових матеріалів.

Доцільно виокремити декілька груп досліджень, на які розподіляється використана у дисертаційній роботі наукова література.

До першої групи варто віднести розробки в рамках теоретико-методологічного обґрунтування феномену політичного простору. На особливу увагу заслуговують колективні монографії іноземних авторів, зокрема праці М. Альберта, Г. Блюма, Я. Хельміга, А. Лотца і Й. Уолтера «Транснаціональні політичні простори: агенти - структури – взаємодії» 2009 р. [71] та книга фахівців-політологів і міжнародників з США, Канади і Великобританії під керівництвом Й. Фергюсона, заступника директора Центру глобальних змін і глобального управління Ратгерського університету (Нью-Джерсі, США), і Р. Баррі Джонса, почесного професора Університету

Рідінга (Беркшир, Великобританія) «Політичний простір: кордони змін і управління в глобалізованому світі» 2002 р. [72].

Корисним також вбачається опрацювання класичних концепцій визначення простору, які сформувалися в руслі геополітики. Серед найбільш помітних теорій - це концепція Ф. Ратцеля про державу як просторовий організм [73]; теорія «хартленда» як стратегічно важливого простору Дж. Маккіндера [74]; теорія А. Мехена щодо морської могутності [75] та ін. У геополітичному розумінні простір - це, перш за все, територія, яка визначає силу і міць держави. «Територіальний простір» і «політичний простір» у зазначених концепціях розглядаються як тотожні поняття.

Питання розуміння соціального простору було досліджено німецьким філософом і соціологом Георгом Зіммелем. Його співвітчизник Генріх Ріккерт висунув ідеї простору культури і динаміки культурних смислів [76]. Англійський соціолог Ентоні Гідденс сформулював концепцію структуризації для аналізу сутності взаємозв'язків в суспільстві і соціальних змін в просторово-часовому вимірі [77]. Польський соціолог Петро Штомпка виокремив динамічне соціальне поле, яке має кілька вимірів (рівнів) - сплетіння ідей, правил, дій та інтересів [78]. Одну з найбільших цінностей мають напрацювання відомого французького філософа, соціолога, публіциста П. Бурдьє, а саме його теорія соціального простору, у якій зазначається про схожість соціального простору з географічним, розділеним на регіони [79].

Однак пізнання феномену політичного простору не може відбуватися без врахування інших теоретико-методологічних підходів. Сучасна організаційна теорія характеризується фокусуванням на розгляді організації як відкритої системи, яка взаємодіє на постійній основі із зовнішнім середовищем. Організацію у даному контексті більш доцільно розглядати як комплекс взаємовідносин між індивідами [80]. Варто також виокремити напрацювання американських науковців Дж. Найя та Р. Кеохейна, присвячені питанням впливу глобалізаційних процесів на політичний простір. У своїй

праці «Транснаціональні відносини та світова політика», яка була надрукована у 1971 р., вони вперше запропонували концептуалізувати взаємодії транснаціонального та глобального характеру, які не обмежуються національними кордонами [81].

Незважаючи на, все ж таки, провідну роль держав у побудові міжнародного співробітництва, значна частина взаємозв'язків припадає на діяльність неурядових акторів, таких як: міжнародні організації, транснаціональні корпорації, регіональні утворення та засоби масової інформації. Новий формат глобальної багаторівневої комунікації у підсумку впливає на позиції та внутрішню політику держав. У праці В. Кайзера та П. Старье доцільно виокремити основні характеристики транснаціональних форм і процесів, які прискорюють або посилюють історичні закономірності діяльності, а також, представляють собою нові форми людської взаємодії [82].

Також, деякі теоретичні напрацювання у контексті концептуалізації політичного простору містяться у російській політичній науці. Зокрема, колективні монографії, підготовлені в ІМЄВ РАН, - «Транснаціональний політичний простір: нові реальності міжнародного розвитку» 2010 р. [83] та «Транснаціональні політичні простори: явище і практика» 2011 р. [84] , а також дисертаційне дослідження І. Прохоренко «Іспанія в ЄС: взаємовплив національного і транснаціонального політичних просторів» [85].

Однак, у процесі більш ґрунтовного ознайомлення з напрацюваннями російських науковців щодо внутрішньополітичних та безпекових питань ЄС, варто дещо критично сприймати їхню оптимістичну оцінку потенційної спроможності Росії відігравати провідну роль в економічному вимірі для країн Східного партнерства та у створенні надійного підґрунтя для становлення пострадянського простору.

До другої групи літератури, яку було опрацьовано в рамках дисертації, варто віднести дослідження трансформації європейського політичного простору, різних аспектів багаторівневого управління, зокрема в контексті

взаємодії держав-членів і наднаціональних інституцій Європейського Союзу. Достатню увагу цій проблематиці було приділено, зокрема, такими європейськими та вітчизняними науковцями, як С. Румфордом [86], О. Дженсеном та Т. Річардсоном [87], Д. Олсеном [88], Д. Кларком [89], Т. Берцель [90], Т. Погунтке зі співавторами [91]. У вітчизняній та зарубіжній літературі різноманітні аспекти проблеми функціонування Європейського Союзу знайшли своє відображення в наукових дослідженнях В. Копійки [92], М. Кордона [93], В. Халаджи [94], В. Ціватого [95], І. Дудко [96 - 97] та інших.

Ще одним важливим науковим доробком є масив робіт, які фокусуються на висвітленні процесів так званої європеїзації. У цьому зв'язку, в рамках дослідження спільного політичного простору України та ЄС, необхідно зосередитись на появі нової форми співробітництва з третіми країнами за рахунок Політики сусідства. Теоретичні основи дослідження закладені у колективній монографії під редакцією С. Гстуля та С. Шунца, директора і професора відповідно департаменту європейських досліджень міжнародних відносин та дипломатії у коледжі Європи (м. Брюгге, Бельгія) [98]. Деякі науковці зосереджуються на окресленні подальшої перспективи зовнішньої політики ЄС, зокрема у контексті перспективи розширення повноважень у процесі прийняття рішень та процесів європеїзації. М. Наторський наголошує на домінуючій позиції ЄС у сусідстві, порівнюючи із роллю інших міжнародних організацій в регіоні [99].

Окремої уваги заслуговує колективна праця під редакцією Т. Шумахера, Т. Демельхубера та А. Марчетті, у якій висвітлюються концептуальні, теоретичні та правові підходи у вивченні Європейської політики сусідства, формуванні політики ідентичності, інституційної динаміки, двостороннього та регіонального співробітництва [100].

У контексті наукових концепцій зовнішньої політики Європейського Союзу варто виділити наукові підходи, акцент в яких робиться саме на зовнішніх відносинах ЄС із країнами-сусідами. Ці аспекти знаходяться в

центрі уваги таких західних дослідників як М. Емерсона [42- 43], Т. Берцель [90], О. Дженсена [101], І. Манерса [102], А. Джонса [88].

Окремої уваги потребує робота Дж. Олсена, у якій процес європеїзації розглядається як розширення зовнішніх кордонів та розвиток інститутів на європейському рівні, в тому числі і за рахунок проникнення принципів національних систем управління шляхом експорту форм політичної організації та політичної уніфікації. Велика роль у зазначеному процесі припадає на окремих індивідуумів [88].

Важливою складовою у співставленні різних рівнів політичного управління всередині ЄС слугує міжпартійна ієрархія. Саме політичні партії, на відміну від тих чи інших груп інтересів, являють собою інститути, які виконують надзвичайно важливі функції в суспільстві і державі. Їхні представники артикулюють політичні вимоги, мобілізують своїх членів, беруть участь у виборах та розподілі владних повноважень. У розрізі цієї тематики на увагу заслуговує колективне дослідження «Європеїзація національних політичних партій: повноваження та організаційна адаптація», спрямоване, зокрема, на визначення, яким чином поглиблення європейської інтеграції змінює політичні партії на національному рівні [91].

Слушним в контексті виокремлення етапів становлення транснаціональних європейських політичних партій є застосування підходу, який міститься у монографії українського науковця П. Байковського. Виділяються наступні фази створення таких партій: 1 етап (1945 – середина 1970-х рр.) характеризується інституціоналізацією первинних структур міжпартійної співпраці і спробою вироблення єдиних підходів до європейської інтеграції; другий етап (середина 70-х рр. – початок 1990-х) характеризується поглибленням співпраці між політичними партіями, що значною мірою стало результатом запровадження прямих виборів до ЄП; третій етап характеризується початком формування правової бази діяльності партій на європейському рівні, зростанням повноважень ЄП [103, с. 69-73].

До третьої групи матеріалів, які було використано у рамках дослідження, слід віднести напрацювання щодо функціонування політичної системи України, партійних структур, національного парламенту та громадянського суспільства в умовах наближення до норм та стандартів ЄС. У науковій літературі, вітчизняного та зарубіжного походження, досить проблематично відшукати матеріали щодо політичного простору конкретної країни. Також, питанню взаємовпливу національного політичного простору України і транснаціонального політичного простору Європейського Союзу станом на сьогодні не надавалося належного значення. Разом з тим, значну увагу вітчизняними науковцями було приділено становленню політичної системи та громадянського суспільства, інституційно-партійній спроможності та євроінтеграційним прагненням України. Зокрема, питання, пов'язані з аналізом державної політики та її практичною реалізацією, розглядалися В. Цветковим [104]. У цьому контексті, актуальним матеріалом слугує автореферат дисертаційного дослідження К. Шкумбатюк «Державна політика України у сфері громадянства в контексті європейської інтеграції» [105].

Також, з огляду на необхідність виокремлення дестабілізуючих факторів у процесі побудови когнітивної моделі транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, доцільним використати напрацювання дисертаційного дослідження С. Федуняка «Політичний вимір системи безпеки євроатлантичного простору і нових незалежних держав», який викоремлює міжнародно-політичні та політико-системні особливості виникнення, формування та взаємодії підсистем безпеки країн євроатлантичного простору [106].

Значний масив наукових досліджень було опрацьовано з метою визначення ролі політичних партій та громадських організацій у трансформації сучасної України. Варто відзначити монографії, в яких розглядається широкий спектр проблем, пов'язаних із становленням багатопартійності в Україні, а саме: «Політичні партії як інститут державної

політики та управління: теоретико-методологічний аналіз» (Л. Гонюкова) [107], «Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур» (Ю.Остапець, Н.Шестак, І.Дудінська) [108], «Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті» (за редакцією Ю.Якименка) [109].

Теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні, їхня роль у становленні в нашій державі громадянського суспільства вивчає О. Гейда [110], комплексно аналізуючи сукупність законодавчих актів (законів і підзаконних актів), які регламентують діяльність політичних партій на всіх етапах її існування та становлять правові основи взаємодії партії та держави, партії й інших суб'єктів політичної системи.

Зі здобуттям незалежності Україною, громадянське суспільство почало відігравати важливу роль у реалізації демократичних перетворень. Враховуючи політичні реалії трансформації політичної системи в Україні, саме специфіці взаємодії влади з громадянським суспільством та процесу його інституціоналізації присвячена значна частина наукового доробку вітчизняних авторів. Дуалізм зв'язків між владою та громадськими організаціями досліджують В. Бех, О. Рябека [111], М. Бойчук [112], Г. Зеленько [113] та інші.

У своєму дослідженні О. Карчевська [114] розглядає процес інституалізації громадянського суспільства як чинник формування демократичної політичної стабільності. Цікавою також є думка Ю. Тишкун, яка вбачає зв'язок у формуванні та посиленні громадянського суспільства з раціоналізацію державної бюрократії [115].

1.2 Транснаціоналізація політичного простору: концептуально-теоретичний вимір проблеми

В умовах постійних змін сучасних політичних процесів виникають нові форми взаємодії між акторами, які не завжди вдається розпізнати шляхом застосування державо-центричних парадигм міжнародних відносин. Світ

змінюється, а разом з ним, змінюється сутність взаємозв'язків між народами, політичними, соціальними, економічними інститутами та приватними особами, що представляють різні держави, культури, образи життя.

Традиційне уявлення про роль держав як головних і єдиних гравців на міжнародній арені, що через свою зовнішню політику покликані забезпечувати свої національні інтереси, не в повній мірі відповідає вимогам часу. Вплив інших суб'єктів, таких як: міжурядові організації, неурядові організації, транснаціональні корпорації та інші громадські сили і рухи, що діють на світовій арені в якості повноправних акторів міжнародних політичних відносин, все більш помітний і потребує ґрунтовного концептуально-теоретичного визначення.

У цьому підрозділі важливим є окреслення основних характеристик світового політичного розвитку, включаючи прояви нелінійності, різновекторності, мінливості, а також індивідуального впливу, зміни структур політичних взаємовідносин і підходів їхнього осмислення. Ще одним важливим елементом є аналіз зростаючої політизації різних сфер людського життя, яка знаходить своє відображення у формуванні нової соціальної реальності, в якій інституційні зміни відбуваються у тісній взаємозалежності зі змінами свідомості та набуття індивідуумами політичної суб'єктності. Саме такі процеси актуалізують дослідження феномену політичного простору, а саме міждисциплінарного характеру його існування та функціонування.

Важливим елементом пізнання концептуально-теоретичного виміру обраної проблематики є застосування в якості основ аналізу різних підходів та теоретичних шкіл. Наприклад, за допомогою системного та комунікативного підходів, конструктивізму, інституціоналізму та організаційної теорії є можливість краще розпізнати сутність політичного простору. З огляду на тему дисертаційного дослідження, важливо акцентувати увагу на аналізі сучасних проявів транснаціоналізму, який вже протягом тривалого часу характеризується зростаючою роллю недержавних

та транскордонних акторів. Саме прибічники транснаціоналізму зробили найбільший внесок в обґрунтування та застосування просторового підходу.

Варто розпочати з політичного розвитку, який, в першу чергу, носить нелінійний характер. Підтверджується це тим, що в сучасному світі не існує універсальних моделей розвитку, які були б придатними для всіх країн і народів. Під впливом різних типів політичного устрою, множаться внутрішні та зовнішні чинники, які безпосередньо визначають конфігурацію національних політичних моделей.

Слід зазначити, що терміном «політичний розвиток» доцільно окреслити процес, що може мати кілька еволюційних альтернатив, вибір яких залежить від впливу конкретної сукупності факторів. Тим більше, у політичного розвитку немає єдиного заданого алгоритму. Дослідники відзначають його циклічний, хвилеподібний та дискретний характер.

Деякі автори виходять з того, що політичний розвиток здійснюється, або однолінійно, або в результаті розвитку різних політичних систем. У свою чергу, в рамках даного напрямку можна виділити три основні підходи в поглядах щодо основних факторів і рушійних сил політичного розвитку.

Автори, яких можна умовно об'єднати в рамках першого підходу, в якості основної причини політичного і, у цілому, всього суспільного розвитку виділяють розвиток економіки (У. Ростоу [116], С. Ліпсет [117] та ін.). Разом з тим, у роботах деяких з них підкреслюється значення не тільки рівня розвитку економіки, а й пов'язаних з ним соціальних факторів.

Представники другого підходу в якості основного фактора визначають зміну в системі цінностей і моделях поведінки (ранній Д. Аптер, К. Дойч, А. Інкельс, Р. Інглехарт і ін.). Наприклад, К. Дойч вважав, що основним фактором політичного розвитку є «мобілізація» населення, тобто включення громадян у політичний процес в якості активних акторів в результаті економічних інновацій, змін в соціальній структурі та системі цінностей і моделях поведінки [118, ст. 13].

Автори, яких об'єднують у рамках третього підходу, вважають основною причиною політичного розвитку функціональну диференціацію всередині суспільної системи в цілому і політичної зокрема (як правило, серед цих вчених називають Т. Парсонса). В якості основних причин і «головних процесів» розвитку, «які, взаємодіючи один з одним, складають «прогресивну» еволюцію на більш високих системних рівнях», Т. Парсонс крім функціональної диференціації виділяє «підвищення адаптивної здатності, включення і продукування цінностей» [119].

Нелінійний розвиток у процесі опрацювання можливостей досягнення конкретних результатів знаходив своє відображення у працях (Г. Алмонда і Г. Пауелла [120], С. Хантінгтона [121], Л. Пай [122], Ф. Рігза [123]). Очевидно, що єдності у підходах та поглядах також не спостерігається, зокрема, щодо визначення внутрішньополітичного чинника, як основного у досягненні прогресу. Разом з тим, в якості важливого параметра цього процесу розглядається взаємодія політичної системи, або її елементів, із зовнішнім середовищем і роль політичних інститутів в його здійсненні.

Саме С. Хантінгтон визначав ступінь інституціоналізації інтересів та специфікації політичних інститутів у тій чи іншій країні як основний фактор політичного розвитку. При цьому, на його думку, характер політичного розвитку залежить від того, чи відповідає він рівню участі громадян в політиці і ступеню соціальної мобілізації. Відставання процесу інституціоналізації від темпів зростання мобілізації та участі, на його думку, є основною причиною політичних криз і нестабільності в перехідних суспільствах [121].

Країни проходять різні етапи розвитку, на яких зустрічаються найрізноманітніші типи і темпи політичних змін і їх комбінації, що відображають поєднання 'нових' і 'старих' інституційних компонентів, а також рівень політичної нестабільності. Якісною особливістю сучасного світу і сучасного суспільства є те, що зміни в них відбуваються стрімко і наукове співтовариство інколи не в змозі оперативно їх осмислити в

усталених звичних категоріях. Разом з тим, в умовах такої динаміки, що знаходить своє відображення у відомих виразах на кшталт “зіткнення цивілізацій” або “суспільства ризику”, особливо важливою визріває потреба усвідомлення зв'язків індивіда з інститутами, які відіграють ключову роль в управлінні багатогранними суспільними процесами.

Саме трансформації, які відбуваються у культурній та соціальній площині, досить часто випереджають можливість адаптувати політичні інститути до нових суспільних потреб. Звичні поняття «держави» і «суспільства» нерідко виявляються занадто розмитими і недиференційованими для осмислення багатовимірних соціальних трансформацій категоріями, і одиницями диференціації стають неурядові організації, транснаціональні корпорації, національні еліти та індивіди загалом у політичному, економічному та суспільному вимірі. Прояви їхньої діяльності можна спостерігати в просторовому співвідношенні взаємодії держави і суспільства.

У такому соціальному контексті знаходять своє відображення концепти політичного поля, політичного простору, політичних мереж, політичного клімату. З метою кращого осмислення багатовимірної соціально-політичної реальності, враховуючи усталені в політичній науці інституційні і політико-культурні підходи, необхідно спробувати більш ґрунтовно дослідити феномен політичного простору.

Політичне життя суспільства можна відчутти та усвідомити його плинність у просторовому та часовому вимірі. Для розуміння всієї неоднозначності варто процитувати професорку Сюзан Хьобер Рудольф, яка влучно зауважила, що: «До недавнього часу не вистачало слів і метафор, щоб визначити і наповнити суттю простір, який буквально вислизає від сприйняття і долає грань між зовнішнім і внутрішнім. Він не уособлюється лише в державі і не завжди є одним з аспектів міжнародної системи держав, але оживляє і те, й інше» [124].

Окрім політології, феномен «простору» знаходить своє застосування у географії, економіці та суспільних науках, зокрема, зазначена наукова категорія використовується в соціології, етнології, психології, культурології та історії. Наприклад, визначення «хронотопу», яке дослівно можна інтерпретувати як «час-простір» зустрічається як в роботах істориків, так і літературознавців.

Незважаючи на деяку новизну, тематика політичного простору, останнім часом зустрічається все частіше у наукових та публіцистичних працях іноземних авторів. Однак використання зазначеного поняття може відбуватися без усвідомлення природи його існування. У свою чергу, такі неоднозначності часто призводять до ризиків різносторонньої інтерпретації тих чи інших явищ та подій. На думку І. Прохоренко, наприклад, навіть поєднання поняття із здавалося б уточнюючими прикметниками і іменниками, як національний політичний простір, політичний простір індивіда, політичний простір партій, глобальний політичний простір – може додатково ускладнювати його інтерпретацію [85].

Сучасна політична думка зосереджує значну увагу на дослідженні глобалізаційних процесів, інтернаціоналізації, регіоналізації, транснаціоналізації, транскордонної кооперації, і без застосування просторового сприйняття зрозуміти всі аспекти взаємовідносин у межах політичного простору досить проблематично.

З огляду на міждисциплінарний характер аналізу проблеми, варто зауважити, що економісти за допомогою категорії простору пояснюють багатогранні варіанти соціально-економічного розвитку в окремих географічних середовищах. Дослідження, присвячені питанням розміщення економічних агентів здебільшого оперують терміном “територія”, тоді як економічна теорія частіше використовує категорію “простір”. Територія є двовимірною, тоді як будь-який простір є чотирьохвимірним, а економічний – додатково володіє особливими характеристиками. Він може визначатися як площею, на якій ведеться економічна діяльність, так і відстанню від суб’єкта

до суб'єкта і від суб'єкта до об'єкта, а також часом, необхідним для подолання відстані. Останнім часом спостерігається підвищена увага до дослідження простору як економічної категорії. Це викликано досягненням економікою фази глобалізації, коли загострюється боротьба за ринки збуту і національні кордони відіграють все менш помітну роль.

Окрім економіки, категорія простору досить часто використовується в процесі дослідження регіональних особливостей в якості складової політико-географічного аналізу. Деякі дослідники вважають, що такий підхід має важливе значення, так як він передбачає комплексне використання географічних та політологічних методів. Разом з тим, простір піддається масштабуванню від локального до глобального рівнів [125]. Варто також згадати про значення простору у вимірі просторово-географічного детермінізму, який прийнято використовувати у традиційних політичних школах. Саме він є ключовим у визначенні природи держав, міждержавних об'єднань, конфліктів та правил існування глобального світового порядку. Традиційний геополітичний підхід, незважаючи на незворотні зміни, які відбувалися у різні історичні етапи, досі користується популярністю поміж експертів-міжнародників. Нагадаємо, що саме розуміння простору як найважливішого силового ресурсу стало визначальним для обґрунтування класичних геополітичних концепцій з принципом рухливості кордонів (К. Хаусхофер), застосуванням закону розширення як способу розвитку держав (Ф. Ратцель) та планетарного дуалізму Г. Маккіндера. Сучасні прибічники геополітичної традиції притримуються просторово-силової парадигми у визначенні конкретних рівнів геополітичного аналізу [126, с.3].

Використання терміну “геополітичний простір” значною мірою допомагає зрозуміти впливи силових полів на світові політичні процеси, а саме їхній просторовий вимір.

Ще однією цікавою категорією є процес побудови транскордонного співробітництва за рахунок транснаціонального взаємопроникнення на регулярній основі у різних сферах. Саме на початку 1980-х рр. європейські

вчені активно почали розвивати концепцію сусідства при аналізі двосторонніх і багатосторонніх зв'язків в умовах регіональної інтеграції.

Така співпраця дає можливість виходу регіонів на новий рівень свого розвитку і встановлення зв'язків з внутрішніми регіонами інших країн. Розуміння регіону як соціокультурного простору детермінує філософську інтерпретацію цього явища і дозволяє визначати його як транскордонний соціокультурний простір, що утворюється поверх кордонів взаємодіючих культур в межах певної території. Подібне трактування транскордонного соціокультурного простору дозволяє досліджувати, з одного боку, внутрішні регіони країни як регіональні соціокультурні простори в контексті національного простору, з іншого, – визначити особливу транскордонну сутність регіонального простору.

Слід виділити і таку важливу властивість соціокультурного простору, як його багатовимірність, яка обумовлена включеністю в один більш масштабний простір просторів кількох культур і соціокультурних просторів окремих територій. Це, своєю чергою, породжує проблему взаємодії різних просторів.

Поняття «соціокультурний простір», «регіон» корелюють з поняттям «кордон». Філософське розуміння регіону як соціокультурного простору дозволяє розуміти його як своєрідний соціальний конструкт і виділити наступні особливості його кордонів:

- розмитість (на відміну від більш стійких адміністративно-територіальних кордонів регіону);
- рухливість (можливість зміни кордонів регіонального соціокультурного простору в силу ослаблення, або, навпаки, посилення регіональних цінностей, регіональної ідентичності населення);
- прозорість (яка передбачає відкритість для інших соціокультурних просторів, при цьому сам регіон постає як простір постійної соціокультурної взаємодії);

- проникність (ця властивість кордонів обумовлено проникністю самого соціокультурного простору і взаємопроникністю при взаємодії з іншими просторами).

Філософське розуміння регіону полягає в сприйнятті його як складного багатовимірного соціокультурного простору з особливостями і закономірностями свого розвитку всередині національного соціокультурного простору. Таким чином, ми можемо говорити про структурну модель простору країни, яка складається з регіональних просторів [127].

Поєднання соціальних і культурних особливостей відбувається в тісному зв'язку з політичними трансформаціями, тому надзвичайно важливо з'ясувати яким чином соціальний простір перетікає у політичний, які чинники впливають на це перетікання і яке співвідношення між свідомим і несвідомим набуттям політичного характеру простором.

Вперше питання розуміння соціального простору було акцентовано німецьким філософом і соціологом Георгом Зіммеlem. Його співвітчизник Генріх Ріккерт висунув ідеї простору культури і динаміки культурних смислів [76]. Англійський соціолог Ентоні Гідденс сформулював концепцію структуризації для аналізу сутності взаємозв'язків в суспільстві і соціальних змін в просторово-часовому вимірі [77]. Польський соціолог Петро Штомпка виокремив динамічне соціальне поле, яке має кілька вимірів (рівнів) – сплетіння ідей, правил, дій та інтересів [78].

Однак одну з найбільших цінностей мають напрацювання відомого французького філософа, соціолога, публіциста П. Бурдьє, а саме його теорія соціального простору. Багато в чому теорія і концепції Бурдьє стали новаторськими і революційними для свого часу, тому що, незважаючи на великий вплив робіт К. Маркса, ідей структуралізму, феноменології (Е. Гусерль, А. Шюц, що стали поштовхом до широкого аналізу буденного соціального досвіду) і класичної соціології, теорія Бурдьє виходить за межі загальноприйнятих соціологічних шкіл і напрямків.

Соціальний простір визначається у якості ментальної багатомірної структури, яка проходить процес конструювання на основі принципів розподілу активних індивідуальних та колективних властивостей. П. Бурдьє зазначає про схожість соціального простору з географічним, розділеним на регіони. Але в соціальному просторі можна виявити таку закономірність: чим ближче позиції суб'єктів, груп або інститутів, тим більше у них спільного, і навпаки.

Теоретично ступінь віддаленості у просторі збігається з соціальними дистанціями. Однак, таке формулювання не завжди повноцінно окреслює феномен. Досить часто спостерігається тенденція до відокремлення, коли суб'єкти, які займають близькі позиції в соціальному просторі, прагнуть зблизитися – за власним бажанням або за необхідності – і в фізичному просторі. Разом з тим суб'єкти, які займають у соціальному просторі віддалені один від одного позиції, також можуть взаємодіяти у фізичному просторі, хоча б на короткий час і не постійно.

Автор робить акцент на тому, що в соціальному просторі існують агенти і групи агентів, які займають певні позиції, причому, суб'єкти, що займають більш високі позиції в об'єктивній ієрархії соціального простору, символічно заперечують існування соціальних дистанцій, від чого останні, звичайно, не зникають.

Займаючи місце в соціальному просторі індивід напрацьовує «габітус» – систему стійких і переносних диспозицій, структуровані структури, схильні функціонувати як структури, тобто як комплекс принципів, що породжують і організують практики і уявлення, які можуть бути об'єктивно адаптовані до їх мети. Проте, не передбачають усвідомлену спрямованість на неї і обов'язкове оволодіння необхідними операціями щодо її досягнення» [79, с.44]. Іншими словами габітус – це система сталих схем сприйняття і оцінки простору та свого місця у ньому.

Таким чином, простір відривається від території і постає як ментальна структура, тобто структура позицій, яка конструюється виходячи з принципів

поділу і розподілу сукупності активних властивостей як індивідуальних, так і колективних агентів, які здатні надавати цим агентам силу і владу.

Бурдьє вважав, що соціальний простір конструюють активно діючі сили, подібно тому, як в природі електромагнітні сили утворюють електромагнітне поле, а сили гравітації – гравітаційне. Соціальний простір також є певним силовим полем, і формують його певні типи влади і капіталу, які в ньому присутні і циркулюють [128].

Аналізуючи концепцію Бурдьє, варто підкреслити важливість розуміння різниці між соціальним полем та політичним. Так, у рамках широкого соціального простору можна виявити і особливе політичне поле («поле політики»), що формується в процесі політичної взаємодії індивідуальних і групових акторів. Звісно ж, що політичний простір відрізняється від соціального, географічного, економічного, культурного або якого-небудь іншого. Політичний простір не є синонімом території або місця і не вимагає жорстких прив'язок з простором географічним, інтерпретація якого є більш звичним і зрозумілим кожній людині [84, с.51].

Бурдьє звертається до етимології самого поняття «політика», яке виникло ще в Стародавній Греції (від грец. polis - місто) і спочатку позначало різні форми державного правління. Назва знаменитого трактату давньогрецького філософа IV ст. до н.е. Арістотеля «Politika» (грец. - Πολιτικά) дослівно так і перекладалася: «Те, що відноситься до держави». Цікаво, що античний поліс Арістотель визначав в першу чергу, як простір спілкування, поширення політичної комунікації для забезпечення суспільного блага, тим самим протиставляючи поліс, як колектив політичний, сім'ї як колективу соціальному, що організуються принципово у різний спосіб.

Таким чином, можна припустити, що політика вбачається як «засіб солідарного об'єднання індивідів для вирішення спільних проблем і, як наслідок, – збереження єдності не тільки в рамках їх територіальної локальної цілісності, але і в світовому масштабі» [129].

Політика є автономною сферою діяльності людини, але її рамки завжди можуть змінюватись під впливом тих чи інших факторів. Варто завжди виокремлювати особливий характер взаємозв'язку між політикою та іншими сферами суспільного життя. Ці сфери можна ще назвати іншими полями соціального простору. Політика проникає все більше як у повсякденне життя індивідів, так і все тісніше переплітається з фінансовим сектором, правовими нормами, культурою та іншими формами суспільного впорядкування. Кожного дня відбувається зростаюче розширення впливу політичної сфери у глобалізованому світі. Це зумовлено, в першу чергу, природою існування самої політики, яка залежить від здатності впорядковувати соціальну активність людей шляхом побудови комунікативних алгоритмів взаємозв'язку між собою та з політичними інститутами.

Деякі науковці вважають, що політичний простір у порівнянні з соціальним є більш новим, і він потребує сучасного осмислення, що виходить за рамки звичного сприйняття, яке прийнято екстраполювати через призму предмета чи метода.

Дослідники людини політичної нинішньої епохи «infomodernity», коли інституційні зміни все помітніше відстають від змін, що відбуваються в структурах свідомості і соціальної поведінки сучасної людини, вказують на необхідність поглянути на людину як початкового носія політичної суб'єктності, на людину, яка своєю діяльністю формує політичний світ як такий, з'єднавши тим самим воєдино макро- і мікрополітичний рівні аналізу [87, с.54].

Важливим є також визначити роль нових засобів комунікації в сучасному щоденному житті, а також їхній вплив на формування політичного простору. Дуже складно на даному етапі визначити ступінь цього впливу і можливі наслідки в майбутньому від тотального проникнення соціальних мереж практично в усі сфери існування людини.

Географічне розташування країн і державні кордони вже давно не є перешкодою для стрімкого поширення інформаційних потоків різного

характеру, починаючи з розважального контенту і закінчуючи офіційними позиціями зовнішньополітичних відомств. У більш прикладному розумінні, лідер однієї країни може безпосередньо звернутися до громадян іншої країни, не чекаючи дозволу або схвалення офіційної влади. Бажання закритися від вільного поширення інформації веде до серйозного відставання для тих, хто вводить такі обмеження.

Ще не так давно найважливіші геополітичні питання, чи то Карибська криза або падіння Берлінської стіни, вирішувалися на найвищому, політичному і дипломатичному рівнях. Результати таких домовленостей імперативно спускалися громадськості. Цей ієрархічний метод побудови соціальних комунікацій існував сторіччями. У міжнародний порядок були залучені переважно державні діячі, дипломати і науковці. Втім сучасний розвиток міжнародних відносин характеризується інноваційними тенденціями. Все частіше зовнішньополітичні теми витісняють внутрішній порядок денний тієї чи іншої країни, тим самим, залучаючи до цього процесу не зовсім традиційних акторів.

Ще у далекому 1916 року пан Рудольф Челлен, шведський політолог і державознавець, розробив теорію геополітики, яка визначала державу як географічний організм або як явище в просторі. З приходом нових засобів комунікації цей організм зазнав серйозних змін, що безпосередньо вплинуло на формування нових принципів взаємозв'язків. Звичайні люди, озброєні гаджетами та Інтернетом, все частіше випереджають міжнародних акторів у прояві реакції на кризові явища, пов'язані з політичними трансформаціями. Арабська весна, ІДІЛ, Brexit, Трамп – яскраві приклади зростаючого впливу індивіда на геополітичні зміни.

Безперечно, більшість людей, не дивлячись на доступність інформації, не є експертами в міжнародних відносинах, що, в свою чергу, продукує подекуди фрагментарне і спотворене розуміння поточних процесів. Небезпека такого сприйняття криється в швидкій реакції, яка витісняє класичних акторів з їхньою можливістю вживати превентивних заходів і стає

домінантним фактором у визначенні подальшого ходу розвитку подій. Як результат, глобальний політичний простір все частіше починає себе поводити як соціальна мережа з властивою їй хаотичністю, фрагментарністю і непередбачуваністю.

Аналіз зазначених глобальних змін не може відбуватися без врахування різних теоретико-методологічних підходів у концептуалізації політичного простору. Важливим є врахування системного/системно-історичного підходу, інституціоналізму, конструктивізму, комунікативного підходу. Особливу увагу в контексті дисертаційної роботи слід сфокусувати на організаційній теорії та транснаціоналізмі, адже саме зазначені теоретичні парадигми дають змогу дослідити специфіку формування та становлення європейського політичного простору з його національними партійними системами, наднаціональними інституційними надбудовами, регіональними інтеграційними проектами, транскордонним співробітництвом.

Системний підхід набув своєї актуальності у теорії міжнародних відносин з середини 50-рр. ХХ ст., в першу чергу, завдяки досягненням науково-технічного прогресу. Саме відсутність надійного теоретичного підґрунтя, яке б давало можливість верифікувати емпіричні дані, заважало належним чином проводити збалансовану оцінку глобальних політичних трансформацій. Використання системного підходу дозволяє розглядати об'єкт дослідження як цілісну множину елементів у сукупності зв'язків та відносин між ними. За рахунок цілісності можливо розглядати систему одночасно і як єдине ціле, і як підсистему надбудов. У той же час, визначення критеріїв ієрархічності, яка може спостерігатися щонайменше у співвідношенні двох елементів, дозволяє простежити рівень підпорядкування. Особливо така форма взаємодії знаходить своє відображення у функціонуванні організацій, що складаються з керуючих та керованих підсистем.

Ще одним важливим інструментом системного підходу є структуризація. Зокрема, процес функціонування системи першочергово обумовлений властивостями самої структури, а не її окремих елементів.

Варто також зважати на умови, які вплинули на формування системи, етапи її розвитку, сучасний стан та можливі перспективи у майбутньому. Для цього необхідно застосовувати системно-історичний підхід, який покликаний виявляти різноманітності зв'язків і відносин, що мають місце як усередині досліджуваного об'єкта, так і у його взаємодії із зовнішнім середовищем на різних етапах його розвитку.

Існує твердження, що прибічники реалізму та неореалізму також використовують категорію “політичного простору” у своїх дослідженнях, однак, ототожнюють її з політичною системою [72, с.47]. З огляду на таке застосування, політичний простір може розглядатися як місце, де зосереджена сила, і просторове сприйняття використовується для визначення її функціонування та організації.

Саме реалісти вбачають у політичному просторі реальну протяжність території, на яку поширюється історично обумовлена політична система або здійснюється її політичний вплив. Політичний простір виконує три функції: 1) передумови політичного життя; 2) цілі політичної діяльності держав (геополітика); 3) екологічне середовище існування і розвитку різноманітних форм політичного життя. Так, деякі дослідники вважають, що однією з передумов перемоги демократії в Західній Європі була просторова відкритість кордонів європейських держав.

У рамках концептуалізації категорії політичного простору варто розглянути напрацювання Е. Баталова, який запропонував визначати політичний простір, як складну систему зв'язків, які встановлюються між учасниками політичного життя та набувають форми багатомірного об'ємного цілого. Іншими словами, «глобальний, або планетарний, політоїд – аналогічна система зв'язків, які складаються між народами (державами), що діють в контексті відповідних цивілізацій та виступають у якості

міжнародних політичних акторів» [130, с. 52]. На думку Е. Баталова, політичний простір об'єктивно не збігається з простором геометричним (фізичним), хоча своєрідною формою просторової локалізації соціально-політичних відносин є ув'язка їх з тими чи іншими точками простору географічного, а структура політичного простору визначає багато параметрів структури і змісту політичних відносин [130, с.68-69].

Корисним є також застосування теорії багаторівневого управління, окремі елементи якої простежуються в західних дослідженнях (multi-level governance). Багаторівневе управління визначається як «складний політичний процес, який об'єднує субдержавний, державний і наддержавний рівні, а також діяльність урядових і неурядових акторів» [131, с.126]. Теорія багаторівневого управління продукує ідентичність підходів до вивчення політичних відносин на кожному територіально політичному рівні, але передбачає відмінності цих підходів в залежності від якісної специфіки кожного рівня. У такому вимірі теорія міжнародних відносин може розглядатися як частина загальної теорії багаторівневого управління, об'єктом досліджень якої слугує глобальна політична система і відносини між національними державами [132, с.51].

Зазначена теорія покликана, перш за все, допомогти у розумінні складного багатовимірного політичного простору, який існує в Європейському Союзі. Стимулом її розвитку стала необхідність концептуалізації відносин між державами в рамках ЄС з врахуванням складного внутрішньо-політичного контексту більшості держав. На противагу розмиванню міждержавних бар'єрів, відбувається посилення проявів регіоналізму, який знаходить своє відображення у бажанні збереження своєї ідентичності.

Поряд з політичними системами на кожному рівні розглядаються політичні інститути і політичні спільноти. Тріада «інститут – система – спільнота» досліджується з прив'язкою до місця, певної локалізації. Інтеграція досить розрізнених підходів можлива за рахунок використання

концепцій просторовості, вертикальної ієрархії і системного підходу, який можна застосувати до різних рівнів.

Концепції розвитку «горизонтальних» рівнів: глобальна політична система; національна політична система; регіональна політична система; локальна політична система.

Концепції відносин між територіальними рівнями: між глобальною і національними системами; між національними та субнаціональними (регіональними та (або) локальними) системами; між регіональними і локальними системами.

Розглядаючи політичну систему в контексті просторового підходу можливо зіштовхнутися з необхідністю вирішення проблем територіальних рівнів і географічних кордонів. На перший погляд, територію можна легко визнати політичною системою, особливо якщо зв'язати системи і інститути. Формально-правовий підхід дозволяє вважати системою будь-яку внутрішньо структуровану територію, адже її структура з'являється за рахунок одного лише внутрішнього адміністративного устрою і відмежування від інших аналогічних за рівнем територій. Однак загальноприйнятий багаторівневий адміністративно-територіальний поділ сам по собі не робить території системами. Необхідно переконатись, що територія здатна функціонувати як система.

Системний підхід піддається, багато в чому, справедливій критиці в сучасній політичній науці. У той же час, як показує аналіз джерел, критики не заперечують сам факт існування політичних систем. Скоріш за все, вони прагнуть дистанціюватися від натуралізму і структуралізму, що розглядають політичні системи в якості однієї зі структур [132, с.51].

Структуралізм орієнтується, в першу чергу, на виявленні стійких та впорядкованих явищ, які мають властивість до повторення, і складають структури соціального життя. Відома в соціальних науках, у цілому, та політології, зокрема, дилема відносин між структурою і агентом вирішується на користь безособової структури.

К. Хей ділить політичні теорії на дві групи: структуралістські (в яких важливими є структура і контекст) та інтенціоналістські, або волюнтаристські (в яких важливими є агент, «живий» актор). Обидва підходи в крайніх своїх варіантах навмисно спрощують соціальну реальність, кожен у своїй формі. Структуралізм недооцінює акторів, не приділяє уваги суб'єктивізації процесів, формуючи при цьому досить хибне сприйняття щодо непомітної ролі акторів, нівелюючи поведінковий політичний вплив [133, с.102].

Критика структуралізму привела до іншої крайності, коли на перший план виходять мотивації, емоції, самосвідомість акторів, які здатні оцінювати свої мотиви, але, як правило, діють на власний розсуд.

Протилежне бачення щодо ролі особистості в політичних процесах існує у прибічників конструктивізму. Вони використовують поняття простору, проявляючи інтерес до особистості та проблеми ідентичності, і вважають, що «як соціальна сутність, простір утворюється моделями обміну в соціальному житті, формуванням громадянського суспільства і моделями соціальної солідарності. Почуття ідентичності є чинником, який ґрунтується на цих процесах і, в свою чергу, зміцнює їх територіальну прив'язку» [134, с.73].

Конструктивісти, чиїм полем дослідження є міжнародні відносини, підкреслюють соціальний характер цих особливих відносин. Так, в центрі уваги американського теоретика-конструктивіста Олександра Вендта знаходяться процеси взаємодії агентів (акторів), що створюють соціальну реальність: тільки через взаємодію агентів створюється, відтворюється і трансформується міжнародна система [135].

Однак пізнання феномену політичного простору не може відбуватися без врахування інших теоретико-методологічних підходів. Зокрема, категорія ідентичності фігурує у прибічників комунікативного підходу, який частково базується на ідеях П. Бурдьє.

Разом з тим, простір соціально-політичної взаємодії ускладнюється, змінюються принципи і механізми, посилюється роль інформаційного впливу на соціальну і політичну поведінку, на суспільну свідомість, виникає необхідність осмислення причин розрізненості, в першу чергу, соціального характеру, у сфері функціонування та розвитку політичних взаємодій.

Саме комунікація являється тією необхідною складовою, яка покликана налагоджувати контакти та забезпечувати взаємодію усіх сегментів та рівнів політичного простору. У практичному розумінні, саме комунікативні відносини відіграють роль стабілізуючих елементів, які надають політичному простору здатність до збереження цілісності та упорядкування. Відбувається набуття властивостей до самоорганізації, яка може слугувати захистом від несприятливих умов розвитку.

Одним з перших, хто запропонував розглядати політичну систему, як інформаційно-комунікаційне середовище, був К. Дойч. Розробляючи комунікативну теорію нації, К. Дойч особливу увагу звернув на таку ознаку комунікативного процесу як комплементарність. «Спільнота, яка уможливорює, щоб спільна історія призводила до нагромадження спільного досвіду, – зазначав він, – є спільнотою взаємодоповнювальних (complementary) комунікативних звичок і засобів» [136].

Досить цікавий підхід у розумінні комунікативних зв'язків запропонував засновник кібернетики Н. Вінер, який вбачав у понятті «повідомлення» якість основної структури одиниці комунікативних потоків. Така точка зору пов'язана з тим, що, відповідно до клітинної теорії (більшість рослин і тварин складаються з одиниць – клітин, які володіють багатьма властивостями незалежних живих організмів), стійкість клітинних структур і їх модифікації залежать від складності та змісту взаємозв'язків та інформаційного обміну між ними [137].

Однак, повертаючись до міркувань щодо концептуалізації політичного простору, варто зважати на існування в свідомості людей, засвоєних в ході соціалізації, норм та поведінкових правил у розрізі політичної активності,

способів ментального сприйняття політичної культури, вибудованої політичної ієрархії. Існує думка, що «відмінності в положенні індивіда в системі політичних відносин надають політичному простору багатовимірність: політична стратифікація визначає його вертикальний зріз, а диференціація політичних позицій – зазначав він, – зріз горизонтальний» [138, с.106].

Застосування інституціонального підходу полегшує сприйняття політичного простору за рахунок використання категорії політичного управління. Інституціональна теорія бере свій початок з часів становлення соціології та пов'язана із виокремленням “соціального інституту” як основного елемента практичної реальності та теоретичного конструкту.

Під “інституціоналізацією” слід розуміти становлення нових інститутів, правове та організаційне закріплення тих чи інших суспільних відносин. А інституціональний підхід доцільно трактувати як методологію наукового пізнання та практичної діяльності, яка розглядає механізми взаємодії та зв'язки суб'єктів суспільних відносин, оцінює їх поведінку у виконанні норм (формальних і неформальних) і дає оцінку ефективності структур (інститутів). Доцільним також у цьому контексті є узгодження понять “інститути” та “інституції”, що знімає питання про відмінність відповідних підходів у дослідженні суспільних процесів. Так, у певний період свого розвитку інститути відокремлюються від організацій (інституцій), оскільки останні є соціальними формами, в яких, зрештою, закріплюються та реалізуються ті чи інші інститути. Отже, інституції в певному сенсі є продуктом діяльності інститутів. Таке розмежування понять дає змогу чітко розрізнити два наукові підходи під час проведення дослідження: інституціональний та інституційний. Останній визначають як загальний метод дослідження державного управління, який через зосередження на структурно-функціональних засадах побудови систем органів виконавчої влади та формально-правовій характеристиці політичної системи дає можливість дослідити взаємозалежність і взаємозв'язок між

змінами інституційних структур державного управління і змістом державної політики [139, с.240].

Поряд із дискусіями науковців про те, чи є інституціональне середовище чимось зовнішнім для управління або таким, що взагалі не піддається впливу з боку держави, доцільним є альтернативний підхід, при якому сам феномен управління розглядається через призму соціальних інститутів. Таким чином, інституціональний підхід як такий, що надає нові можливості пізнання, набуває актуальності як для наукового аналізу державно-управлінських відносин, так і для практичної реалізації функцій політичного управління як інституційного комплексу [140, с.2].

Зустрічаються також дещо критична оцінка по відношенню до інституціонального підходу як такого, що не в повній мірі фокусується на мікроаналізі та соціокультурних аспектах.

Концепція інститутів як «когнітивних схем», тобто ментальних моделей, за допомогою яких актори сприймають і інтерпретують навколишній світ, найбільш підходить для дослідження політичного простору в разі використання інституціонального підходу: «Когнітивні схеми досить глибоко вкорінені в свідомості членів соціальної групи, сприймаються як щось «безсумнівну», очевидне, саме собою зрозуміле. Оскільки вони поділяються членами соціальної групи, це дозволяє останнім вступати в регулярні взаємодії» [141, с.51].

Однак в прикладному аспекті політичні інститути розглядаються більш розширено: і як організації, що конструюють правила і норми, і як інституційні елементи практики. Саме у неінституціоналізмі, особливо в таких його напрямках, як історичний, соціологічний та дискурсивний, долається жорстке протиставлення організації і ментальних феноменів.

Для більш глибокого розуміння функціонування організаційних конструкцій у просторовому вимірі доцільно розглянути організаційну теорію як таку, що концептуалізує організації як соціальне середовище. Організація –це, перш за все, соціальне утворення, яке функціонує у певних

межах, керуючись метою та принципами внутрішнього адміністрування. Дослідження різних проявів суспільно-політичного людського життя у призмі організаційної теорії потребує аналізу чинників, які безпосередньо на нього впливають. Необхідно виявляти основні мотиви акторів, від поведінки яких залежить рівень взаємодії між ними. Найважливішими елементами у такому розрізі є внутрішня структура, ієрархічність, політична культура, взаємодія внутрішнього та зовнішнього характеру.

В основу класичної теорії організації покладено результати досліджень А.Файоля та М.Вебера. Вони намагалися виділити загальні характеристики та закономірності управління будь-якою організацією. За мету своїх досліджень вони ставили виділення «універсальних принципів управління», дотримуючись яких можна забезпечити успіх організації [142].

Найбільш чітко поведінковий підхід в теорії організації був сформульований у працях професора Мічиганського університету Р. Лайкерта. Вивчаючи результати діяльності багатьох великих комерційних організацій з метою з'ясування питань, що робить їх роботу більш ефективною, він дійшов висновку, що організації, які орієнтувалися на бюрократичну модель були менш ефективними проти організацій, які приділяли більше уваги створенню робочих груп, поведінковим та соціальним аспектам діяльності організацій. Сучасна організаційна теорія характеризується фокусуванням на розгляді організації як відкритої системи, яка взаємодіє на постійній основі із зовнішнім середовищем. Вживання і процвітання багато в чому залежить від ефективної адаптації організації до зовнішнього середовища, що полягає у отриманні необхідних ресурсів для усунення зовнішніх загроз.

Ключовими елементами організаційної теорії виступають такі категорії як організація, організаційне поле і організаційна парадигма. Держави залишаються ключовими учасниками політичного процесу, однак в сучасних умовах дана парадигма не дає адекватного розуміння що відбуваються у світі

трансформацій. Організацію на даному етапі більш доцільно розглядати як комплекс взаємин між індивідами [80, с.16].

На думку дослідниці І. Прохоренко, організаційна теорія дозволяє типологізувати міжнародні організації та організаційні поля глобального управління, розкрити хід структурування полів, встановити суб'єктів структурування, тип і конфігурації взаємодій учасників всередині полів. Застосування менеджерської концепції у розрізі функціонування міжнародних організацій підвищує розуміння природи публічного простору, у призмі якого вирішуються питання міжнародного значення.

Організаційне поле за своєю суттю дещо відрізняється від традиційної ієрархічної організації і тому гіпотеза І. Прохоренко щодо того, що Євросоюз доцільно вважати радше організаційним полем ряду держав-учасниць, а не традиційною ієрархічною організацією, є корисною та допомагає також дослідити природу функціонування закритих форумів глобального управління таких як G7, G20 [143].

Однак в рамках теми дисертаційної роботи необхідно також визначити, яка взаємодія покликана сприяти формуванню спільного політичного простору між різними за характером інституційними утвореннями. Теоретичний підхід, який було розроблено дослідниками Ді Маджо та У.Пауелом, дає можливість з'ясувати, що процес інституційного структурування організаційного поля проходить в чотирьох напрямках: розширення взаємодії між організаціями в поле; виникнення жорстко обумовлених міжорганізаційних структур домінування і моделей коаліції; збільшення інформаційного навантаження, якій організації в полі повинні протистояти; розвиток взаємної обізнаності серед учасників організацій, які залучені в спільні дії [144, с.147]. Важливо, однак, що організації не обмежені в своїх можливостях змінювати свої цілі і завдання, вводити нові практики. В організаційне поле можуть увійти нові організації. Але в довгостроковій перспективі організаційні актори створюють навколо себе середовище, яке обмежує їх здатність до подальшого розвитку. Організації,

що увійшли в організаційне поле з часом стають схожими між собою за своєю структурою та сутністю.

Таким чином, в ідеї «поля» головним є важливість як пов'язаності (connectedness) (існування формальних та неформальних транзакцій і зв'язків між організаціями на регулярній основі), так і структурної еквівалентності (схожість позицій організацій в мережевій структурі).

В організаційному полі виділяється домінуюча організація (або організації), актори поля, що володіють неоднаковою силою і тому різним соціальним становищем в цьому полі, поділяють консенсус з приводу колективного стратегічного напрямку дій, тобто погоджуються з принципових питань, діють, виходячи з узгоджених позицій, дотримуються у своїй практичній діяльності загальних норм, принципів, стандартів і правил поведінки [145, с.11].

Як правило, організаційні поля є просторами комунікацій, дій і взаємодій. Вони постають не лише як горизонтальний зріз взаємин між декількома або багатьма організаціями, а й як окремі організації, що можуть являти собою організаційні поля, але у вертикальній протяжності [145, с.22-26]. Такі поля, як правило, обмежуються формально-визначеними кордонами. Варто також згадати про категорію організаційної парадигми, яка останнім часом стає все помітнішою у застосуванні в політичній науці. Ця парадигма дає безсумнівні переваги у вивченні нових впливових нетрадиційних акторів світової політики – інститутів і форумів глобального управління, регіональних інтеграційних об'єднань, транснаціональних партнерств за типом зон вільної торгівлі. За її допомогою можливо досліджувати й процес інституціалізації та динаміку розвитку, проблеми пристосування міжнародних акторів до нової реальності, інтеграції держав у глобальний політичний простір.

Зростаюча роль недержавних утворень, поширення міграційних потоків, віртуалізація політичного життя, що відтворюється у Інтернеті та розширює національні кордони комунікації, формують нову реальність, яка

потребує адекватного наукового пізнання. Феномен глобального взаємопроникнення найкраще пояснюють прибічники транснаціоналізму. Саме наприкінці 60-70 рр. ХХ ст. з'являється запит на свіжі ідеї, пов'язані з відходом від класичного сприйняття націє-центричної політичної картини світу.

Цю свіжість у теоретичний дискурс дослідників міжнародних відносин, який ще називають третьою «великою суперечкою» прихильників реалізму та їх критиками, що сповідували більш ліберальні підходи, внесли американські науковці Дж. Най та Р. Кеохейн. У своїй праці «Транснаціональні відносини та світова політика», яка була надрукована у 1971 р., вони вперше запропонували концептуалізувати взаємодії транснаціонального та глобального характеру, які не обмежуються національними кордонами.

Генеральна ідея полягає у тому, що, незважаючи на, все ж таки, провідну роль держав у побудові міжнародного співробітництва, значна частина взаємозв'язків припадає на діяльність неурядових акторів, таких як: міжнародні організації, транснаціональні корпорації, регіональні утворення та засоби масової інформації. Новий формат глобальної багаторівневої комунікації у підсумку впливає на позиції та внутрішню політику держав [81].

Прибічники транснаціоналізму, як і реалісти, виокремлюють роль держав, які є важливими акторами в міжнародній системі, однак, наводять аргументи на користь того, що зростаюча економічна і політична взаємозалежність знизилась здатність цих самих держав повністю контролювати власну долю [146, с.35 - 43].

Ще одне цікаве спостереження стосується посилення міждержавної співпраці шляхом розповсюдження схвалених правил та процедур прийняття тих чи інших рішень, провідниками яких є неурядові інститути. Основним покликанням цих інститутів є зниження конкуренції та конфронтації між державами та застосування, у разі необхідності, превентивних заходів. Деякі

питання глобального порядку денного можливо вирішити лише шляхом об'єднання спільних зусиль, а для цього необхідно інколи поступатися у делегуванні повноважень наднаціональним утворенням.

Саме прихильники транснаціоналізму найчастіше використовують категорію політичного простору для розуміння складних геополітичних трансформацій, не обмежуючи себе лише територіальними прив'язками. Транснаціоналізм в цілому характеризується численними зв'язками і взаємодіями, що зв'язує не лише інститути, а й індивідів крізь кордони національних держав. Сьогодні системи відносин, обміну та мобільності функціонують інтенсивно і в режимі реального часу, будучи поширеними по всьому світу. Нові технології, особливо пов'язані з телекомунікаціями, слугують інструментом включення таких мереж. Незважаючи на великі відстані і не дивлячись на існування кордонів (і всіх законів, правил і національних особливостей), відбувається інтенсифікація залучення до цього процесу не зовсім типових форм асоціацій, наприклад, міжнародних профспілкових об'єднань або розгалужених мереж різноманітних політичних фондів.

У деяких випадках транснаціональні форми і процеси служать для прискорення або посилення історичних закономірностей діяльності, в інших – представляють собою, можливо, нові форми людської взаємодії. Транснаціональні практики і їх послідовні конфігурації влади формують світ XXI століття [82].

Для більш спрощеного розуміння транснаціоналізації у дії варто навести декілька прикладів з книги «Транснаціональні відносини та світова політика». Транснаціональні відносини підвищують рівень сприйняття одного суспільства іншим, змінюючи таким чином відносини між урядами. Це твердження можна пояснити двома прикладами. Одним - зі сфери міжнародної торгівлі та фінансів, іншим –світової системи масової комунікації. Оскільки прийняття рішень в бізнесі і банківській діяльності

виходить за рамки національної юрисдикції, невеликі зміни в політиці однієї держави можуть мати серйозні наслідки для усієї міжнародної системи.

Завдяки світовій системі масової комунікації різні групи, що належать до різних суспільств, наприклад студенти-радикали, військові, етнічні меншини, мають можливість спостерігати за поведінкою один одного і в разі необхідності поводити себе подібним чином. Цікаво, однак, що більш ніж 40 років тому Дж. Най та Е. Кеохейн зробили припущення, яке з кожним днем стає все актуальнішим – «масштабність і швидкість поширення транснаціональних зв'язків є продуктом глобальної телекомунікаційної мережі» [81].

Транснаціональні організації також можуть виховувати нове ставлення, створюючи міфи, символи та норми для забезпечення легітимності своєї діяльності або ж намагаючись вплинути на формування нових смислів.

Транснаціональний підхід також пояснює різні форми і практики міжкультурної взаємодії, яка здійснюється повз або крізь національні, державні, територіальні, політичні кордони. Саме дослідження міжкультурних комунікацій і взаємодій такого характеру дозволяє сформулювати уявлення про соціокультурний феномен транснаціонального, який втілюється в нових культурних практиках, пошуку ідентичності нових агентів політичних трансформацій.

Особливо активно термін «транснаціоналізм» став застосовуватися в дослідженнях транскордонної міграції. Множинні взаємодії мігрантів поверх державних і територіальних кордонів перетворюють приймаючі країни і країни походження в єдиний простір комунікацій. Глік-Шиллер, Беш і Сзентон-Бланш в своїх дослідженнях пропонують використовувати поняття «транснаціональне соціальне поле» для аналізу і опису знову виявленого простору соціокультурних взаємодій, необмежених конкретною територією. Таким чином, згідно з цим положенням, міграція виявляється не лише фізичним переміщенням людей з однієї країни в іншу, а способом розширення простору соціокультурних взаємодій [147].

Дослідники підкреслюють, що в даний час наявність єдиної території не є обов'язковою умовою існування взаємозв'язків між громадянином і державою. Зокрема, мігранти впливають на політичну діяльність країни походження, перебуваючи за її межами. У багатьох державах відкривають спеціальні виборчі дільниці, щоб мігранти мали право голосу на виборах, що проходять в країні походження.

Ще одним важливим фактором встановлення та закріплення зв'язків з країною походження є приналежність до релігійних організацій, членами яких мігранти були на батьківщині. У країні, яка їх приймає, вони стають прихожанами тієї релігійної організації, яка підтримує тісну співпрацю з релігійними організаціями країни походження. Дослідниця міграції П. Левіт запропонувала використовувати поняття «транснаціональної релігійної ідентичності» для позначення нової релігійної ідентичності мігрантів. Така ідентичність – це результат симбіозу практик і образів самосвідомості мігрантів, сформованих в країні походження, і нових форм релігійної приналежності, що частково засвоюються у приймаючих країнах [148].

Підсумовуючи, варто розділити думку Д. Хельда, який зазначив, що в умовах посилення транснаціональних взаємозв'язків «локальний», «національний» та навіть «континентальний» політичний, соціальний та економічний простори трансформуються таким чином, що обов'язковість співвідношення з визнаними правовими і територіальними межами нівелюється.

Висновки до розділу 1

Практичним результатом узагальнення опрацьованої літератури є визначення і використання у дисертаційній роботі висновку про взаємозалежність суб'єктів політичної системи, формування якої відбувається за рахунок функціонування політичних партій та громадянського суспільства. Політичний простір наповнюється змістом шляхом залучення акторів різної природи, які безпосередньо взаємопов'язані, впливаючи водночас як на

внутрішньо, так і зовнішньополітичні процеси. Державні і недержавні актори політичної системи беруть водночас активну участь в транснаціональних зв'язках, що стають підґрунтям формування політичного простору більш масштабного рівня як відображення інтеграційних процесів на рівні – Україна – ЄС.

Аналіз історіографії та джерельної бази дозволив отримати та використати у дисертаційній роботі матеріали закордонних та вітчизняних науковців щодо теоретичного осмислення категорії «політичний простір», а також процесів транснаціоналізації. Саме ці процеси визначають взаємозалежність політичної системи, формування якої відбувається за рахунок функціонування недержавних акторів, зокрема політичних партій, політичних фондів, професійних та бізнес асоціацій, громадських організацій.

Проблематика дослідження політичного простору, впливу недержавних акторів на поглиблення інтеграційних процесів, перебуває на стадії методологічної розробки та вимагає більш ґрунтовного вивчення. Глибинні напрацювання зазначеної категорії вітчизняними, а також зарубіжними науковцями, відшукати досить складно, натомість питання, які дотично розглядаються у дисертаційному дослідженні, як, наприклад, процеси транснаціоналізації, трансформація європейського політичного простору, багаторівневе управління, європеїзація, теоретичне осмислення зовнішньої політики ЄС, знайшли своє відображення у цілій низці фахових матеріалів.

Категорія політичного простору є дещо новою у дослідженнях сучасних політичних процесів, однак останнім часом все більше науковців, переважно закордонних, намагаються використовувати просторовий підхід у поясненні різних явищ, які відбуваються у глобальному середовищі.

Складність концептуалізації політичного простору пояснюється, перш за все, феноменом його існування та функціонування. Міждисциплінарний характер просторового сприйняття, з одного боку, надає більш широкий спектр для оцінки його походження та застосування, однак з іншого - розмиває подекуди сутність самої категорії.

Окрім політології, категорія простору знаходить своє відображення у географії, економіці та суспільних науках, зокрема, використовується в соціології, етнології, психології, культурології та історії.

Найбільш доцільно сприймати політичний простір як складну систему зв'язків, які встановлюються між учасниками політичного життя та набувають форми багатомірного об'ємного цілого. Однак, незважаючи на те, що прибічники реалізму, як правило, ототожнюють політичний простір з політичною системою, не варто ігнорувати той факт, що політичний простір за своєю природою враховує найрізноманітніші параметри структури і змісту політичних відносин, які подекуди важко охопити за допомогою системного підходу.

Існують також певні відмінності у розумінні політичного та соціального простору. Так, у рамках широкого соціального простору можна виявити і особливе політичне поле («поле політики»), що формується в процесі політичної взаємодії індивідуальних і групових акторів. Звісно ж, що політичний простір відрізняється не лише від соціального, але й географічного, економічного, культурного або якого-небудь іншого. Він також не завжди потребує локалізації з прив'язкою до тієї чи іншої території або місця як, наприклад, географічним, інтерпретація якого є більш звичною і зрозумілою. Тим самим, існує ризик хибного просторового сприйняття тих чи інших явищ та процесів.

Обрані теоретико-методологічні підходи дають підстави вважати, що використання обраної категорії в аналізі політичних процесів є корисним та подекуди необхідним. Політичний простір являє собою просторову конфігурацію політичного життя у взаємозв'язку з часом, формою, яка має певні стійкі відносини між людьми і політичними інститутами, між індивідуальними і колективними суб'єктами і акторами в процесі організації і здійснення влади і управління.

Подібна інституційна опора політичного простору доповнюється ще й символічною – це може бути простір політичних символів, ідеологій,

політичних і / або ціннісних вподобань. Топологія політичного простору не має географічної основи, хоча спосіб пізнання політики через прив'язку її елементів до території може бути одним із важливих параметрів. У кожному конкретному випадку політичний простір може бути як одновимірним, так і багатовимірним, з різною кількістю вимірів, оскільки використовується для дослідження різноманітних явищ політичного життя і різнорівневого політичного процесу.

Комунікація є тією необхідною складовою, яка покликана налагоджувати контакти та забезпечувати взаємодію усіх сегментів та рівнів політичного простору. У практичному розумінні, саме комунікативні відносини відіграють роль стабілізуючих елементів, які надають політичному простору здатність до збереження цілісності та впорядкування.

Саме прихильники транснаціоналізму найчастіше використовують категорію політичного простору для розуміння складних геополітичних трансформацій, не обмежуючи себе лише територіальними прив'язками. Транснаціоналізм в цілому характеризується численними зв'язками і взаємодіями, що зв'язує не лише інститути, але й індивідів крізь кордони національних держав.

Звичайно, роль держав у побудові міжнародного співробітництва залишається ключовою, однак з кожним днем значна частина взаємозв'язків все частіше припадає на діяльність неурядових акторів, таких як: міжнародні організації, транснаціональні корпорації, регіональні утворення та засоби масової інформації.

Новий формат глобальної багаторівневої комунікації, у підсумку, безпосередньо впливає на позиції та внутрішню політику держав та визначає траєкторію їхнього майбутнього.

РОЗДІЛ 2

ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ І УКРАЇНИ ЯК ТРАНСНАЦІОНАЛЬНА СИСТЕМА ЄВРОПЕЙСЬКОГО КОНТИНЕНТУ

2.1 Лісабонська угода і специфіка трансформації європейського політичного простору

Європейський Союз протягом останніх десятиріч, незважаючи на різні виклики, з якими доводилося зіштовхуватись, продовжує утверджуватись на міжнародній арені як один з повноправних світових акторів, з позицією якого необхідно рахуватися у вирішенні різносторонніх питань глобального порядку денного, зокрема політичного, економічного та безпекового характеру. Така активізація пов'язана, у першу чергу, з інтеграційними процесами, які відбувалися і продовжують відбуватися як всередині європейської спільноти, так і поза її межами. Спроможність до формування спільного економічного та політичного простору визначалася, насамперед, готовністю держав-членів до пошуку балансів інтересів, захисту європейської системи цінностей за рахунок можливої втрати частини своїх суверенних прав на користь наднаціональних інституційних утворень.

Саме в результаті схвалення Єдиного європейського акту (1986 р.), Маастрихтського (1992 р.), Амстердамського (1997 р.) та Лісабонського (2007 р.) договорів трансформація політичного простору Європейського Союзу набула нової сутності та динаміки, а посилення зовнішньополітичного виміру дозволило вибудовувати необхідну комунікацію з третіми країнами та міжнародними організаціями, посилаючи, таким чином, необхідні політичні сигнали з метою формування спільних цілей та досягнення конкретних результатів.

Щоб співставити етапність та динаміку розвитку політичного простору Європейського Союзу, необхідно сфокусуватися на найбільш важливій фазі його конструювання, а саме прийнятті Лісабонського договору. Процеси, які

суттєво змінили політичний ландшафт Співтовариства, супроводжувалися різним рівнем залучення регіональних, національних та наднаціональних еліт.

Значну роль у пошуках оптимальної форми політичної взаємодії відігравали політичні партії загальноєвропейського та національного рівнів, а також інші неурядові суб'єкти, які були дотичними до поглиблення демократичних процесів. Саме політичні партії покликані слугувати тим необхідним інструментом, який допомагає підтримувати належний зв'язок між індивідами та політичними інститутами за рахунок забезпечення ефективної політичної комунікації. Розуміння особливостей функціонування багаторівневої партійної системи Європейського Союзу стає у нагоді для визначення впливу саме ідеологічних конструктів на процес прийняття рішень владними інституціями ЄС. Фонди та мозкові центри проводять обміни ідеями та політичними концептами, долаючи при цьому кордони. Бізнесові об'єднання та профспілкові організації вимушені координувати свою діяльність у пошуках відповідей на зростаючий тиск глобалізації. Транснаціональні корпорації та їхнє лобі використовує усі доступні інструменти, щоб отримати можливість впливати на порядок денний Співтовариства на всіх рівнях. Все більше і більше громадських організацій розвивають транснаціональні контакти, які, як правило, більш тісні всередині ЄС, ніж поза його межами [149, с. 2].

Як вже було зазначено у попередньому розділі, політичний процес в ЄС варто розглядати у просторовому відношенні з безліччю вертикальних і горизонтальних вимірів. Цей підхід фактично дозволяє простежити широкий спектр взаємозв'язків як всередині об'єднання, так і поза його межами. Крім цього, в сучасних умовах Євросоюз є прикладом найбільш реального взаємопроникнення і переплетення просторів внутрішньої і зовнішньої політики, коли внутрішня політика традиційно пов'язується з функціонуванням держав в рамках національних кордонів, а зовнішня - націлена на вибудовування контактів і взаємодії між державами,

міжнародними організаціями, інституціями та недержавними акторами на глобальному або регіональному рівні. На думку деяких дослідників, такий характер співробітництва долає національні кордони, набуваючи при цьому певних рис віртуального простору, і є менш структурованим, на відміну від внутрішньополітичного. Щоб переконатися у зазначеному, варто також додатково розглянути у практичній площині застосування Європейської політики сусідства, зокрема формату Східного партнерства, орієнтованого на поширення європейських цінностей поза межами Союзу з метою формування зон стабільності та процвітання.

Інтеграційні процеси всередині Європейського Союзу у часовому вимірі завжди характеризувалися різною динамікою, зумовленою, передусім, впливом тих чи інших чинників, зокрема особливими позиціями країн-членів, висхідними соціально-економічними умовами та глобальним контекстом. Не виключенням став і період сучасного інституційного становлення та пошуку нових підходів у процесі вдосконалення системи багаторівневого управління, яка передбачала, у тій чи іншій формі, наднаціональне регулювання.

Тривалий період інституційної трансформації Європейського Союзу, як багатовимірного політичного простору, що бере свій початок з ухвалення Маастрихтського договору, продовжився подальшим підписанням Амстердамського (1997 р.) та Ніцького (2001 р.) договорів. Згодом була невдала спроба ратифікації Конституційного договору ЄС (2001 р.). Однак, як компромісний варіант, у 2009 р. було ухвалено Лісабонський договір, який має офіційну назву - Лісабонська угода про внесення змін в Угоду про Європейський Союз й Угоду про заснування Європейської Спільноти [1].

Саме цей документ суттєво змінив засади функціонування Європейського Союзу, реформувавши водночас діяльність інституційних органів та систему прийняття політичних рішень. Його схвалення стало тим необхідним рушійним імпульсом, який допоміг перезавантажити політичні

процеси на різних рівнях Співтовариства, не порушуючи при цьому крихкого політичного балансу.

Перш ніж перейти до окреслення основних змін, які передбачалися в рамках вступу в силу Лісабонської угоди, необхідно згадати про невдачу спробу схвалення Конституції для ЄС, остаточну крапку над якою поставила Франція та Нідерланди після проведення національних референдумів [150, с. 61]. Першочергово до конструювання ідеї створення загальної європейської конституції долучилися політичні еліти Європейського співтовариства. Ще у далеких 1990-х рр. європейські парламентарі заявили, що існування такого альянсу, як Європейський Союз, в основі якого лежать базові договори і домовленості, потребує трансформації, тому розробка єдиного основного закону видається необхідною і сприяє координації взаємодії у рамках ЄС. Прийняття Конституції Європейського Союзу мало стати якісно новим етапом європейської інтеграції, значно посилити інститути і, що логічно, слугувати продовженням кампанії з розширення ЄС. Крім того передбачалося, що Конституція включить у себе всі попередні договори, і тим самим, єдиний документ допоможе спростити розуміння законодавчої бази ЄС [151].

Однак для вступу Конституції в силу її мали ратифікувати всі держави - члени ЄС або голосуванням в парламенті, або шляхом проведення всенародного референдуму. Проект Конституції Європейського Союзу був ратифікований в 18 країнах. На референдумах, що відбулися 29 травня 2005 р. у Франції та 1 червня 2005 р. в Нідерландах, проект Конституції ЄС був відхилений. У Франції проти Конституції проголосувало 54,9% виборців, при цьому явка склала 70%, що підтверджувало існування значного суспільного резонансу щодо цього питання. У Нідерландах, де явка виборців склала 63%, близько 61,6% тих, хто проголосував, не підтримали проект Конституції, «за» висловилися 38,4% [152, с. 26]. Багато критиків проекту Основного Закону ЄС стверджували, що з його прийняттям сформується ще більша концентрація влади в руках Європейської Комісії, яка, на їхню думку,

недостатньо демократична [153]. Комісія отримувала спрощений доступ до торговельної політики Євросоюзу. Конституція ЄС чітко визначала необхідність створення воєнного союзу і зобов'язувала обов'язкове збільшення витрат при формуванні національних бюджетів на військові потреби.

У проєкті Конституції також був закріплений неоліберальний підхід у економічній політиці, в рамках якого затверджувався принцип внутрішнього ринку з вільною конкуренцією, обмежувався громадський контроль над капіталом і економічними проєктами, громадські послуги і розподіл найбільш важливих суспільних благ (вода, енергія, транспорт) все більше переходили у приватне управління. Як результат, у Франції проти Конституції виступили переважно робітники (79%) і службовці (67%), в той час як 90% депутатів схвалили текст документу. У Нідерландах 62% громадян, що не підтримали проєкт Основного Закону ЄС, були представниками середнього класу. У Франції 46% громадян, опитаних після голосування, назвали безробіття першою причиною протестного ставлення до Конституції. Понад 34% тих, хто голосував, назвали її занадто ліберальною, а 19% пояснили, що сильна Європа може стати загрозою для Франції [154].

Приклад з провалом Конституції ЄС є яскравою ілюстрацією, з одного боку, спроби подолати затяжну інституційну кризу, яка заважала належному функціонуванню Європейського співтовариства та продукувала певну апатію, а з іншого - неготовності деяких держав-членів, зокрема, їхніх громадян, до більш глибокої формалізації Союзу, наслідки якої могли призвести до втрати ідентичності та ослаблення національного суверенітету. У форматі взаємодії постали питання національного порядку денного, який з кожним етапом все більше піддавався впливам Брюсселя. Держави почали втрачати монопольне право на реалізацію лише на своєму рівні ідеї конституціоналізму.

Цілком очевидно, що з бажанням створити міжнародну систему, в основі якої лежить легітимація процесів на національному рівні, з'являється серйозний ризик високої конкуренції між державами та міжнародною організацією за одну і ту ж владу. Це і стало основною перешкодою до сприйняття деякими державами-членами ідеї запровадження наднаціонального конституціоналізму.

Важливим елементом формування спільного політичного простору є також залучення індивідів у суспільно-політичні процеси не лише суто на національному рівні. Саме голосування на референдумах дозволило виборцям вперше прямо і безпосередньо висловити своє відношення до проекту Конституції, особливо, у контексті курсу на конкуренцію, забезпечення свободи переміщення людей і товарів в рамках єдиного ринку, введення євро і розширення Європейського Союзу. Негативне ставлення було зумовлено досить поверхневим розумінням тексту документу, останній варіант якого складає близько 300 сторінок. Згідно з даними «Євробарометра» (опитування громадської думки в країнах ЄС, який проводиться 2 рази на рік), більше половини громадян ЄС були не у повній мірі ознайомлені зі змістом Конституції, а третина населення заявила, що ніколи не чула про неї [155].

Згодом було ще чимало варіантів перезагрузки після відхилення проекту Конституції ЄС. Протягом 2007 року Європейський Союз під головуванням спочатку Німеччини, а потім Португалії почав підготовку документу, який би зміг стати заміною нератифікованій Конституції ЄС. Для нового базового договору необхідно було, в першу чергу, врахувати попередні результати, а також нові реалії, у яких перебувало Співтовариство, число членів якого до 2007 р. зросло з 15 до 27 країн.

Основна причина кризи функціонування ЄС полягала у складності та багатовимірності політичної надбудови, яка не в повній мірі відповідала тим викликам, з якими зіштовхувався ЄС, особливо в контексті розширення. Очікування європейців стосувалися запровадження таких механізмів

політичної комунікації, які б допомогли підвищити рівень демократії та транспарентності.

Саме результатом тривалих пошуків можливих варіантів інституційних перетворень і політичного реформування Європейського Союзу стала розробка і згодом схвалення Договору про реформу (Лісабонської угоди) [156].

З метою зміцнення демократичної легітимності Союзу у преамбулі Лісабонської угоди були включені чіткі положення про відданість демократичним принципам. Однак без належного перерозподілу повноважень основних інституцій ЄС декларативні формулювання могли б залишитись лише на папері, а не реалізовуватися на практиці. Тому розробники Угоди передбачили необхідність впровадження нових змін, які стосувалися в основному підсилення ролі Європейського Парламенту разом з національними парламентами, а також забезпечення можливості для більш широкого включення громадян з метою підвищення демократичної легітимності політичних процесів. Забезпечення, частково, прямої демократії стало можливим шляхом вибудовування нових каналів комунікації за допомогою Європейської громадської ініціативи. У свою чергу, громадянське суспільство отримало нові можливості для системного залучення до консультації та обговорень важливих економічних та соціальних перетворень, які відбуваються в рамках законодавчих змін.

З огляду на велику кількість змін, які відбулися у процесі перезавантаження європейського політичного простору в рамках імплементації Лісабонської угоди, варто виокремити основні та проаналізувати їхню природу.

Перш за все, Європейський Союз стає єдиною інтеграційною структурою, яка наділена міжнародною правосуб'єктністю. Раніше всі міжнародні угоди підписувалися не від імені Європейського Союзу, а від Європейського співтовариства одноосібно або спільно з державами-членами. Необхідною передумовою для укладення міжнародних угод Європейським

Союзом є посилання на основні договори, а саме на Договір про Європейський Союз і Договір про функціонування Європейського Союзу (так, з цього часу називається Договір про заснування Європейського Спільноти). Держави-члени залишають за собою право укласти будь-який міжнародний договір за умови, що він не суперечить угодам, підписаним ЄС, або не відноситься до виключної компетенції Союзу.

Європейський політичний простір стає більш структурованим, нерозривним з точки зору його функціонування - скасовується структура «трьох опор» [1].

Однак на заміну опорам Лісабонська угода вводить 30 сфер компетенції, які підлягають регулюванню на рівні ЄС. Деякі з цих сфер настільки об'ємні, що у процесі роботи над ними, потребують подальшого дроблення. Питання визначення компетенцій завжди було одним з найбільш проблемних, так як до прийняття Лісабонської угоди, яка внесла певну ясність, було досить важко визначити, де саме розпочинається і закінчується виключна компетенція Співтовариства, компетенція держав-членів, та які рамки у суміжної компетенції. Відповідно до Угоди передбачається п'ять типів компетенції ЄС: виняткова; спільна; координуюча; повноваження діяти з метою підтримки, координації або доповнення дій держав-членів; специфічна компетенція в сфері Спільної зовнішньої політики та політики безпеки.

У такому спектрі компетенцій необхідність чіткості визначення, до якого типу належить кожна політика ЄС, є вкрай важливою. Відповідно до Маастрихтського договору першочергова мета такої типології полягає не у розширенні, а у фіксації історично сформованих обсягів компетенції ЄС. Лише у двох сферах Євросоюз отримує нові повноваження, в енергетичній політиці і в питаннях боротьби з глобальним потеплінням клімату [157, с. 60].

Реалізація принципів, які раніше розглядалися як декларативні (захист громадян ЄС в усьому світі, економічна, соціальна та територіальна єдність,

культурне різноманіття та ін.), поряд з соціальними цілями, стає основним завданням функціонування ЄС, а саме: забезпечення повної зайнятості, соціального прогресу та справедливості, високого рівня захисту навколишнього середовища, боротьби проти дискримінації, захисту прав дітей.

Без належного політичного управління, яке досягається шляхом створення ефективного інституційного механізму, реалізації політик, перехід на новий рівень впорядкування всередині ЄС, видавався малоімовірним. Тому, у рамках Лісабонської угоди, було закладено нову формулу розподілу повноважень на інституційному рівні та схвалено нову процедуру прийняття рішень. Усі нововведення організаційного механізму були спрямовані на забезпечення балансу повноважень між державами-членами, з одного боку, і ЄС - з іншого, так як, враховуючи попередній досвід, порушення цього балансу знижує не тільки ефективність інституційної системи, а й легітимність самих інститутів.

Найдемократичніша інституція, Європейський Парламент, після вступу в дію Лісабонської угоди, поступово розширив свої повноваження і трансформувався з консультативної палати в установу, яка безпосередньо впливає на процес прийняття політичних рішень, зокрема в рамках схвалення бюджету ЄС. (статті 14.1 і 16.1 – Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community (TEU)). На прикладі побудови оновленої наднаціональної інституційної архітектури, в якій Європейському Парламенту було надано право формувати та затверджувати склад Європейської Комісії, можливо простежити бажання екстраполювати традиційну модель розподілу повноважень державних органів влади на рівень наднаціонального утворення.

Недостатність демократії та слабка дотичність громадян до процесу ухвалення рішень обумовили надання Європейському Парламенту нових повноважень, перетворивши його з простої консультативної палати у важливу установу, яка безпосередньо обирає президента Європейської

Комісії та має право створювати тимчасові комітети з розслідування, отримувати петиції від громадян, обирати європейського омбудсмена, формувати усні та письмові запити на адресу Комісії та Ради. І що найголовніше, - саме євродепутати обираються прямим загальним виборчим голосуванням усіх громадян ЄС, що дозволяє їм частково виконувати представницьку функцію у забезпеченні політичної комунікації між виборцями та європейськими інституціями.

Також відбулися важливі зміни у формулюванні положення, яке визначає представницьку роль депутатів. Відповідно до попередньої практики вони були «представниками народів держав, об'єднаних у Співтоваристві» (стаття № 190.1 TEU). Однак, Лісабонська угода передбачала оновлення концепції представництва, встановивши, що парламент складається з представників громадян Союзу (стаття 14.2 TEU), що обираються на п'ять років прямим загальним голосуванням у вільний і таємний спосіб.

Відповідно до положень Угоди, кількість депутатів парламенту не повинна перевищувати 750+1 (Президент Європарламенту), а місця розподіляються за системою «зниженої пропорційності» (*degressively proportional representation*), де мінімальна кількість представників від держави становить 6 депутатів, а максимальна – 96.

Крім того Лісабонська угода сприяла реформуванню процесу прийняття рішень в Раді ЄС: стара система зваженого голосування була скасована, натомість, було запроваджено нове визначення кваліфікованої більшості. Починаючи з 2014 року кваліфікованою більшістю вважається як мінімум 55% голосів членів Ради (щонайменше 15 країн), котрі представляють мінімум 65% населення Союзу. Блокуючу меншість формують чотири держави- члени ЄС, які представляють 35% населення ЄС [1].

Такий підхід не в повній мірі позитивно був сприйнятий деякими державами-членами. У відповідності з ним, наприклад, Німеччина, Велика

Британія та Франція мають 29 голосів, а Польща - 27. При цьому Німеччина та Франція, які є основними країнами-донорами, досить критично віднеслися до такого розподілення, з огляду на те, що Польща, наприклад, у разі більше отримує фінансові надходження з бюджету ЄС, ніж наповнює його.

Таким чином, система визначення ваги голосів держав-членів у Раді не завжди сприяє ефективності функціонування інституційної системи ЄС в цілому. Вона, по-перше, підсилює елемент наднаціональності в ЄС, а по-друге, слугує прикладом одного з основних викликів, з якими зіштовхується європейська спільнота, - проблема неоднорідності.

Цікаво, що Федеральний конституційний суд Німеччини також піддав критиці цей аспект Лісабонської угоди в своєму рішенні від 30 червня 2009 року: «У підсумку, вага голосів громадянина з держави-члена з невеликим числом жителів може бути приблизно в дванадцять разів більшою ваги голосування громадянина з держави-члена з великою кількістю населення» (пункт 284 рішення)» [158, р. 1221]. Такий приклад яскраво ілюструє усю багатогранність взаємозв'язків між акторами та складність пошуку балансів всередині ЄС.

На окрему увагу заслуговують національні парламенти, які набагато глибше починають інтегруватися в процес прийняття рішень в ЄС. Вони отримують можливість здійснювати моніторинг законодавчих пропозицій Комісії з метою контролю за дотриманням принципу субсидіарності. Якщо протягом восьми тижнів після оприлюднення пропозиції Комісії більше третини парламентів країн ЄС заявлять, що вона не відповідає принципам субсидіарності, і представлять обґрунтування, як результат, така пропозиція має бути переглянута.

Принцип субсидіарності в суспільних відносинах передбачає пріоритет прав та інтересів особистості перед правами та інтересами будь-якої спільноти. Розподіл прав і обов'язків у виконавчій вертикалі здійснюється на основі делегування конкретних рішень на такий територіальний рівень, де вони можуть виконуватися найбільш ефективно. Наприклад, статус

європейського регіону може бути змінений лише за згодою та участі місцевої громади. В одній державі з метою збереження своїх історичних, політичних і соціокультурних особливостей регіони можуть мати різні статуси, тому регіони визнаються активними суб'єктами політичного простору Європейського Союзу і мають право самостійно діяти на міжнародній арені. Складовою частиною європейського регіоналізму є місцеве самоврядування.

Кожен регіон представляє собою приклад певної політичної самобутності, що відображає демократичну волю приймати найкращі форми його організації. Наприклад, на відміну від існуючої податкової політики Декларацією про регіоналізм передбачено зміну відносин регіону і держави. Не держава залишає частину податків регіону, а навпаки, регіон частково або повністю передає податок державі [159].

Регіони розрізняються величиною, політико-адміністративними особливостями, мають різні статuti і розглядаються як найважливіший елемент побудови єдиної Європи. Інколи регіон має власну Конституцію і уряд з відповідними політичними повноваженнями. Різноманіття історичних, мовних, культурних, соціально-економічних і географічних зв'язків різних народів, які ототожнюють себе зі своїми регіонами, являє собою серйозний потенціал, який можливо реалізовувати у політичному, економічному і соціальному вимірі. Оптимальні рішення соціально-економічних проблем можна знаходити тільки за рахунок сильних регіонів, які наділені законодавчими повноваженнями і фінансовими можливостями.

При проведенні регіональної політики ЄС виходить з пріоритету Союзу, тоді як національні уряди діють відповідно до національних інтересів. Таким чином, паралельно існує дві регіональні політики, що дозволяють поєднувати інтереси окремо взятої країни та ЄС, а також забезпечувати підтримку європейської інтеграції більшістю населення.

Звичайно, регіоналізм, окрім потенціалу та переваг, може містити ще й певну загрозу, особливо в контексті інтеграційних процесів всередині ЄС. Євросоюз, розвиваючи ідею «Європи з регіонами» (Europe with the regions),

створює політичні можливості для їхньої інтеграції. Маастрихтський договір, який вступив в силу в 1993 р., передбачив право для держав-членів, де є система регіональної влади з виконавчими органами, залучати до участі в роботі Ради ЄС регіональних представників. Такою можливістю скористалися: Бельгія, Німеччина, Австрія, Іспанія та Італія, а також Великобританія. Разом з тим передбачається, що регіональні представники в національних делегаціях повинні відстоювати саме національні інтереси, а не тільки інтереси власних регіонів. Взаємодія регіональних влад з інститутами та органами Європейського Союзу організовано у різний спосіб, в першу чергу, безпосередньо – через брюссельські офіси регіонів, чисельність яких значно зросла в останні два десятиліття, і в рамках діяльності Комітету регіонів.

Широкі дискусії навколо проекту Європейської конституції і Лісабонської угоди з усією очевидністю продемонстрували, що національні еліти не готові повноцінно формалізувати залучення регіональної влади у процес багаторівневого управління в Євросоюзі. До того ж розширення Європейського Союзу на схід, де були сформовані досить централізовані політичні системи не додали кандидатів до лав прихильників посилення регіонального рівня управління в ЄС [160, с. 112].

Втім варто спеціально підкреслити роль національних парламентів у процесі ухвалення рішень на рівні ЄС. Як відповідь на їхні вимоги щодо більш демократичної легітимності для ЄС, Лісабонська угода надала національним парламентам нові права та повноваження з метою зробити інституції ЄС більш демократично підзвітними. Ці права можна згрупувати як: (1) «інформаційні права», тобто право отримувати інформацію безпосередньо від інституцій ЄС, а не лише від власних урядів, (2) право заперечувати проти дій ЄС на підставі принципу субсидіарності (стаття 5 та протокол 2), та (3) право участі. Ці повноваження визнані в статті 12 Європейського Союзу та містяться в Протоколі № 1 щодо ролі національних

парламентів у ЄС та протоколи №1. 2 щодо застосування принципів субсидіарності та пропорційності.

Отже, нові повноваження національних парламентів були відображені у наступному:

1) Пряма інформація від установ ЄС: Національні парламенти наразі були наділені змогою отримувати інформацію безпосередньо від інституцій ЄС стосовно не лише законодавчих актів ЄС (Стаття 12а ЄС), але також щодо законодавчих програм, консультативних документів Комісії із законодавчих питань, протоколів Ради в контексті обговорення законодавчих актів та річний звіт Ревізора (Протокол № 1 про роль національних парламентів у Європейському Союзі).

2) Контроль субсидіарності: після отримання інформації щодо законопроектів, національні парламенти отримали можливість переглянути відповідність пропозицій Комісії принципу субсидіарності, тобто у сферах, які не входять до виключної компетенції ЄС, оскільки цілі запропонованих заходів не можуть бути досягнуті достатньо на рівні держав-членів або на регіональному чи місцевому рівні (ст. 5.3 TEU). Національним палатам надається 8 тижнів для надсилання інституціям ЄС аргументованого висновку, пояснюючи, чому законопроект не відповідає принципу субсидіарності [1].

Щоб відповідний контроль функціонував на належному рівні відповідно до Лісабонської угоди було розроблено два механізми співпраці:

а) Механізм «жовтої картки»: ця система застосовується, якщо в інституції ЄС направлено аргументоване твердження, яке отримало підтримку однієї третини від загальної кількості голосів, делегованих національними парламентами (або чверть голосів, якщо це стосується сфери свободи, безпеки та правосуддя). У такому випадку Комісія повинна переглянути свою пропозицію (пункт 7 статті 2 Протоколу № 2 TEU) [1].

б) Механізм «червоної картки»: застосовується лише до пропозицій спільного прийняття рішень у випадку, коли проста більшість національних

парламентів висловились проти такої ініціативи (27 голосів із 54). Ця процедура ідентична процедурі жовтої картки. Однак, якщо Комісія все ж таки наполягає на необхідності схвалення своєї пропозиції, вона повинна направити обґрунтовану думку Європейському Парламенту та Раді, яка буде здійснювати остаточний аналіз. Пропозиція не розглядається, якщо Рада (більшість 55% членів) або більшість у Європейському Парламенті вважають, що пропозиція несумісна з принципом субсидіарності (пункт 7 статті 3 Протоколу № 2 TEU [1]).

в) Заходи, спрямовані на застосування Європейської юрисдикції: Визнання повноважень європейської юрисдикції відбувається на підставі порушення законодавства ЄС принципу субсидіарності та дає можливість національним парламентам ініціювати цей процес. Як тільки інститути ЄС приймають законодавство, національні парламенти (якщо це дозволено національним законодавством) можуть вимагати проведення відповідного перегляду. Такі дії можуть бути зроблені державами-членами або сповіщені ними відповідно до їхнього законодавства від імені національного парламенту або його палати (стаття 8 Протоколу № 2 TEU) [1].

3) Розгляд проблем, пов'язаних із свободою, безпекою та правосуддям (СБП): у цих особливих сферах, національні парламенти спільно з ЄП повинні бути поінформовані про зміст, розробку та результати оцінки системи держав-членів щодо впровадження політики СБП (стаття 70 ЄЕП). Крім того вони наділені повноваженнями розглядати діяльність Європолу (ст. 88.2 ЄДРЕ) та Євроюсту (стаття 85.1 ЄДРПЕ). З цією метою Європейський Парламент та національні парламенти повинні бути поінформовані відповідно до процедури, викладеної в окремому регламенті.

4) Роль національних парламентів у спрощеній процедурі перегляду Договорів: Договір передбачає участь національних парламентів у спрощеній процедурі перегляду, щоб перейти від голосування шляхом одностайності до голосування у Раді для всіх сфер політики крім оборони.

- відповідно до ст. 48.6 Лісабонської угоди національний парламент наділений такими ж повноваженнями, які були в рамках звичайної процедури перегляду статті 48.2 до Лісабонської реформи. Кожен парламент наділяється двома голосами, що дає в цілому п'ятдесят чотири голоси в ЄС із 28 держав-членів для внесення змін до договорів відповідно до конституційних вимог держав-членів.

- також національні парламенти мають право брати участь у застосуванні загальної процедури схвалення для перегляду договорів. Європейська Рада може одностайно прийняти рішення, за згодою ЄП, змінити правило голосування з одностайності на кваліфіковану більшість у відповідній політичній сфері або перейти від спеціальної законодавчої процедури до звичайної процедури. У таких випадках Європейська Рада повинна повідомити про свій намір національні парламенти. Якщо жоден парламент не буде заперечувати протягом шести місяців, рішення може бути прийняте.

Отже, цей пункт щодо вето полягає в тому, щоб була можливість запобігти зловживанням глав держав або урядів, які б у інший спосіб потенційно могли б використовувати статтю 48.7 для внесення змін до Договору, одночасно уникаючи внутрішніх процесів ратифікації. У деяких випадках, наприклад, у Німеччині, це право вето доповнено деякими додатковими повноваженнями контролю на національному рівні.

5) Інші питання: серед іншого, національні парламенти отримали право отримувати повідомлення про заяви про вступ до Союзу (стаття 49 ДЄС), право брати участь у міжпарламентському співробітництві між національними парламентами та Європейським Парламентом (Протокол № 1), а також право на поінформованість щодо пропозицій Комісії (ст. 352.2 TEU) [1].

Однак залишається все ще коло питань, які викликають стурбованість національних парламентів, особливо у частині роботи із законодавчими повноваженнями на рівні урядів та Ради ЄС. Деякі держави-члени почали

регулювати цю ситуацію на національному рівні, щоб сприяти більш повному контролю європейського законодавства та політики, прийнятої відповідними національними урядами та інституціями ЄС. З цією метою, вони збільшили свої повноваження, встановивши нові процедури контролю. Для забезпечення підзвітності та демократичного контролю на рівні національних парламентів було створено комітети з європейських справ. [161].

Також було прийнято нове законодавство для адаптації процедур парламентської перевірки відповідно до положень Лісабонської угоди, а також для посилення контролю за діями ЄС. Процес ратифікації Угоди давав можливість вести переговори та вимагати більше повноважень для національних парламентів. Деякі з цих інструментів були отримані завдячуючи залученню інших національних установ чи конституційних судів, наприклад, Федеральний конституційний суд Німеччини, який визнав за необхідність надати повноваження національним парламентам щодо моніторингу діяльності інституцій ЄС. Інші країни, зокрема, Австрія, Естонія, Франція, Ірландія, Іспанія та Швеція, також реформували своє законодавство, щоб врахувати нову роль, призначену національним парламентам в рамках Лісабонської реформи. [162].

Ще однією формою координації, яка визначає природу європейського політичного простору, є інтеграція між відповідними комітетами у справах ЄС в рамках COSAC, яка відбувається з 1989 р., посилюючи при цьому своє колективне залучення до схвалення законодавства ЄС. Ця міжпарламентська співпраця визнається важливою у сприянні участі парламентів держав-членів. Згідно зі статтею 10 Протоколу №1 про роль національних парламентів у Європейському Союзі, COSAC може направити свою позицію, яку він вважає доречною до відома Європейського Парламенту, Ради та Комісії. Крім того Конференція сприяє обміну інформацією та найкращою практикою між національними парламентами та Європейським Парламентом, включаючи діяльність спеціальних комітетів. У рамках

COSAC також існує можливість організувати міжпарламентські конференції з окремих тем, зокрема, для обговорення питань спільної зовнішньої та безпекової політики, включаючи спільну політику безпеки та оборони.

Варто також відзначити, що від співвідношення сил у національних парламентах та Європарламенті залежить і розподіл впливу окремих держав-членів у єврорегіоні. Крім того, отримане право Європарламентом відправляти у відставку Єврокомісію, підсилило роль політичних партій, які безпосередньо делегують своїх кандидатів на загальноєвропейські вибори, а також важливість участі у виборах до Європарламенту. Саме за допомогою прямих загальних виборів громадяни держав-членів ЄС отримали можливість безпосередньо визначати політичну надбудову Європейського Союзу. Хоча, якщо проаналізувати електоральну активність на виборах до ЄП за останні десятиріччя, можна зробити висновок, що такий важливий інститут безпосередньої демократії, як вибори, продовжує залишатись переважно «внутрішньодержавним» питанням. Залучення громадян у політичні процеси відбувається набагато ефективніше на національному рівні, коли питання, які обговорюються під час передвиборчих перегонів, сприймаються громадянами з набагато більшою зацікавленістю, ніж порядок денний європейських інституцій. Реалізуючи належне їм право на вільне пересування та проживання в межах всієї території ЄС, громадяни Союзу не виявляють високої активності в реалізації наданого їм Договором про ЄС і директивами ЄС права обирати і бути обраними до Європарламенту [163].

Однак, незважаючи на різні рівні зацікавлення у контексті передвиборчих перегонів у ЄС, політичні партії продовжують відігравати вирішальну роль у отриманні влади та повноважень на врядування всередині ЄС. Реалізуючи своє основне прагнення – потрапляння у владу, вони пропонують виборцям своє бачення подальшого розвитку політичної, економічної, соціальної та інших сфер, якими опікується ЄС. Враховуючи реформи, які було втілено, політичні партії, які формують більшість у ЄП,

отримують можливість контролювати виконавчу владу, зокрема, Єврокомісію. Як наслідок, здобуваючи підтримку серед виборців, політики наділяються здатністю перетворювати свої передвиборчі обіцянки у реальні реформи.

Після закінчення терміну їхніх повноважень виборці можуть оцінити, наскільки отримані результати відповідають попереднім очікуванням, і на майбутніх виборах висловити свою підтримку або не підтримку тому чи іншому політику чи політичній силі. Ключова роль політичних партій у трансформації політичного простору широко визнана серед науковців, які вивчають електоральні вподобання та політичні процеси. Але залишаються питання, які потребують більш глибокого дослідження, зокрема, щодо розуміння інструментів, за допомогою яких, національні політичні партії можуть формувати та контролювати наднаціональні (транснаціональні) партії. Саме це, у свою чергу, сприяє проникненню у владні інституції ЄС та досягненню своїх програмних цілей.

З огляду на зазначене, Лісабонська реформа суттєво вплинула на переоцінку ролі партійної політики у процесі прийняття рішень в ЄС, зокрема, щодо розподілу влади у Європейському Парламенті та інших ключових інституціях ЄС.

Аналізуючи багатовимірність політичного простору Європейського Союзу важливо також зазначити про Європейську громадську ініціативу (ЄГІ), яку було запроваджено як механізм реалізації законодавчої ініціативи в рамках прийняття Лісабонської угоди. Таким чином, європейські політичні кола намагалися реагувати на критику, яка часто лунала у контексті відсутності достатнього рівня демократії та транспарентності у процесі прийняття рішень.

Відповідно до статті 10.3 Договору про функціонування ЄС, яка передбачає, що кожен громадянин має право брати участь у демократичному житті Союзу, вперше встановлюється таке право на рівні ЄС [1].

Стаття 11.4 пропонує лише частковий підхід для реалізації та здійснення цього механізму: «Не менше одного мільйона громадян, які є громадянами значної кількості держав-членів, можуть взяти на себе ініціативу звернутися до Європейської Комісії, яка діє в межах своїх компетенцій, представити будь-яку відповідну пропозицію з питань, в яких громадяни вважають, що для її реалізації необхідно ухвалити правовий акт Союзу» [1].

Однак Європейському Парламенту необхідно було прийняти керівні принципи, які стосувалися процедурних питань, з огляду на відсутність чіткого механізму реалізації ЄГІ у самому Договорі. Серед інших важливих особливостей, згідно з положеннями Регламенту 211/2011, організаторами ЄГІ можуть бути всі громадяни ЄС (тобто громадяни держав-членів ЄС), які досягли віку достатнього, щоб брати участь у виборах до Європейського Парламенту (у всіх державах-членах – це 18 років, крім Австрії, – в якій, це 16 років). З цією метою необхідно сформувати комітет громадян, який повинен складатися щонайменше з семи громадян ЄС, які постійно проживають мінімум у семи різних країнах ЄС. Саме комітет громадян є відповідальним за управління ініціативою протягом проходження усієї процедури. Управляти ініціативою не можуть організації, проте, організації мають право сприяти або спонсорувати ініціативи, за умови, що цей процес є транспарентним. Комітет повинен із свого складу призначити представника та його заступника. Саме вони є офіційними контактними особами, уповноваженими щодо зв'язків з Комісією. [164].

Перш ніж ініціювати збір підписів про підтримку тієї чи іншої ініціативи, організатори зобов'язані зареєструвати її в Комісії, із наданням інформації про предмет, цілі, відповідні положення установчих договорів ЄС, а також персональні дані семи членів громадського комітету. Інформація подається однією з офіційних мов ЄС до онлайн-реєстру, створеного Комісією. Організатори також надають для реєстру та, де це можливо, на веб-сайті регулярно оновлену інформацію про джерела підтримки та

фінансування запропонованої громадської ініціативи. Після того, як реєстрація є підтвердженою, організатори можуть подати запропоновану громадську ініціативу на інших офіційних мовах Союзу для включення до реєстру. Переклад запропонованої громадянської ініціативи на інші офіційні мови Союзу покладається на організаторів. Далі Комісія призначає уповноважену особу, яка повинна надавати інформацію та підтримку. Регламентом встановлюється термін 2 місяці, протягом якого Комісія повинна зареєструвати запропоновану громадянську ініціативу під окремим реєстраційним номером та надіслати інформацію організаторам. [165; 166]. Процедура, звичайно не є простою, адже завжди існує ризик неналежного використання подібних законодавчих можливостей. Варто, для прикладу, згадати про громадську кампанію, яка була організована правими популістами у Нідерландах з метою перешкоджання ратифікації Угоди про асоціацію між Україною та ЄС. Тому, розробляючи та ухвалюючи подібні законодавчі зміни, завжди потрібно враховувати можливі ризики, пов'язані з впливом як суто внутрішньоєвропейський, так і зовнішніх чинників, направлених на дестабілізацію політичної ситуації.

Той факт, що понад вісім мільйонів людей взяли участь в ЄГІ протягом останніх п'яти років, свідчить про те, наскільки існує серйозна потреба в прямій та транскордонній демократії в Європі. Однак, лише 4 з 48 представлених ініціатив громадян змогли зібрати необхідну кількість підписів. На практиці стало зрозуміло, що для підвищення ефективності реалізації цієї ініціативи необхідно внести зміни в законодавстві. Тому 5 липня 2018 року Європейський Парламент проголосував за реформу ЄГІ з метою створення менш бюрократичних перепон у реалізації цього права [167]. Також депутати ЄП, за ініціативи Групи Прогресивного альянсу соціалістів і демократів, другою за чисельністю і впливом групою у ЄП, взяли на себе зобов'язання якнайшвидше змінити внутрішні правила процедури, щоб дозволити громадянам безпосередньо впливати на проведення дебатів, які відбуваються в парламенті. Після публічного

заслуховування успішної ініціативи громадян у Європейському Парламенті, під час якого організатори мають можливість представити її суть, Парламент повинен провести пленарні дебати і, у разі необхідності, прийняти резолюцію з цього питання. Подібні пропозиції, які не завжди знаходять повну підтримку у європейських політичних колах, вчергове ілюструють бажання вчасно реагувати на ті зміни, які відбуваються у політичному просторі ЄС, особливо в контексті забезпечення спрощеної форми політичної комунікації між індивідом та інститутами.

З метою сприяння участі європейського громадянського суспільства та громадян, було також прийнято додаткові зобов'язання для інституцій ЄС щодо сприяння відкритості, прозорості та поширенню інформації. Ці загальні принципи підтверджені статтею 10.3 ДЄС, згідно з якою кожен громадянин має право брати участь у демократичному житті Союзу, і з цією метою рішення ЄС мають бути прийняті відкрито та максимально наближено до громадян. А саме:

- Залучення та діалог з громадянським суспільством у процесі прийняття рішень у ЄС (стаття 11 ДЄС): згідно зі ст. 11 Лісабонської угоди, інституції ЄС зобов'язані інформувати громадян та представницькі асоціації щодо результатів діяльності Союзу. У тій же статті міститься чіткий обов'язок Європейської Комісії консультуватися з зацікавленими сторонами, щоб забезпечити послідовність та прозорість дій Союзу. Відповідно до ст. 17.3 ДЄС цими зацікавленими сторонами можуть бути церкви та релігійні об'єднання або громади, а також філософські та неконфесійні організації, яких може стосуватися та чи інша політика, яку проводить ЄС. [1].

- Діалог та публічні дебати (статті 15 і 16): статті 15 і 16 регламентують дотримання принципів належного врядування та зобов'язують інституції, органи, відомства та агентства Союзу забезпечити проведення політичних дебатів з питань ЄС із залученням громадянського суспільства. Важливим також є отримання права доступу громадянського суспільства до документів інституцій ЄС у порядку, встановленому для цієї мети. [1].

- Громадянські демократичні права (статті 20.2 b) і d), 24, 227 та 228 LFEU). У різних статтях Договору вказуються різні права, якими користуються громадяни ЄС, включаючи право голосу на європейських виборах, та інші права, такі як право подати петицію до ЄП, право звернутися до Європейського омбудсмена, право звернутися до установ та дорадчих органів Союзу на будь-якій офіційній мові ЄС (і право на отримання відповіді на тій же мові). [1].

Цікавим прикладом пошуку компромісів між різними політичними та суспільними традиціями держав-членів ЄС є спроба вирішити проблему, яка протягом багатьох років викликала гострі протиріччя між Великою Британією та континентальною Європою. Йдеться про Хартію основних прав ЄС, якій було надано обов'язкового характеру. Однак, Велика Британія домоглася, щоб для неї дія Хартії не була поширена. Право не виконувати низку положень документу, закріплене в протоколі, доданому до Лісабонської угоди, отримали також Польща та Чехія.

Тому питання, пов'язані з міграційною політикою, шенгенською зоною, правами людини та введенням євровалюти, частково стають перешкодою для більш тіснішої інтеграції всередині ЄС. Деякі держави-члени постійно висловлюють своє невдоволення як реакцію на бажання Брюсселя обмежити їхнє право на регулювання тих чи інших питань.

Найбільш показовою ілюстрацією такого прояву є вихід Великої Британії з ЄС, так званий Брекзйт. Більшість експертів відзначає, що чим «жорсткішим» буде Брекзйт, тим з більшої кількості наднаціональних програм ЄС Великобританія буде виключена (або її права будуть обмежені, наприклад, статусом асоційованого члена). Найбільш болючими для Сполученого Королівства можуть бути наслідки відмови від Спільної сільськогосподарської політики ЄС, наднаціональної регіональної політики («політики згуртування») і науково-технічної політики. Великій Британії буде особливо важко аргументувати необхідність надати їй будь-який комфортний особливий статус, оскільки вона вже, навіть будучи членом ЄС,

фактично відмовилася від двох вкрай важливих напрямків європейської інтеграції - Шенгенської зони (до речі, у її складі є всі 4 країни (Норвегія, Ісландія, Ліхтенштейн та Швейцарія), які не входять до ЄС, але є членами Європейської асоціації вільної торгівлі) і зони євро.

Однак найсерйознішим наслідком Брекзіта для цієї країни може стати значний відтік з країни компаній-інвесторів. Зокрема, за даними опитування, проведеного «Reuters» в кінці 2016 р, до 40% американських компаній готові перенести свій британський офіс в інші країни ЄС [168].

На противагу відцентровим процесам Європейський Союз завжди намагався запропонувати різні форми інтеграції, як для держав-членів, так і партнерів, які потенційно можуть стати кандидатами на вступ. Тому інструмент політики розширення, який було запроваджено саме з цією метою, також зазнав трансформації під впливом Лісабонської угоди.

Зокрема, у рамках ДЄС було визначено перелік критеріїв, яким повинна відповідати держава, що висловила бажання вступити до ЄС: політичні критерії: стабільність інститутів, що гарантують демократію, верховенство права, права людини та захист меншин; економічні критерії: наявність функціонуючої ринкової економіки та здатність справлятися з конкурентним тиском та впливом ринку всередині Союзу; критерії «*acquis communautaire*»: здатність брати на себе зобов'язання членства, в тому числі, з дотриманням цілей політичного, економічного та валютного союзу.

Ці умови ще відомі як “Копенгагенські критерії” були названі на згадку про місце, в якому у 1993 році проходило засідання Європейської Ради.

У оновленому підході частково було враховано певні застереження, які висловлювалися по відношенню до розширення, що відбулося у 2004 та 2007 році. Саме тоді у два етапи до ЄС вступило 12 нових держав-членів, зокрема: Естонія, Кіпр, Латвія, Литва, Мальта, Польща, Словаччина, Словенія, Угорщина, Чехія, Болгарія та Румунія.

У рамках Лісабонської угоди критерії членства не зазначені чітко, але в угоді міститься посилення на статтю 49 ДЄС: “Будь-яка європейська

держава, яка поважає цінності, зазначені в ст. 2, та віддана їх поширенню, може подати заявку на набуття членства у Союзі. Європейському Парламенту та національним парламентам повідомляється про таку заявку. Держава, що подає заявку, надсилає її до Ради, що діє одностайно після проведення консультацій з Комісією та після отримання згоди Європейського Парламенту, який діє більшістю складу своїх членів. Умови прийнятності, що погоджені Європейською Радою, мають бути враховані.

Умови приєднання та зумовлені ним зміни до Договорів, на яких заснований Європейський Союз, є предметом угоди між державами-членами та державою, що подає заявку. Ця угода подається на ратифікацію усіма державами, що є договірними сторонами, згідно з їхніми відповідними конституційними вимогами” [169].

Ще однією відмінністю у порівнянні з попередньою практикою є введення в дію процедури виходу з ЄС, викладеної в статті 50 ДЄС, що була введена в дію Лісабонською угодою. Стаття містить лише загальні положення, однак у ній вказується, що кожна держава має право прийняти рішення про вихід з ЄС відповідно до власного законодавства. Така країна повідомляє про свій намір Європейську Раду. Після цього ЄС відповідно до рекомендацій Європейської Ради розпочинає переговори, які повинні завершитися укладенням угоди про припинення членства і визначенням майбутніх двосторонніх відносинах. Після схвалення Європейським Парламентом, документ має пройти затвердження Радою ЄС. Для цього потрібно отримати підтримку кваліфікованої більшості [1].

Після цього Договори про Європейський Союз, про функціонування Європейського Союзу і пов'язані з ними законодавчі акти ЄС припиняють застосовуватися до держави, яка залишає організацію, з дня набрання чинності угоди про вихід. Якщо угоди не буде досягнуто, загальноєвропейське законодавство припиняє діяти на території держави, яка виходить з ЄС, через два роки з моменту повідомлення про такий намір. Однак Європейська Рада може консенсусом прийняти рішення про

продовження цього терміну за згодою держави, яка припиняє своє членство. Варто також зазначити, що для країни, яка вийшла з ЄС, передбачена можливість знову подати заявку на вступ [1].

До реформування ЄС можливість виходу з організації не розглядалася. Однак відомо кілька випадків, коли з ЄС виходили території (які змінювали свій політико-адміністративний статус у складі держави-члена організації). Наприклад, в 1985 р. ЄЕС (Європейське економічне співтовариство, попередник ЄС) залишила Гренландія, яка отримала в 1979 р. право автономії в складі Данії.

У 2007 р. з об'єднання вийшов острів в Карибському морі Сен-Бартельмі, який спочатку знаходився в складі заморського департаменту Франції Гваделупи, а потім відокремився від нього і отримав статус заморського співтовариства (особлива територіальна одиниця Франції). Щоразу процес виходу розглядався окремо. На даний час Гренландія і Сен-Бартельмі перебувають у списку Особливих територій держав - членів Європейського Союзу (всього понад 20 територій).

Вперше в історії Європейського Союзу ст. 50 Договору була задіяна 29 березня 2017 р. Підставою стали підсумки національного референдуму, що відбувся 23 червня 2016 р., на якому 51,9% його учасників висловилися проти продовження членства країни в організації [170].

Не менш суттєві зміни відбулися у контексті трансформації спільної зовнішньої та безпекової політики, яка нерозривно пов'язана з функціонуванням політичного простору ЄС. Саме аспект ціннісного та політичного проникнення поза межами ЄС є ключовим у побудові взаємовідносин із третіми країнами.

Спільна зовнішня політика і політика безпеки (СЗПБ), створена в рамках Маастрихтського договору, у свій час сприяла виробленню спільного зовнішньополітичного курсу держав-членів ЄС, але не охоплювала питання загальної оборони, що знаходяться виключно у компетенції НАТО. Франція та Велика Британія, розуміючи необхідність пошуку можливих форм

конвергенції у цій сфері ініціювали у 1998 р. Європейську політику безпеки і оборони (ЄПБО). У декларації, прийнятій у 1999 р. на Кельнському саміті ЄС, завдання ЄПБО були сформульовані наступним чином: «Союз повинен набути здатності до автономних дій, за рахунок функціонування ефективних військових сил ... щоб бути в змозі реагувати на міжнародні кризи без шкоди для дій НАТО» [171]. Пізніше були сформовані виконавчі органи ЄПБО: Комітет з політики і безпеки, Військовий комітет ЄС, Військовий штаб і Цивільно-військовий осередок.

У Лісабонській угоді СЗПБ зазнала серйозного реформування в частині інституційної структури. Статус Високого представника з питань Спільної зовнішньої політики і політики безпеки був змінений на посаду Високого представника Союзу із зовнішніх справ та політики безпеки. Також йому були передані функції члена Європейської Комісії із зовнішніх зв'язків. Протягом всього існування СЗПБ у ЄС не було повноважень щодо контролю за рішеннями, прийнятими в цій сфері. Тому було визначено, що Суд ЄС має отримати повноваження для контролю за рішеннями, які стосуються сфери СЗПБ. Однак, варто зазначити, що на практиці більшість рішень все ще приймається на рівні міністрів закордонних справ, тобто в рамках міжурядового співробітництва.

Натомість, Європейська Комісія намагається розширити свій вплив за рахунок функціонування Європейської служби зовнішніх дій. Ідея щодо нової дипломатичної служби Європейського Союзу зумовлена трансформацією сучасних концепцій зовнішніх зносин у контексті формування багатопольярної системи міжнародних відносин, необхідністю створення більш ефективного скоординованого механізму співробітництва держав ЄС з іншими світовими державами та регіонами задля подолання і попередження сучасних викликів та загроз європейській і світовій безпеці [172, с. 42].

Із самого початку зовнішня політика була відокремлена від загального кола сфер європейської інтеграції, оскільки до неї не можна було застосувати

модель наднаціональної комунітаризації, тобто передачі окремих повноважень на рівень наднаціональних структур. Зовнішньополітична інтеграція розвивалася шляхом створення власних механізмів і процедур із залученням комунітарних органів ЄС, але при збереженні ключової ролі держав-членів у процесі прийняття рішень. Разом з тим, логіка інтеграції зовнішньої політики в Євросоюзі вибудовувалася навколо ідеї становлення та підтримання уніфікованого зовнішньополітичного позиціонування ЄС, його автономної міжнародної суб'єктності та здатності «говорити в один голос». А для цього необхідне не лише посилення солідарності держав членів у визначених питаннях відносин із зовнішнім світом, а й запровадження певного ступеня централізації процесу прийняття спільних рішень, у тому числі шляхом створення інституційних механізмів, здатних здійснювати уніфікацію позицій національних держав і ретранслювати її назовні як спільну позицію Євросоюзу [95; 173].

Лісабонська угода зафіксувала лише сам факт становлення ЄСЗД, тоді як її конкретні повноваження та конфігурація мали бути визначені згодом. Європейською Радою 26 липня 2010 р. було прийнято базове рішення щодо порядку організації та функціонування ЄСЗД. Цим рішенням визначались основні юридичні рамки, організаційна будова та ключові функції нового органу. Але засади роботи Служби, викладені в базовому рішенні, не створювали чітких і вичерпних умов її функціонування. Низка аспектів як процедурного, так і практичного характеру залишилися без однозначного трактування та повинні були вироблятися безпосередньо в процесі діяльності.

Для розуміння специфіки Європейської служби зовнішньої діяльності необхідно розглядати її характерні риси в чотирьох аспектах: 1) завдання та функції; 2) організація роботи; 3) місце в інституційній структурі Євросоюзу; 4) взаємодія з державами членами ЄС. Стаття 2 базового рішення Європейської Ради визначає завдання новоствореної Служби доволі розмито та пов'язує їх із функціями Високого представника із зовнішніх справ та

безпекової політики. Так, у цій статті стверджується, що ЄСЗД повинна надавати підтримку Високому представнику у здійсненні його мандатів: по-перше, реалізації Спільної зовнішньої та безпекової політики ЄС, у тому числі його Спільної безпекової та оборонної політики; по-друге, виконання обов'язків Голови Ради із зовнішніх справ; по-третє, виконання обов'язків віце-президента Комісії ЄС, відповідального за її зовнішні зносини. При цьому конкретизація функцій у рамках такої підтримки наводиться лише щодо першого мандата – реалізації СЗБП, де ЄСЗД покликає надавати пропозиції стосовно розвитку цієї політики, на здійснення якої Високий представник уповноважений Радою забезпечувати цілісність зовнішньої діяльності ЄС.

Європейська служба зовнішньої діяльності не має чітких, юридично закріплених функцій, повноважень та обов'язків. Але з положень основних документів випливають дві ключові її функції – ініціативна та координаційна. Причому міждержавний характер зовнішньополітичної інтеграції дотримується неухильно, адже новому дипломатичному органу формально не передається політична компетенція в жодній зі сфер зовнішньої політики. Фактично, ЄСЗД, виходячи з установчих документів, створюється як інструмент виконання попередньо узгоджених державами цілей у певних напрямках зовнішньої політики. Тому ініціативна функція Служби обмежена лише наданням пропозицій у рамках мандата Ради, тоді як центральне місце відводиться координаційній функції, яка полягає в забезпеченні злагодженості та послідовності в реалізації спільної зовнішньої політики.

На перший погляд політична роль ЄСЗД є не надто вагомою. Її оперативний простір обмежений волею держав-членів і повноваженнями інших наднаціональних інституцій. Але на практиці покладена на неї місія є надзвичайно комплексною, оскільки їй необхідно сформувати цілісний стратегічний курс із набору різних за спрямованістю, масштабом і практичним наповненням механізмів, переданих до її відома. [172, с. 44].

Складність цих завдань посилюється також тією обставиною, що сам факт становлення ЄСЗД є кроком у напрямі інституціоналізації зовнішньополітичного механізму ЄС, що вносить серйозний ступінь централізації та ієрархізації у сферу, яка до того функціонувала в системі гнучкого і здебільшого ситуативного торгу. І якби не посилювався міждержавний характер СЗБП в установчих документах, сутність цього процесу є багато в чому подібною до моделі комунітаризації з тією лише відмінністю, що в разі ЄСЗД йдеться не про остаточну передачу компетенції, а про наділення Служби певними повноваженнями, не позбавляючи цих повноважень держав-членів. Це робить зовнішню політику в певному розумінні сферою змішаної або спільної компетенції, у якій жорсткий розподіл функцій між наднаціональними та міждержавними структурами послаблюється, а натомість формується новий спосіб інтеграційного поступу, який аналітики називають «наднаціональною міждержавністю» [174].

Вищезазначену форму консолідації зусиль держав-членів у питаннях зовнішньої та безпекової політики можна простежити у побудові нового формату економічних і політичних відносин з третіми країнами. З огляду на це, розширення ЄС в 2004-2007 рр. наблизило до кордонів Євросоюзу пострадянські держави і регіон Середземномор'я, в зв'язку з чим, на початку 2000-х років керівництво ЄС поставило перед собою завдання створення «кола друзів», які будуть поважати європейські цінності і норми права. Політика на цьому географічному напрямку інституціоналізувалась у форматі Європейської політики сусідства (ЄПС). У 2008 р. для більш тісної співпраці з країнами, які беруть участь в ЄПС, з'явилися два нових напрямки: «Східне партнерство», куди увійшли 6 країн (Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова та Україна) та «Союз для Середземномор'я».

Реалізація загальних завдань ЄС у контексті безпекових питань викликає подекуди досить прохолодне ставлення окремих держав-членів. Така ситуація свідчить про те, що у кожної з держав-членів є свої зовнішньополітичні та безпекові пріоритети. Тому, надзвичайно важливо у

пошуку балансів та реалізації зовнішньополітичних пріоритетів, все ж таки, керуватися принципами, визначеними Лісабонською угодою та забезпечувати взаємопроникнення з політичними просторами третіх країн на міжурядовому рівні, за допомогою наднаціональних інституцій та за рахунок інших неінституційних форм співробітництва [175].

Немає жодної іншої міжнародної організації в світі, окрім ЄС, в якій на різних рівнях управління взаємодіяла б така кількість задіяних гравців. Це, своєю чергою, звичайно ускладнює процес прийняття зовнішньополітичних рішень на наднаціональному рівні. Однак, на противагу досить критичним оцінкам стосовно недосконалості системи зовнішньополітичного управління, які дають деякі дослідники, буде слушним зауважити, що подолання неоднорідності ЄС запровадженням та функціонуванням більш спрощеної ієрархічної системи, здатної забезпечити баланс повноважень між інститутами Союзу і державами-членами, є малоімовірним. Адже інтеграція у сфері зовнішньої політики та безпеки є одним із найбільш амбітних і водночас найбільш суперечливих вимірів інтеграційних процесів у Європейському Союзі.

2.2 Теоретичний вимір зовнішньої політики ЄС та місце у ній України

Європейський Союз, як повноцінний актор міжнародних відносин, значну увагу приділяє зовнішньополітичній діяльності. Зокрема, унікальна природа самого об'єднання, вимагає, в першу чергу, не лише посилення інтеграційних процесів між країнами-членами, але й розширення зон співробітництва та впливу поза кордонами Співтовариства з метою вибудовування надійних політичних, економічних, ціннісних та культурних зв'язків.

Ці зв'язки слугують певним базисом для визначення необхідного рівня просторового взаємопроникнення з третіми країнами, зокрема в рамках функціонування Європейської політики сусідства. Тому, перш ніж перейти

безпосередньо до визначення основних системоутворюючих чинників транснаціоналізації спільного політичного простору, варто розпочати з теоретичного осмислення зовнішньої політики Європейського Союзу та з'ясувати, яке місце у ній посідає Україна.

Стрімка еволюція зовнішньополітичної стратегії ЄС у процесі розширення сприяла поживленню академічної дискусії про придатність підходів до її аналізу. Варто зазначити, що у дослідженнях зовнішньої політики ЄС домінує підхід, у якому основний фокус робиться на застосуванні емпіричних розрахунків у системі прийняття політичних рішень, при розробці та аналізі політик, схваленні зовнішньополітичних стратегій. Однак, якщо виникає потреба концептуалізації зовнішньої політики ЄС доводиться зіштовхуватись з відсутністю достатнього теоретичного обґрунтування, яке б слугувало базисом для роботи з цією категорією. Незважаючи на існуючі труднощі, теорія європейської інтеграції разом із аналітичним підходом, який застосовується для розуміння зовнішньої політики ЄС, та теорією міжнародних відносин, сумарно є однією з головних дослідницьких традицій, за допомогою яких зовнішня політика ЄС може опрацьовуватись на належному рівні [176].

Не варто також ігнорувати той факт, що спосіб інтерпретації самої сутності функціонування Співтовариства є одним із найбільш суперечливих питань, що розділяє думки теоретиків, які фокусуються на аналізі зовнішньої політики ЄС. Вчені, що досліджують міжнародний потенціал ЄС, як в рамках вивчення політичних процесів, інституціональної еволюції, так і реальної політики, зіштовхуються з фундаментальним питанням: «Чи варто звертати увагу на те, що можна порівняти з іншими соціальними інституціями, такими як держава або міжнародна організація у процесі дослідження, або необхідно фокусуватись суто на чомусь дійсно унікальному?» [177].

Саме пошук відповіді на це запитання призвів до появи трьох основних теоретичних течій, які можна використовувати у прикладному значенні, а

саме: державо-центричної, порівняльної та «*sui generis*», тобто природи унікального походження.

Державно-центричний підхід у контексті теоретичного осмислення зовнішньої політики ЄС є найбільш популярний, з огляду на характер регіональної інтеграції та міжнародного співробітництва. Саме у цьому відношенні, держави - члени залишають за собою першочергове право на формування зовнішньополітичного курсу ЄС. Хоча, інституційні зміни, які відбулися в процесі реалізації Лісабонської реформи, змістили дещо співвідношення національного та наднаціонального у питаннях реалізації зовнішньої політики ЄС. Доказом зазначеного слугує компаративний або порівняльний підхід, в рамках якого ЄС розглядається вже як політичний простір, який має схожі атрибути з будь-якою іншою внутрішньо-політичною системою [178].

При застосуванні саме такого підходу роль держав-членів щодо зовнішньополітичної діяльності ЄС дещо відходить на другий план. Натомість Співтовариство розглядається як складне утворення, в якому політичні рішення виникають через взаємозв'язок та пошук балансу інтересів. Цікаво, що у цьому контексті думки теоретиків знову різняться. Одні стверджують, що ЄС провадить свою зовнішню політику у такий спосіб, як і національні держави. [176]. Інші є прибічниками відмежування від досить спрощеного ототожнення, тому вважають, що система зовнішніх зносин ЄС є цілою мережею вузлових з'єднань. [179, с. 177]. Однак варто зазначити, що і перша і друга група дослідників сходяться у тому, що ЄС імітує у той чи інший спосіб поведінку національних держав у побудові зовнішньополітичних зв'язків [180, с. 175].

Саме за рахунок природи унікального походження Європейський Союз можливо також розглядати як перехідну організацію, або таку, яка породжує міжнародні відносини, у той же час, залишаючись підсистемою саме цих відносин.

Таким чином, твердження, що зовнішню політику ЄС необхідно розглядати як частину мультисуб'єктної глобальної системи, яка динамічно розвивається і виникає внаслідок складних взаємозв'язків, створених на різних рівнях діяльності, а саме: на національному, транснаціональному та міжнародному, є цілком слушним та заслуговує на особливу увагу [180, с. 175-176; 181, с. 13; 182, с. 9].

При цьому, з одного боку, значні розбіжності у теоретичному обґрунтуванні зовнішньої політики ЄС можуть серйозно завадити застосуванню вищезазначених підходів у процесі аналізу. З іншого - намагання звести все до одного знаменника виглядає не в повній мірі доцільними, так як інколи відсутність загальної теоретичної концепції відкриває можливості для застосування більш гнучких підходів у процесі глибшого пізнання предмету дослідження.

Одним з таких прикладів може слугувати категорія врядування (governance), яка використовується для визначення рівня координації декількох задіяних суб'єктів, що перебувають у процесі функціонування досить складних взаємозв'язків. Такий підхід не охоплюється лише однією теорією, а містить у собі сукупність взаємопов'язаних складових, як, наприклад, концепція багаторівневого врядування (multi-level governance).

У попередньому розділі, який стосувався теоретичного виміру політичного простору було досліджено, що логіка функціонування наднаціонального європейського простору дещо відрізняється від логіки існування представницьких демократій держав-членів ЄС. Загальна мета та архітектура вибудовування зовнішньополітичної стратегії породжує необхідність застосування особливого способу управління. Процес “європеїзації”, тобто розширення кордонів відповідного політичного простору за межі держав-членів, спонукає до зміни моделі управління на національному та наднаціональному рівнях. Тому, членство в ЄС безпосередньо пов'язане з взаємопроникненням систем управління. Будь-яке державне утворення, яке є частиною такої “проникаючої системи”, неминуче

буде піддаватися трансформації з позиції встановлених закономірностей управління [183].

Заслуговує на осолову роль заслуговує концепція багаторівневого врядування, яка передбачає, що компетенції прийняття тих чи інших політичних рішень не обов'язково мають належати лише урядам держав-членів ЄС. У той же час, ці компетенції розділяються іншими наднаціональними інституціями, як, наприклад, Європейською Комісією, Європейським Парламентом чи Європейським судом, та проникають на різні рівні (наднаціональний, національний, регіональний та локальний рівень). Оскільки основна увага у дослідженнях європейського врядування з самого початку фокусувалася на тому, що носить назву «першочергові питання», до вступу в силу Лісабонської угоди, розгляд європейської зовнішньої політики через призму управління був скоріше винятком, ніж нормою. І це тривало аж до початку 2000-х років. Однак, незважаючи на те, що роль наднаціональних суб'єктів у багатьох сферах європейської зовнішньої політики все ще не настільки значна, як, наприклад, в інших сферах врядування, з'являється все більше запитів з метою проаналізувати, яким чином реалізація зовнішньої політики ЄС впливає на трансформацію політичних систем третіх країни.

Одним із таких прикладів є дослідження Майкла Сміта «Інституціоналізація, адаптація політики та європейська співпраця у зовнішній політиці», яке демонструє застосування концепції багаторівневого врядування в рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки (CFSP). Дослідник вбачає у багаторівневому врядуванні розподіл повноважень через інституціоналізований, ієрархічно структурований набір задіяних гравців з різним ступенем єдності / узгодженості, прихильності до норм ЄС та владних повноважень [184].

Використання підходу врядування як теоретичного підґрунтя в дослідженнях європейської зовнішньої політики не обмежується лише вивченням спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Зокрема, у контексті політики розширення ЄС та політики сусідства концепція

«зовнішнього управління» використовується для опису та пояснення проникнення правил та норм ЄС за межами формальних кордонів. Зовнішнє управління розглядається як розширення правових, інституційних, геополітичних, культурних або транзакційних кордонів, які визначають можливість для участі у формуванні спільної політики ЄС [185].

Формулювання «транзакційні кордони» практично не зустрічається в політологічному дискурсі, однак з огляду на важливість його використання у контексті просторового сприйняття, доцільно спробувати його пояснити як феномен, який, з одного боку, вказує на певні просторові межі, однак ці межі не встановлюються за рахунок фізичних кордонів. Простіше кажучи, транзакційні кордони не завжди корелюються з географічними кордонами.

Згадаймо, що саме прихильники конструктивізму та транснаціоналізму намагалися подолати недоліки неореалізму і структурного функціоналізму, пов'язані головним чином з неможливістю пояснити природу європейського інтеграційного об'єднання в категоріях національної держави. Деякі теоретики вбачали у Європейському Союзі концентрат нормативної сили, який за рахунок власного потенціалу набуває здатність впливати на міжнародні політичні процеси та треті країни шляхом просування своєї системи цінностей, принципів та норм. Критика відносно такого трактування лунала зі сторони прибічників системного підходу, зокрема характеризуючи таку політику як певне відтворення колоніальної практики, коли метрополії нав'язували своє бачення побудови суспільних відносин та політичного устрою своїм колоніям.

На сучасному етапі розвитку глобальних процесів підходи дещо змінилися. Тому, варто брати до уваги саме аспект багаторівневого управління, який пояснюється також важливістю просторового виміру політичного управління, що може застосовуватися до третіх країн, а також особливістю зв'язків, коаліцій і взаємодій у рамках організаційного поля глобального управління. Саме така модель врядування долає територіальні кордони і подекуди виходить за межі контролю з боку окремих держав.

Категорія «організаційного поля» дозволяє дещо по-новому поглянути на процес європеїзації, в контексті якого, Європейський Союз, використовуючи «м'яку силу», різні канали проникнення, а подекуди диференційований підхід, поступово заповнює політичний простір третіх країн за рахунок експорту своїх норм, цінностей та практик.

Європейська політика сусідства (ЄПС) і є тим основним каналом комунікації з третіми країнами, який використовує ЄС. Застосовуючи диференційований підхід, що включає у себе як набір стимулів за формулою «більше за більше», так і політику обмеженого співробітництва, ЄС визначає необхідний рівень підтримки тих партнерів, які або належним чином проводять реалізацію спільно погоджених реформ, або застосовує санкції різного характеру, якщо є проблеми з верховенством права та іншими ціннісними орієнтирами.

Розробка Європейською Комісією заходів з реалізації, затвердженої в березні 2003 р. концепції «Ширша Європа – Сусідство: новий вимір відносин з нашими східними та південними сусідами» завершилася прийняттям 12 травня 2004 р. двох важливих політичних документів – Послання Єврокомісії Раді ЄС та Європарламенту «Європейська стратегія сусідства» [186; 187].

Згідно з першочерговою ідеєю, основною метою ЄПС було створення передумов для посилення відносин розширеного ЄС зі своїми сусідами і формування навколо Євросоюзу зони стабільності, безпеки і процвітання. Однак, реалізація ЄПС продовжує перебувати у процесі адаптації та перегляду, з огляду на певні розбіжності з тими очікуваннями, які були висловлені на самому початку впровадження та результатами, яких, все ж таки, вдалося досягнути.

Йдеться про використання різних інструментів залучення в сусідніх або територіально близьких до Європейського Союзу державах Європи (шість колишніх республік СРСР - Азербайджан, Білорусь, Вірменія, Грузія, Молдова, Україна) та Південного Середземномор'я (Алжир, Ізраїль, Йорданія, Єгипет, Ліван, Лівія, Марокко, Сирія, Туніс, а також Палестинська

автономія). Загалом ЄПС поширюється на 16 країн-партнерів регіонів Східної Європи, Північної Африки та Близького Сходу.

Усім цим країнам, включаючи Україну, перспективи членства в Євросоюзі не надаються. Натомість, Європейський Союз визначає свою співпрацю на двосторонній, регіональній і багатосторонній основі, виходячи із завдань більш тісної політичної взаємодії, часткової економічної інтеграції, поширення європейських стандартів в різних сферах співробітництва, підтримки з боку ЄС у проведенні необхідних реформ у економічній та соціальній сферах.

У теоретичному контексті таке залучення супроводжується процесом інституціонального структурування організаційного поля, яке відбувається у таких напрямках: розширення взаємодії між організаціями в полі; виникнення жорстко обумовлених міжорганізаційних структур домінування і моделей коаліції; збільшення інформаційного навантаження, якому організації в полі повинні протистояти; розвиток взаємної обізнаності серед учасників організацій, які залучені у спільну економічну та господарську діяльність [144, с. 148].

Надзвичайно важливу роль у процесі входження в організаційний простір відіграє певний символізм, яким супроводжувалися практично усі етапи розширення Європейського Союзу за рахунок приєднання нових членів. Саме у цьому процесі значне місце завжди відігравала не лише економічна чи політична інтеграція, в рамках якої необхідно було відповідати певним критеріям, щоб отримати вхідний квиток у клуб привілейованих країн з високим рівнем розвитку. Політика розширення носила, в першу чергу, символічний характер, а вже згодом - політичний та економічний.

Приклад колишніх соціалістичних республік Центрально-Східної Європи, а також таких країн південної Європи як Португалія, Греція та Іспанія, що пережили авторитарні режими, доводить, що ключовим аргументом для їхнього входження в ЄС було саме повернення в об'єднання

демократичних країн, а не наявність на той момент розвинутих економік. У свою чергу, причини саме політичного і символічного характеру часто мали набагато більше значення, ніж економічні, також для європейських еліт «старих» держав-учасниць, які приймали рішення про розширення європейського інтеграційного об'єднання.

Усі ці аспекти, як теоретичного, так і практичного характеру, варто розуміти, визначаючи роль та місце України в зовнішньополітичній стратегії Європейського Союзу. Адже безпосередньо політичний простір Європейського Союзу сам по собі є досить конфліктним, так як не завжди інтереси тих, чи інших держав-членів співпадають, а високий рівень конкуренції у економічній сфері, зокрема в рамках торговельних відносин та інвестиційної діяльності, впливає не лише на формування внутрішньополітичного порядку денного, а й на майбутнє регіональних інтеграційних проектів.

Одним з таких проектів, в якому Україна безпосередньо розглядається як учасник, є Східне партнерство, в рамках Європейської політики сусідства. Незважаючи на те, що Україна від моменту отримання незалежності, основний фокус у відносинах з Європейським Союзом зосереджувала на двосторонньому форматі співробітництва, Європейська сторона, натомість, прийняла рішення розглядати Україну у багатосторонньому форматі, разом з Азербайджаном, Вірменією, Грузією, Молдовою та Білоруссю. Саме таку пропозицію розробили та запропонували для схвалення на рівні європейської зовнішньополітичної стратегії Швеція та Польща у 2009 р. [94].

Запуск Східного партнерства передбачав, насамперед, можливість оновлення договірно-правової бази відносин ЄС зі східними сусідами шляхом заміни на той час чинних угод про партнерство та співробітництво на угоди про асоціацію, створення поглиблених та всеохоплюючих зон вільної торгівлі (ЗВТ), лібералізацію візового режиму між ЄС та державами-партнерами. Започаткування Східного партнерства дозволило розмежувати зовнішньополітичні підходи ЄС до відносин з південними та східними

сусідами, які до цього перебували в однакових умовах в рамках Європейської політики сусідства. З огляду на декларування євроінтеграційних прагнень України такі зміни допомогли підсилити аргумент про те, що східні сусіди є європейськими державами і, таким чином, можуть претендувати на членство в ЄС за умови досягнення відповідних критеріїв. Однак таке твердження досить скептично сприймається політичною елітою ЄС, яка з самого початку реалізації такої ініціативи вклала дещо інший зміст у її наповнення та подекуди відмінні, від бачення держав-партнерів, цілі.

Не секрет, що одним із ключових елементів зовнішньополітичної стратегії є безпековий вимір ЄС. Тому, більшість важливих рішень політичного та економічного характеру, які приймаються на різних рівнях врядування по відношенню до третіх країн, розглядаються першочергово крізь призму безпекових пріоритетів.

Особливо складним з позиції зіткнення геополітичних інтересів є регіон Східної Європи та Південного Кавказу, який Російська Федерація завжди вважала зоною свого безпосереднього впливу та сферою пріоритетних геополітичних інтересів. Систематичне втручання у внутрішні справи пострадянських країн перетворило цей регіон у суцільну зону нестабільності, з притаманними характерними висхідними у формі заморожених та триваючих конфліктів. Тому, з огляду на досить високий рівень конфліктогенності, обумовлений зіткненням інтересів США, ЄС та РФ, не є доцільним вбачати у форматі СхП реальні інструменти подолання ключових загроз, з якими зіштовхуються країни-партнери [188].

Відношення України щодо СхП було завжди досить стриманим, і така позиція є цілком зрозумілою, зважаючи на відсутність у багатосторонньому форматі закріплення конкретної цілі - повноправного членства у ЄС. Очевидним є той факт, що жодна подібна ініціатива не може передбачити швидкого вирішення проблемних питань як для країн-партнерів, так і для самого ЄС. Тому, основним інтересом для України в рамках згаданого формату може стати використання додаткових можливостей, які покликані

позитивно впливати на формування спільного політичного простору. А це, зокрема, і ефективне інституційне співробітництво, і створення зони вільної торгівлі, безвізовий режим та асоційоване членство в рамках підписаної та ратифікованої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

Доцільно коротко зупинитися на чотирьох рівнях, в рамках яких функціонує багатосторонній формат СхП: зустрічі глав держав і урядів Східного партнерства (кожні два роки); зустрічі міністрів закордонних справ держав-членів ЄС і країн-партнерів, які ознайомлюються з досягнутим прогресом і встановлюють політичні орієнтири (щорічно). В окремих галузях робота може розвиватися через галузеві міністерські конференції; функціонування Парламентської асамблеї ЄВРОНЕСТ, яка забезпечує взаємодію національних парламентів країн-членів СхП та Європейського Парламенту. Установчий акт Парламентської асамблеї ЄВРОНЕСТ було підписано 3 травня 2011 року.

Форум громадянського суспільства СхП. Форум функціонує в рамках чотирьох робочих груп за принципом відповідних тематичних платформ відповідно до основних напрямків співпраці: Тематична платформа № 1 «Демократія, належне врядування та стабільність»; Тематична платформа № 2 «Економічна інтеграція та наближення до політик ЄС»; Тематична платформа № 3 «Енергетична безпека»; Тематична платформа № 4 «Міжлюдські контакти».

Кожна платформа має комплекс реалістичних і періодично поновлюваних цілей з відповідною Робочою програмою. Крім того, у грудні 2016 р. Європейська комісія та Європейська служба зовнішньої дії оприлюднили Спільний робочий документ «Східне Партнерство – концентруючись на ключових пріоритетах та очікуваних досягненнях» [189]. Документ визначає перелік пріоритетних сфер, а також завдання, які планується реалізувати в рамках Східного партнерства до 2020 р. За підсумками обговорення документу країнами-членами ЄС та країнами-партнерами в рамках СхП, Європейська комісія та Європейська служба

зовнішньої дії переглянули «20 очікуваних досягнень до 2020 р.». Було враховано важливі письмові зауваження і конкретні пропозиції, а також більш загальні стратегічні пропозиції (non-papers), підготовлені країнами-членами ЄС та країнами СхП. Як результат, у червні 2017 р. було опубліковано Оновлений документ (SWD(2017)300), який на думку розробників покликаний вдосконалити суть політики СхП та чіткіше визначити зобов'язання для інституцій, залучених до її реалізації [190].

Як зазначено в передмові до оновленого документу, «20 очікуваних досягнень до 2020р.» (20 Deliverables for 2020) мають на меті визначити чіткі відчутні результати для громадян, забезпечені у рамках СхП відповідно до чотирьох пріоритетних сфер, затверджених у Ризі, на основі вже існуючих зобов'язань як з боку ЄС, так і з боку країн-партнерів. «20 очікуваних досягнень до 2020 р.» фокусують увагу на вибраних ключових напрямках діяльності в рамках СхП і є практичним інструментом для більш послідовної, ефективної та комплексної реалізації політик. Документ було розроблено, керуючись основними принципами Європейської політики сусідства. Його реалізація має на меті посилювати відносини між ЄС і країнами СхП, зокрема, в рамках зобов'язань, визначених угодами і порядком денним асоціацій, а також Пріоритетами партнерства. Ще однією метою є стимулювання країн-партнерів використовувати підтримку, у тому числі і фінансову, для забезпечення ефективної роботи інституційної складової у процесі проведення реформ.

Структура документу, в якому послідовно викладено 20 ключових очікуваних досягнень до 2020 р., фактично є свого роду робочим планом, який визначає діяльність Східного партнерства до 2020 р., забезпечуючи виконання завдань в рамках існуючих зобов'язань та полегшуючи моніторинг прогресу. На думку Європейської сторони, документ залишається гнучким інструментом, що буде регулярно оновлюватися у тісній співпраці з усіма зацікавленими сторонами (стейкхолдерами), в залежності від досягнутого прогресу і результатів моніторингу [190].

Теоретично, вищезазначені формати та ініціативи можуть ефективно працювати, однак, у практичній реалізації є серйозні сумніви щодо результативності досягнення зазначених цілей. Варто, насамперед, з усього комплексу питань пріоритезувати найбільш важливе та реалістичне, з чим можливо працювати з метою формування спільного політичного простору між Україною та ЄС.

Наприклад, у цьому контексті виглядає доцільним пошук можливостей для створення безпечного середовища в регіоні СхП (кібер-безпека та оборона, протидія фейковим новинам та телепропаганді); зміцнення економічної інтеграції за рахунок поглиблення ЗВТ; телекомунікація і транспорт, забезпечення енергетичної безпеки; регіональне та міжрегіональне співробітництво з прямим доступом до фінансування з боку ЄС, підтримка місцевих органів влади; інвестиції в навички, підтримка молоді, сприяння міжкультурному діалогу, підтримка малого та середнього підприємництва, спрямована на створення робочих місць.

Зацікавлені країни СхП також повинні бути залучені до тіснішої співпраці з ЄС в рамках Спільної безпекової політики, зокрема, з ініціативами у галузі оборони, такими як PESCO (Постійне структуроване співробітництво з питань безпеки і оборони) та діалог між ЄС та НАТО з питань зовнішньої політики та політики безпеки з метою підвищення обороноздатності [191].

Для того, щоб СхП перетворилось на додатковий повноцінний чинник реалізації українських інтересів у взаєминах з Європейським Союзом, необхідно ефективно реалізовувати існуючі можливості, ілюструвати реальні здобутки та вимагати від Європейської сторони підвищеної політичної уваги та нових, більш конкретних, стимулів. Однак, навіть якщо допустити, що СхП запрацює з новою динамікою, для України основним пріоритетом має залишатися поглиблення двосторонніх відносин та прагнення до персоніфікованого підходу з боку ЄС.

Важливо, щоб формування спільного політичного простору з Європейським співтовариством відбувалося на принципах взаємної вигоди та за рахунок застосування основних та додаткових системоутворюючих чинників, які існують на двосторонньому та багатосторонньому рівні.

У рамках проведення дисертаційного дослідження варто зауважити, що політичний простір України та ЄС є досить розрізненими категоріями, зважаючи на відмінність природи утворення та функціонування. З метою застосування порівняльного аналізу разом з вивченням трансформації політичного простору ЄС, необхідно також зосередитися на специфіці становлення політичної системи України, яка безпосередньо залежала від форм, методів реалізації функцій та завдань держави.

Після здобуття незалежності Україною у 1991 році першочерговою метою для новоствореної держави слугувало створення правової та інституційної бази, побудова ефективної взаємодії різних гілок влади та залучення до процесу прийняття рішень громадянського суспільства. Саме від бажання застосувати ідеологічні та ціннісні орієнтири залежав рівень демократичності влади та її орієнтація на інтереси і потреби суспільства загалом.

Зазначений процес трансформації був покликаний знайти своє відображення у нових формах політичного простору як категорії, що передбачає інтерсуб'єктивність реальності, яка усвідомлено вибудовується людьми, що мають деяку спільність (елітну та / або масову). У рамках цієї спільноти відбувається їх взаємодія, існує і відтворюється соціальна практика.

Тому, можна зробити певне визначення, що політичний простір сучасної України як різновид простору суспільного - це, насамперед, сукупність політичних правил і інститутів, яким підпорядковує своє життя людське співтовариство. Зв'язки між людьми і політичними інститутами в рамках єдиного політичного простору продиктовані принципами, нормами та

цінностями, а цілі людської діяльності відображають притаманні саме йому смисли, значення і розуміння [192].

Україна разом зі здобуттям незалежності унаслідувала модель адміністративно-функціонального управління радянського зразка. Очолили її політичні функціонери середньої ланки КПРС, які опинилися у новій системі координат. Від їхнього усвідомлення та розуміння, якою має бути держава, що прагне стати правовою та демократичною, та на що можуть сподіватися люди, які у такій державі проживають, залежало яким чином буде відбуватися процес трансформації.

Сформована політична система України, як передбачалось, покликана була забезпечити сталий демократичний розвиток держави. Однак, політична практика виявила не лише безперечні здобутки оновлених політичних відносин порівняно з радянським періодом, а й недосконалість їх реалізації в рамках діючого правового поля. Відомо, що важливим показником зрілості політичної системи є взаємодія різних гілок влади, від якої залежить ефективність реалізації державної політики. Для України така взаємодія характеризувалась постійною боротьбою між інститутом президента, парламентом та урядом, що створювало політичну напругу та можливість зловживання повноваженнями з боку окремих органів влади та посадових осіб. Час від часу формувалась необхідність проведення політичної реформи. Однак кожна з гілок влади та суб'єктів законодавчої ініціативи керувались при цьому власними короткостроковими інтересами і визначалися щодо своєї позиції в залежності від основного чинника, а саме: перебування при владі, чи в опозиції. Такий підхід унеможлилював впровадження збалансованої політичної моделі, яка б відповідала довгостроковим національним пріоритетам, а існуюча правова система не відповідала вимогам часу, не давала гарантій її ефективного використання на благо громадян.

Для більшості громадян прослідковувалась відчутна різниця між декларативними постулатами керманічів та реальним життям. Така практика застосовувалася ще за радянських часів. Однак відмінність полягала у тому,

що очікування були дещо іншими. Зростав рівень невдоволення, а пікові його форми ставали каталізаторами громадянських протестів, результатом яких, переважно, були декоративні зміни у владній вертикалі.

Загальновідомо, що рівень демократичності влади визначається залученням до процесу прийняття рішень третього сектору, тобто громадянського суспільства. Але влада в Україні не вбачала необхідності побудови ефективних комунікативних містків з громадянами. Натомість, відбувалась тотальна формалізація, як, наприклад, з громадськими радами при державних установах. У своїй більшості вони ставали радше атрибутами та інструментом внутрішніх політичних гравців і були повністю або частково залежними. Також завжди існувала певна неузгодженість дій у самому громадянському суспільстві.

Унікальність політичної системи України варто розглядати у призмі притаманних їй форм ведення політичної боротьби з метою здобуття влади. Ці форми досить часто відмінні від існуючих традицій у європейських демократичних суспільствах, коли є зрозумілими та ustalеними правила гри, за якими і вимірюють рівень політичного плюралізму.

Обґрунтованою є позиція, що деформації у політичній системі пояснюються її «перехідним періодом». Його прояви мають наслідки не лише в діяльності урядових інституцій, але й у новостворених політичних структурах, а саме політичних партіях, які заповнили політичний простір України. З одного боку, кількісні показники зареєстрованих Міністерство юстиції України партій начебто ілюструють пристойний рівень плюралізму [193]. З іншого, за ідеологічним спрямуванням, вони ніяк не кореспондуються з класичним поділом на лівих, правих та центристів, хоча деякі з них саме так себе позиціонують. У такій ситуації виникають серйозні перешкоди із застосуванням класичної моделі класифікації політичних партій за ідеологічними та ціннісними орієнтирами. Тому варто спробувати застосувати іншу систему класифікації, яка б допомогла виокремити необхідні для аналізу та групування критерії.

Прийнятну типологію запропонували Е. Малкін та Е. Сучков у своїй книзі «Політичні технології». Відповідно до неї, політичні партії у пострадянських країнах варто розподіляти за наступними типами: 1) ідеологізовані партії; 2) партії вождиського типу; 3) номенклатурні або бюрократичні партії [194, с. 328].

Однак варто зазначити, що у концентрованому вигляді у політичному просторі України такі партії не існують. Натомість, найчастіше зустрічаються саме змішані типи партій. Тобто, ідеологізовані партії, так само як і номенклатурні, часто також мають атрибути партій вождиського типу. Таким прикладом була Комуністична партія України, яку можна віднести до ідеологізованих партій (мається на увазі, що ідеологія є системоутворюючим елементом), однак, їй також характерна ознака партії вождиського типу.

До партії номенклатурного (бюрократичного) типу, наприклад, можна віднести колишню СДПУ(о) або Партію регіонів. Саме тодішня номенклатура, перебуваючи у владній вертикалі, створила партію для обслуговування своїх інтересів, нівелюючи класичні підходи побудови політичних партій. У результаті, обидві партії, як і багато інших, вже знаходяться поза активним політичним життям, а самі ідеї, задекларовані у програмних документах, на жаль, дискредитовані на довгі роки.

Традиційною особливістю виборчого процесу України є те, що виборці віддають пріоритет переважно партіям вождиського типу, голосують за лідера, який проголошує популістичні гасла, а не за ідеологію чи програму. Ще однією відмінною рисою, яка вирізняє український політичний спектр від європейського є прихід бізнесових проєктів на зміну класичним номенклатурно-вождиським. Ця тенденція почала формуватися на початку 2000-х рр. Такі проєкти створювались суто під вибори і, навіть у разі перемоги, задекларовані обіцянки не знаходили своє відображення у реальних діях, що також може слугувати мірилом сучасної політичної орієнтації українського суспільства.

Окремо потребує розгляду вплив фінансово-промислових груп та зовнішньополітичних сил на формування політичного простору України та процес поглиблення демократії [195].

Відсутність законодавчого регулювання великої кількості економічних видів діяльності і фінансового ринку в цілому створили потужні можливості для первісного накопичення капіталу окремими групами осіб, а згодом – становлення і укріплення олігархату, який і дотепер контролює політичні процеси в Україні, незважаючи на досить фасадні зміни форми правління: президентська республіка (1991-96рр.), парламентсько-президентська республіка (2006-2010рр.), президентсько-парламентська республіка (1996-2006рр., 2010 рік – дотепер).

Така динаміка процесу пояснюється, перш за все, співпадінням інтересів усіх зацікавлених сторін. Кожен окремий елемент такого зрощення слугував один для одного лише інструментом отримання прибутку від роздержавлення майна, стратегічних об'єктів, заводів, комбінатів, навіть цілих галузей економіки. На жаль, не спрацювали стримуючі фактори, коли держава, у разі якщо їй загрожує занепад, може використати для відсторонення на другий план тих груп, що виявилися ворожими її призначенню та порушили основні закони її буття. Характерно, що з розвитком та трансформацією демократичних інститутів укріплювались і позиції олігархів. Суспільство мовчазною згодою прийняло таку модель функціонування політичного простору та розвитку держави загалом – держави корумпованої влади, держави правового нігілізму, держави тотальних соціальних розривів [196].

Відсутність повноцінного середнього класу, який би міг привнести нову якість у політичне життя, розвинути політичну свідомість громадян, змінити співвідношення центрів впливів, ставить Україну в чергову залежність від вже зазначених фінансово-промислових груп, які ввели її у такий стан. Ще одним домінантним фактором, від якого залежить

трансформація політичного простору України, є вплив зовнішніх акторів. До них слід віднести, перш за все, Росію, США та Європейський Союз.

Демократичні держави світу поставили Україні умову, відповідно до якої вона мала змогу бути визнаною як сучасна держава за рахунок виконання декларації Європейського співтовариства «Керівні принципи визнання нових держав у Східній Європі і Радянському Союзі», серед яких – відмова від ядерної зброї, а також мирне вирішення всіх спорів про правонаступництво. Україні були надані гарантії військового захисту на без'ядерний статус, закріплені в Будапештському меморандуму 1994 р. Вже у січні 1992 року представник України вперше взяв участь у Робочій групі високого рівня Ради Північноатлантичного співробітництва. 1 березня 1998 р. набула чинності Угода про партнерство та співробітництво (УПС), яка започаткувала співробітництво з широкого кола політичних, торговельно-економічних та гуманітарних питань між Україною та ЄС [35].

31 травня 1997 р. у Києві відбулося підписання Договору про дружбу, співробітництво і партнерство між Україною і Росією президентами обох країн. Серед головних пунктів договору було визнання територіальної цілісності й непорушності існуючих кордонів обох держав. Угода про асоціацію між ЄС та Україною була підписана 27 червня 2014 року [197].

Однак, гарантії, про які було зазначено у міжнародно-правових документах не спрацювали і територіальну цілісність України було порушено.

Постійний пошук свого місця в геополітичному трикутнику спонукав українську владу використовувати різні концепції вибудовування зовнішньополітичних стосунків – від політики багатовекторності до кардинально різностороннього за своєю географією поглиблення інтеграції в західному (ЄС, НАТО), чи східному вимірах (РФ, СНД). Такі підходи пояснювалися, перш за все, відсутністю єдиного розуміння політичними силами змісту національних інтересів України та спільного політичного бачення шляхів їх втілення.

Таким чином, зі здобуттям незалежності Україна розпочала складний і багатогранний процес становлення політичного простору. Успадкована адміністративно-функціональна модель управління накладала певний відбиток на розвиток політичних інститутів та громадянського суспільства. Відсутність необхідного досвіду та стратегічного бачення у контексті проведення соціально-економічної та політичної трансформації дозволили фінансово-промисловим групам вмонтуватися у політичну систему.

Ця система на різних етапах її формування постійно піддавалася впливу зовнішніх чинників, які видозмінювали її архітектуру відповідно до забезпечення своїх інтересів. Саме такий стан протягом тривалого часу носить серйозну небезпеку, оскільки уможлиблює порушення суверенності, територіальної цілісності України та завдає шкоди національним інтересам.

Оцінюючи рівень демократичності влади у порівнянні з країнами-членами ЄС, варто згадати, що сама демократія є постійним процесом еволюції та трансформації. Формування владної вертикалі в Україні не завжди відбувалося у демократичний спосіб, однак, ті атрибути демократизації, які все ж таки є частиною політичного простору, дають підстави стверджувати, що держава та її інститути знаходяться в перехідному (транзитивному) стані і в залежності від подальшого розвитку суспільних настроїв, геополітичних трансформацій вони здатні змінювати архітектуру політичної системи України у потрібному напрямку.

Резюмуючи, варто зазначити, що порівнювати політичний простір Європейського Союзу та України не у повній мірі коректно, зважаючи на різну природу їхнього походження та функціонування. Водночас, визначити деякі спільні та відмінні характеристики, все ж таки, видається доцільним.

По-перше, конфліктогенність притаманна як європейському так і українському політичному простору, однак різниця полягає в тому, що у ЄС це явище зумовлене певним неспівпадінням інтересів і високою конкуренцією між країнами – членами [198].

Натомість, в Україні конфлікти відбуваються, насамперед, між кланово-олігархічними групами, які в результаті призводять до боротьби на рівні політичних партій та державних інституцій. По-друге, і в Європейському Союзу і в Україні політичні партії відіграють ключову роль у формуванні розподілу владних повноважень. Однак, існує суттєва різниця між ідеологічним спрямуванням і їхніми засадами функціонування. Класичний поділ на лівих, правих і центристів частково можна застосовувати до європейської багаторівневої партійної системи. Натомість, більшість українських політичних партій не вбачають необхідності в ідеологічній прив'язці, з огляду на бажання щоразу напередодні виборів розвивати електоральну базу і уникати ідеологічних зобов'язань.

По-третє, рівень демократичності, який відображається у дотриманні принципу верховенства права, інституційній спроможності, публічному адмініструванні та політичній культурі, є ключовим елементом стійкості політичної системи як України, так і ЄС, особливо, в контексті застосування протидії зовнішнім впливам.

Відповідно до Індексу Бертельсманна – 2018 [199], за Індексом перетворень у загальному рейтингу Україна віднесена до категорії «Обмежена» (більш просунутими категоріями є «розвинена» і «високорозвинена»), а за Індексом стану демократії посідає 36 місце та належить до групи «дефектних демократій» (більш просунута категорія – «консолідована демократія»). Таким чином, Україна за рівнем демократичності залишається позаду нових країн-членів ЄС – Хорватії, Латвії, Словаччини, Словенії, Литви, Польщі і не демонструє відчутного прогресу.

Таким чином, транснаціоналізація спільного політичного простору між Україною та ЄС тісно пов'язана із реалізацією окреслених пріоритетів та залежить, в першу чергу, від впливу основних системо-утворюючих

чинників, які формують транснаціональні зв'язки та визначають інтеграційні перспективи України.

2.3 Системоутворюючі чинники транснаціоналізації політичного простору України і ЄС

Незважаючи на суттєві відмінності, які пояснюються різною природою походження політичного простору України та ЄС, існує, все ж таки, деяка схожість у функціонуванні політичних систем на національному рівні держав-членів ЄС та України, яка дає підстави сподіватись на поглиблення процесу взаємопроникнення та зближення у майбутньому. Динаміка зазначеного процесу у повній мірі залежить від визначення основної мети щодо формування спільного політичного простору як з боку ЄС, так і України. Для Європейської спільноти першочерговим пріоритетом залишається стабільність та передбачуваність партнерів поза межами ЄС. Натомість, для України основним завданням у двосторонніх відносинах є повноправне членство у ЄС.

Ключовими драйверами, які впливають на процес взаємопроникнення політичних просторів, слугують безпекові та економічні пріоритети. З одного боку, перманентна загроза з боку Російської Федерації вимагає від Європейської сторони більш рішучих кроків щодо підтримки України. З іншого боку, фактор РФ - це також фактор стримування євроінтеграційних прагнень України. У цьому контексті, вбачається певний дуалізм, при якому існування одного і того ж фактору, містить у собі як перепону у поглибленні взаємовідносин між ЄС та Україною, так і необхідність зближення задля спротиву зростаючим впливам РФ.

Одним з основних економічних пріоритетів є формування поглибленої та всеосяжної зони вільної торгівлі між ЄС та Україною. Як невід'ємна частина Європи, природно, що Україна завжди прагнула отримати доступ до найбільшого ринку світу - ринку країн ЄС. Для Європейської сторони зазначене співробітництво вбачається у розширенні ринків збуту, яке

акумулюється у підсумку максимізацією прибутку за рахунок більшого обсягу продажу товарів і, відповідно, економічного зростання держав-членів ЄС. За даними Держстату України за 9 місяців (січень-вересень) 2018 року Європейський Союз залишається ключовим торговельним партнером України з питомою вагою торгівлі товарами та послугами 41,2% від загального обсягу торгівлі України [200].

Транснаціоналізація політичного простору по лінії країни сусідства – ЄС реалізується за умов тих чинників, які відображають як пріоритети, так і реально існуюче підґрунтя у вимірі політичного, економічного, соціального, гуманітарного розвитку взаємовідносин сторін. Для України і ЄС – це інституційне та міжпартійне співробітництво, міжрегіональна та транскордонна співпраця, європеїзація, громадянське суспільство, соціальні рухи, профспілкові об'єднання, ТНК, лобісти, трансмігранти та інші нетипові актори.

Ключовим чинником транснаціоналізації політичного простору України та ЄС виступає *інституціональне співробітництво* як цілеспрямований процес співпраці організаторів і водночас учасників інтеграційного процесу. У рамках такої співпраці створюється особлива система взаємовідносин, а також механізмів управління процесами інтеграції, які визначають створення ефективних зв'язків, що дозволяють виявляти пріоритети і погоджувати взаємні інтереси, чітко реагувати на потреби поглиблення інтеграційної взаємодії.

Важливість інституціональних систем і механізмів, що функціонують в рамках політичних і соціально-економічних об'єктів різного рівня, визначається ступенем залежності учасників інтеграційних процесів, а також збігом інтересів в досягненні тих чи інших цілей.

У теоретичному контексті слід зазначити, що аналіз окремих механізмів інтеграційної взаємодії держав і елементів інституціональної системи, як правило, відбувається без урахування реалізації ними свого

функціонального призначення, умов і особливостей регіональної інтеграції, що визначають їх виникнення і розвиток.

Також, через відсутність єдиного методологічного підходу до визначення базових блоків інституціональної системи відбувається ототожнення таких понять, як інститут і організація, орган, міждержавний орган, інституційна система та інституційна структура, система організаційно-правового забезпечення процесів інтеграції, механізми прийняття рішень і правила процедури. Підтвердженням такого різноманіття тверджень є думка Р. Гантера та Дж. Гопкіна, які називають концепцію “інституціоналізації” досить мультिवаріантною, складною для операціоналізації і такою, що іноді включає тавтологію [201, с. 192]

Існує декілька підходів до визначення інституціоналізації. Наприклад, Н. Вебер називає інституціоналізацію процесом формування системи інститутів у правовому та раціональному вимірі, що включає як індивідуальний рівень, на якому творяться норми, так і системний, на якому формується структура. У його концепції важливе значення мають психологічний та інтерактивно-динамічний аспекти; в ній індивіди безпосередньо впливають на процес інституціоналізації [202, с. 6].

Дещо інший підхід у тлумаченні запропонував представник структурного функціоналізму Т. Парсонс, який виключив індивідуалістичні аспекти і цілковито зосередився на інтеракції та соціальній системі. На його думку, інституціоналізація – це інтеграція очікувань акторів, які складають релевантну інтерактивну систему ролей, об’єднану спільними цінностями [202, с. 6]. Тобто, згідно з цим положенням, індивіди можуть впливати на процес інституціоналізації лише через систему ролей і норм, які зумовлюють їхню поведінку. Таке визначення найбільш точно відображає вплив інституційного чинника на формування багатомірного політичного простору, в якому окрему роль відіграють міжособистісні контакти.

Що ж стосується міждержавної інституціоналізації, то її можна визначити як зближення учасників процесу, коли організаційно-правова

взаємозалежність поступово посилює формування загального політичного простору, а також цілісних ринкових відносин з найтіснішою координацією внутрішньої і зовнішньої економічної політики.

Як правило, визначення інституту надається на підставі поняття норм і правил, що відображає ті чи інші аспекти соціально-економічної діяльності суб'єктів або їх груп. Досить влучним є твердження, що під інститутом необхідно розуміти систему відносно стійких і діючих протягом значного періоду часу норм, що регулюють прийняття рішень, діяльність і взаємодію політичних і соціально-економічних суб'єктів, зокрема фізичних та юридичних осіб, держав та їх об'єднань [203, с. 73; 204].

Потрібно також згадати про наявні розбіжності у використанні понять «інститут» і «організація». У більшості досліджень інституційних систем і структур, перш за все, Європейських співтовариств і Європейського Союзу, зустрічається ототожнення поняття інституту і органу як функціонально-організаційної форми колективної діяльності, що виконує певні завдання в тій чи іншій області інтеграційної взаємодії. Прийнято вважати, що інституційна складова ЄС досі визначається основними компонентами його політико-організаційної структури. Певною мірою це пов'язано з тим, що специфіку формування інститутів, визначення їх компетенцій, юридичної сили прийнятих рішень, присвячені окремі частини основних установчих документів Європейських співтовариств і Європейського Союзу, в тому числі в Єдиному європейському акті і в Договорі про функціонування Європейського Союзу [169]. Основою для інтеграційних об'єднань слугують договори, угоди, статuti, інші установчі документи, які визначають стратегічні цілі і завдання. У цих документах і спеціальних нормативних актах встановлюється структура міждержавних органів, їх компетенції, механізми, норми і правила взаємодії. Поступово в процесі поглиблення співпраці розвивається нормативно-правова база в різних сферах діяльності. Саме таким чином інституційні механізми працюють з метою забезпечення інтеграційної взаємодії.

Також необхідно підкреслити, що інституційні механізми формування загального політичного простору за своїм функціональним призначенням визначають внутрішній устрій, організаційне поле, яке забезпечує порядок і за допомогою якого здійснюється організація, регулювання та координація інтеграційної взаємодії. Утворюється певна сукупність закономірно пов'язаних один з одним елементів, що становлять єдине ціле.

У процесі аналізу впливу інституційних механізмів на транснаціоналізацію політичного простору необхідно розглядати, в першу чергу, сукупність цих механізмів як частину організаційного поля, яке функціонує завдяки договірно-правовій базі, системі міждержавних органів, правил і процедур, необхідних для підготовки прийняття рішень і контролю за їх реалізацією.

Оцінка та визначення найбільш важливих елементів не може відбуватися без ретельного аналізу усталених зв'язків всередині цього поля. За рахунок такого підходу, з'являється можливість для дослідження інституціональних механізмів інтеграції різних рівнів.

Що стосується нормативно-правової бази, то, в першу чергу, необхідно брати до уваги міжнародні договори і рішення за основними напрямками співробітництва, порядок їх вступу в силу, рівень підготовки документів, включаючи правову силу прийнятих угод і рішень. Інша важлива складова – це система спільних органів координації та управління, яка визначається структурою, компетенцією, взаємодією та ієрархічністю.

Основною правовою базою для побудови інституційного співробітництва поза межами Європейського Союзу є застосування угод про асоціацію, які належать до групи зовнішніх угод. Вони укладаються відповідно до «змішаної зовнішньої компетенції» ЄС, тобто разом з усіма державами-членами ЄС, згідно зі ст. 217 Договору про функціонування ЄС. Саме в цій статті зазначено, що: «Союз може укладати з однією чи кількома третіми країнами чи міжнародними організаціями угоди про створення

асоціації, яка характеризується взаємними правами та обов'язками, спільними діями і особливими процедурами» [169].

Співробітництво з країною не членом ЄС, в рамках керівних принципів таких угод передбачає формування особливих відносин, які зобов'язують певним чином брати участь у системі Союзу. Таке рішення було закріплене Судом ЄС у справі *Demirel* [205]. З цього слідує, що імплементація Угоди про асоціацію, яку було ратифіковано Україною та ЄС, передбачає оновлення системи спільних інститутів, посилення політичної асоціації, економічної інтеграції шляхом встановлення взаємних прав і зобов'язань та поглиблення співробітництва на рівні політичних партій, громадських організацій, профспілок та бізнес-асоціацій.

Саме в різних частинах Угоди відображено широкий спектр співробітництва сторін, який передбачає, в першу чергу, застосування транспозиції «*acquis communautaire*» у правову систему України. Що ж стосується основних цілей співробітництва, то вони включають: 1) політичний діалог, поширення європейських і міжнародних демократичних цінностей, верховенства права, прав людини та основних свобод, забезпечення регіональної та глобальної стабільності; 2) соціальний і економічний розвиток; заохочення структурних реформ, спрямованих на побудову функціональної та конкурентної ринкової економіки; обмеження втручання держави в економіку і приватизацію, лібералізація послуг, в тому числі фінансовий сектор; соціальна і гуманітарна політики, фіскальна, монетарна та обмінна політика; 3) участь у деяких програмах ЄС (освіта і практика, дослідження та інновації); 4) співробітництво в секторах енергетики, транспорту, навколишнього середовища та інформаційного суспільства); 5) заснування поглибленої і всебічної зони вільної торгівлі і, як наслідок, відкриття ринку України відповідно до принципів СОТ і зближення зі стандартами внутрішнього ринку ЄС; 6) співробітництво у сферах правосуддя і внутрішніх справ, з питань транскордонного співробітництва, міграції, боротьби з тероризмом, торгівлею людьми, обігом нелегальних

наркотиків і зброї, організованою злочинністю, відмиванням грошей, фінансовими та іншими економічними злочинами [206].

Ще одним важливим елементом інституціонального співробітництва є функціонування дієвої структури та спільних інститутів асоціації. Такий підхід безпосередньо міститься у самій Угоді та зумовлює, за рахунок поглиблення політичного взаємопроникнення, існування розгалуженої інституційної структури на рівні Ради асоціації, Комітету асоціації та Парламентського комітету асоціації. Європейський Союз застосовує вже досить усталену для держав-членів інституційну модель у роботі з третіми країнами, однак з певними функціональними обмеженнями. Співробітництво відбувається на таких рівнях: Саміт асоціації – Європейська Рада; Рада асоціації – Рада ЄС; Комітет асоціації – Європейська комісія; Парламентський комітет асоціації – Європейський парламент.

За рахунок Саміту сторін, політичного органу, забезпечується координація між Україною та ЄС на найвищому рівні. Чітких юрисдикційних повноважень саміт не має. Однак, пунктом 1 ст.460 Угоди про асоціацію визначається, що під час самітів «здійснюється загальний нагляд за виконанням положень цієї Угоди, а також обговорення будь-яких двосторонніх або міжнародних питань, що становлять взаємний інтерес» [207].

Рада асоціації відіграє найважливішу роль в інституційному механізмі відповідно до Угоди про асоціацію. Її першочергове завдання полягає в забезпеченні контролю, моніторингу та оцінки застосування і виконання Угоди та її перегляду (ст.461). Так, відповідно до мети поступового наближення законодавства України до права Європейського Союзу, Рада асоціації відіграє роль форуму для обміну інформацією щодо законодавчих актів України та Європейського Союзу. На її рівні можна вносити поправки до Додатків Угоди про асоціацію, враховуючи розвиток права ЄС і стандартів, що застосовуються, які визначені у міжнародних документах та,

на думку Сторін, мають безпосереднє відношення до цього, без шкоди для будь-яких конкретних положень, відповідно до Розділу IV (Торгівля і питання, пов'язані з торгівлею) цієї Угоди.

Важливим елементом у процесі інституціонального співробітництва є також створення будь-якого спеціального комітету чи органу у конкретних сферах, які необхідні для виконання цілей Угоди (ч.2 ст.466). Крім того Рада асоціації є єдиним органом вирішення будь-яких спорів, пов'язаних із тлумаченням, застосуванням та дотриманням сторонами зобов'язань відповідно до Угоди (ч.3 ст.476, ст.477). Засідання Ради проводяться регулярно на рівні міністрів відповідно до їх профілю з питань, що розглядаються, щонайменше раз на рік. Українську Сторону в Раді асоціації представляють члени Уряду, Сторону ЄС – члени Ради ЄС.

Особливістю правового статусу Ради асоціації є її наділення винятковими повноваженнями щодо прийняття юридично обов'язкових для сторін рішень (ч.1 ст.463 Угоди про асоціацію). Такою компетенцією не володіє жоден з органів, створюваний відповідно до чинних угод про асоціацію ЄС з третіми країнами [208].

Комітет асоціації відповідно до ст.464 Угоди про асоціацію складається з представників обох сторін, головним чином на рівні вищих посадових осіб, та засідає щонайменше один раз на рік. Комітет надає допомогу Раді асоціації у виконанні нею своїх обов'язків і функцій та виконує завдання, передбачені Угодою і доручені йому Радою асоціації.

Чинник інституціонального співробітництва, який безпосередньо впливає на процес транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, включає в себе також міжпарламентський рівень співробітництва та залучення до процесу прийняття рішень громадянського суспільства. У зв'язку з цим, на системному рівні функціонує Парламентський комітет асоціації (ст.467) як консультативний орган, який складається з членів Європейського Парламенту та депутатів Верховної Ради України та є

форумом для проведення спільних зустрічей, обміну думками та схвалення заключних заяв та рекомендацій.

Важливо зазначити, що міжпарламентське співробітництво в Європейському Союзі та поза його межами є дієвим інструментом для координації та досягнення впливу національних парламентів на процес прийняття рішень на європейському рівні. Лісабонський договір надав національним парламентам нові повноваження у сфері європейських справ, збільшивши тим самим важливість міжпарламентської співпраці, яка передбачає встановлення та поглиблення контактів, обмін інформацією та передовим досвідом між національними парламентами та Європейським парламентом. За рахунок залучення депутатів до процесу прийняття рішень, відбувається певний процес наближення інституцій Європейського Союзу до рівня комунікації з громадянами та представлення їхніх інтересів. Таким чином, теоретично існує чимало форм і умов для співпраці між національними парламентами не лише країн-членів, але й країн-сусідів з Європейським Парламентом в рамках формалізованих міжпарламентських конференцій (Конференція спікерів, Конференція парламентських комітетів з питань Союзу (COSAC), та з питань Спільної зовнішньої та безпекової політики / Спільної політики безпеки і оборони (CSDP)) [209, р. 750].

Однак, виникають певні труднощі для представників третіх країн, які поки що не є членами ЄС, з участю у зазначених форматах. Це, у свою чергу, зумовлює потребу в процесі комунікації з європейськими партнерами наголошувати на бажанні залучення, зокрема, у статусі спостерігачів, у роботу конференцій вищезазначених парламентських комітетів. На практиці можливість участі стає додатковим майданчиком для донесення своїх позицій та поглиблення співробітництва. Процес інституціоналізації також не оминув і громадянське суспільство, яке отримало змогу долучитися до процесу прийняття рішень на рівні Україна - ЄС. З метою посилення демократизації та транспарентності відповідно до ст. 469 Угоди про асоціацію функціонує Платформа громадянського суспільства, що

складається з представників українських громадянських організації та членів Європейського економічного і соціального комітету. Основна ідея полягає в тому, що Комітет асоціації та Парламентський комітет асоціації покликані здійснювати регулярні контакти з представниками Платформи громадянського суспільства для обговорення ключових аспектів двостороннього співробітництва та заслуховування рекомендацій з їхнього боку. Такий обмін зумовлений необхідністю напрацювання дієвих механізмів у процесі імплементації положень Угоди про асоціацію та посилення секторального співробітництва.

Таким чином, інституціональне співробітництво, яке відбувається між Україною та ЄС, стимулює поступову трансформацію європейської інтеграції з площини зовнішньої політики до повноцінної складової внутрішньо-державної політики. На цьому процесі варто більш детально зупинитися, особливо в контексті дослідження європеїзації - чинника, який безпосередньо визначає поступове наближення національної правової системи та державного управління до норм і стандартів ЄС.

Термін «*європеїзація*» не має єдиного чіткого визначення, так як включає різні складові, за допомогою яких стає можливим пояснити, яким чином відбувається розвиток спільних інститутів за рахунок процесів взаємної адаптації [88, с. 923].

Однак, чинник європеїзації варто розглядати, в першу чергу, не лише в теоретичному розрізі, але й в більш концептуальному сприйнятті. Адже за рахунок такого підходу з'являються додаткові можливості для розуміння багатогранності європейських перетворень та динаміки розвитку європейської політики.

Найбільш влучне визначення було надано аналітиком О. Анастасакісом, який зауважив, що «європеїзація водночас є засобом і метою, методом, а також субстанцією, проектом і баченням. З одного боку, цей процес означає певну політичну, соціально-економічну та культурну реальність, але з іншого - європеїзація також є ідеологією, символом і міфом.

Вона має загальнолюдську цінність завдяки своїй історичній, цілісній і глобалізаційній природі. Водночас її вплив спричиняє внутрішні наслідки для Європи та зовнішнє значення для решти світу» [210, с. 78].

З огляду на концептуалізацію за Дж. Олсеном, «зовнішній вимір європеїзації стосується впливу ЄС поза його межами шляхом експорту політичної організації та управління, які є типовими та виразними для Європи та які надають більший імпульс на міжнародній арені» [88, с. 924].

З іншого боку, європеїзацію можна описати як більш альтруїстичний підхід, оскільки зовнішня політика Союзу пропагує свої норми та цінності за її межами. Ця концепція нормативної влади впливає з відсутності в Союзі ефективних примусових інструментів силової політики та ідентичності ЄС як такої, яка сприяє таким нормативним цінностям, як демократія, права людини та верховенство права [102].

У процесі дослідження впливу європеїзації на політичні процеси зустрічаються також теоретичні обґрунтування природи її походження та функціонування. Прихильники раціонального інституціоналізму вбачають у європеїзації нову структуру, яка відкриває нові можливості для одних і, у той самий час, - закриває для інших.

Соціологічний інституціоналізм розглядає ЄС як систему різних норм, цінностей, практик і структур, які повинні бути інтегровані в національну систему і призвести до соціалізації.

Основна ідея історичного інституціоналізму полягає в тому, що європеїзація вбачається, насамперед, як еволюційний процес пристосування до європейських норм. Імплементация європейських норм неодмінно супроводжується посиленням бюрократичних процесів.

У цьому зв'язку, механізми, за допомогою яких здійснюється експорт європеїзації, доцільно охарактеризувати як «об'єднання раціонального інституціоналізму за рахунок політики обумовленості, так і шляхом встановлення соціологічного інституціоналізму через поширення норм і соціального навчання» [211, с. 2].

У Європейському Союзі наразі встановився певний консенсус щодо необхідності переходу в режим паузи щодо питання подальшого розширення, адже, на думку деяких європейських чиновників, межі Співтовариства майже досягли своїх природних географічних кордонів. У такому випадку, застосування вищезазначеного підходу європеїзації потрапляє у дещо обмежені рамки. Однак така ситуація не заважає використовувати двосторонні та багатосторонні політичні рамки співробітництва зі своїми сусідами для посилення впливу на регіональну та міжнародну політику. У контексті України процес європеїзації відбувається як на двосторонньому рівні, так і за рахунок участі у Східному партнерстві.

На думку деяких дослідників, розширення стандартів ЄС та запровадження європейських моделей державного устрою слугує дієвим інструментом формування відносин з периферією. Саме таким чином європейські партнери інколи розглядають регіони поза межами ЄС. На їхню думку, посилення інституціоналізації обов'язково наблизить сусідні держави до необхідного рівня соціалізації та розвитку [212].

Наприклад, механізм виконання Угоди про асоціацію в рамках категорій державної внутрішньої політики покликаний сприяти європеїзації системи державного управління для входження до Європейського адміністративного простору. Європейський адміністративний простір у концептуальному розумінні можна зобразити як симбіоз принципів та досвіду, який формується за рахунок створення і застосування норм європейського права інституціями ЄС, взаємодії між посадовими особами інституцій ЄС та держав-членів, країн-кандидатів, третіх країн; впливу права ЄС на національне законодавство, рішень Суду Європейського Союзу, який є джерелом загального адміністративного права ЄС.

Таким чином, навіть в умовах обмеженої європеїзації система державного управління будь-якої країни, яка бажає стати кандидатом на членство в ЄС, поступово змінюється в процесі наближення національного законодавства до права ЄС. Відбувається покращення професійної

підготовки державних службовців, вдосконалення процедур координації між органами державної влади, набувається досвід співпраці з багаторівневою системою врядування ЄС.

Вплив європеїзації також відчутний в умовах пошуку демократичної консолідації в країнах, в яких ліберальні політичні сили приходили до влади. Такі приклади мали місце у Словаччині, Румунії, Хорватії та Сербії. Остання, наразі, ще не є країною-членом ЄС. Натомість менше вимог в контексті забезпечення ліберальних демократичних принципів завжди висувається по відношенню до країн, в яких вже присутні ліберально-демократичні сили в уряді. У свій час, Польща, Чехія та Угорщина на шляху до свого повноправного членства в ЄС скористалися саме такою можливістю.

Існує думка, що на початку 1990-х Україна мала схожі зі своїми сусідами у Центральній та Східній Європі стартові умови як для внутрішніх реформ, так і для європейської інтеграції. Демократизація у країнах ЦСЄ була нерозривно пов'язана із європейським вектором розвитку. Україна ж пішла, на відміну від своїх сусідів, іншим шляхом і наразі перебуває у дещо інших геополітичних реаліях. Процес європеїзації та його результати не завжди лише залежать від впливу та вимог Європейського Союзу. Внутрішні зміни, пов'язані з проведенням ефективних реформ, підвищенням добробуту, забезпеченням соціальних стандартів, разом з готовністю політичних та регіональних еліт можуть пришвидшити процес європеїзації та переконати населення у його доцільності.

У цьому контексті, корисно ознайомитися з дослідженням «Регіон, нація та поза ними: міждисциплінарна і транскультурна реконцептуалізація України» («Region, Nation and Beyond: An Interdisciplinary and Transcultural Reconceptualization of Ukraine»), яке реалізується Центром управління і культури в Європі Університету Сент Галлена, Швейцарія, з 2013 року за підтримки Державного секретаріату освіти, досліджень та інновацій (SERI) [213]. Відповідно до соціологічного зрізу у 2015 р. лише 38,6% українців серед опитаних самоідентифікували себе європейцями. Було

виявлено також суттєві відмінності в регіональному розподілі. Динаміка у порівнянні з попередніми роками присутня. Однак ключові причини, які все ще не дозволяють значній частині населення України ідентифікувати себе повноцінними європейцями приховані, насамперед, у низькому рівні соціального та матеріального забезпечення.

Таким чином, в оцінці діючих інституціональних механізмів інтеграційної взаємодії в контексті формування спільного політичного простору України та ЄС, а також можливостей і перспектив їх вдосконалення, необхідно виходити з більш ґрунтовного розуміння умов і особливостей процесу інтеграції пострадянських країн, зокрема України, в європейський політичний простір. Це, перш за все: інституційна слабкість та подекуди неготовність до повної економічної інтеграції, значні відмінності ступеня ринкового реформування економіки, господарського механізму і законодавства, напрямків і способів впливу на економічні процеси; можливі розбіжності в геополітичній і зовнішньоекономічній орієнтації при наявності більш привабливих центрів тяжіння; внутрішньополітичні кризи, конфлікти фінансово-промислових груп та корупція; триваюче національно-державне будівництво в умовах переходу до відкритої ринкової економіки, системної трансформації соціально-економічних і суспільних відносин; низький рівень правової культури.

Подолати зазначені загрози можливо лише за умови якісних внутрішніх перетворень всередині країни та створення транснаціональних мереж, як політичних, так і недержавних акторів з метою раціонального розподілу влади та оновлення політичних еліт. Таким чином, європеїзація слугує наслідком посилення впливів транснаціональних мереж.

Однією з таких транснаціональних мереж є *міжпартійне співробітництво* в рамках європейської інтеграції України. Різні форми міжпартійної співпраці мають важливий вплив на фрагментацію партійної системи та стабільність, особливо у країнах з ослабленою демократією. Проте концептуалізація, виокремлення цих форм міжпартійної співпраці на

рівні України та ЄС, вивчення їхніх впливів на формування спільного політичного простору залишаються малодослідженими темами.

Функціональна та ефективна демократія залежить від підзвітних лідерів, які представляють інтереси електорату, формулюючи потреби та прагнення через політику та дії. Традиційно політичні партії взяли на себе роль бути своєрідними провідниками між індивідами та інституціями. Хоча, останнім часом, з огляду на низький рівень довіри до класичних політичних партій, ситуація дещо змінилася. Розгалужені соціальні рухи починають користуватися набагато більшою підтримкою, мобілізуючи тим самим, небайдужих активістів закликами до трансформаційних змін. Варто навести приклади «жовтих жилетів» у Франції та наймасштабніших демонстрацій у Бельгії щодо захисту планети від екологічних катаклізмів [214].

Ще однією важливою функцією, яку виконують політичні партії та рухи, є поглиблення демократичних процесів та сприяння внутрішній підзвітності. Можливості для справедливого економічного та людського розвитку значно зростають, коли виборні керівники, делеговані до державних установ, разом несуть відповідальність за прийняття рішень та бюджетні асигнування.

На національному рівні найбільша роль політичних партій полягає у впровадженні репрезентативної демократії. Це допомагає артикулювати політичні вимоги, реалізація яких залежить від злагодженої роботи різних законодавчих органів на рівні ЄС. Відповідно до європейської практики функціонування інституту політичних партій, здорова конкуренція, як в ідеологічному так і в позиційному вимірі, слугує основним інструментом зміни політичних еліт і покращення якості суспільно-політичних відносин [215].

Крім їхньої ролі в якості провідників у виборчих процесах, партії зазвичай вважаються невід'ємною складовою у структуруванні законодавчого процесу, забезпечуючи згуртованість і розподіл голосів у законодавчих та виконавчих органах [216, с. 665].

Саме ці органи визначають не лише внутрішній порядок денний Європейського Союзу, але й перспективу співробітництва поза межами Співтовариства. Таким чином, результат інтеграційних процесів як всередині Європейському Союзу, так і поза його межами, досягається, в першу чергу, за рахунок ефективного функціонування унікальної наднаціональної партійної системи, яка відображається в інституціолізованій формі співпраці національних політичних партій в рамках багаторівневого політичного простору ЄС.

Разом з тим, електоральні зв'язки на рівні ЄС досить слабкі. Вибори до Європейського Парламенту не користуються такою популярністю, як національні вибори в країнах-членах, оскільки вони зосереджені переважно на європейських питаннях, а не національних. Крім того, кандидатів на ці вибори висувають національні, а не європейські партії. Отже, транснаціональні партійні групи в ЄП, як правило, вважаються слабшими в порівнянні з національними партійними утвореннями [217-220]. Транснаціональна партія уособлює собою політичне об'єднання, що поширює свою діяльність на наднаціональному рівні, до складу якого входять національні партії разом із делегованими представниками у інституціях ЄС. Основне завдання таких утворень полягає в участі у процесі формування керівних органів ЄС, посиленні інтеграційних процесів в рамках ЄС, сприянні формуванню європейської свідомості та вираженні політичної волі громадян Союзу [221, с. 94].

Для визначення основних аспектів впливу міжпартійного співробітництва як в межах ЄС, так і в контексті євроінтеграційних прагнень України, необхідно дослідити природу та силу взаємозв'язків європейських партійних утворень на різних рівнях європейських інституцій.

Забезпечення організації законодавчого процесу безпосередньо залежить від позицій національних та транснаціональних партій. Вплив останніх на результати голосування в Європейському Парламенті наразі є більш помітним, ніж це було п'ятнадцять років тому.

Якщо взяти до уваги дослідження Р. Скаллі, яке проводилося у 2001 році [222], можна прослідкувати, що у процесі голосування депутати ЄП досить часто отримували інструкції від лідерів національних партій з відповідними позиціями. Разом з тим, більш пізніше опитування євродепутатів проілюструвало, що зв'язок з транснаціональними партіями став значно сильнішим у порівнянні з національними партійними утвореннями [223].

Враховуючи власні спостереження автора дисертації щодо співвідношення впливів національних та транснаціональних партій, які сформувалися в процесі безпосередньої участі в партійних з'їздах та комунікації з партійними функціонерами, можна зробити припущення, що за умови існування конфлікту між позицією національних партій та транснаціональних партійних утворень, депутати Європарламенту, як правило, керуються рішенням національних партій.

У випадках, коли доповідач ЄП та голова Ради ЄС належать до однієї політичної сім'ї, шанси на позитивний результат законодавчого процесу збільшуються. Таким чином, транснаціональні партії здатні ставати та діяти в якості координаційних механізмів, що зменшують необхідність проведення довготривалих переговорів між інституціями в процесі прийняття рішень.

У політичному процесі ЄС національні партії безпосередньо мають вплив на вибір членів Європейської Комісії, Ради та ЄП. Натомість, транснаціональні партії мають дещо обмежені повноваження у процесі вибору складу Європейської Комісії. Партійна приналежність, як правило, найбільш помітна в Європарламенті і найменш помітна в Європейській Комісії [224; 225].

З огляду на те, що відповідно до Лісабонської реформи повноваження ЄП розширилися до повноважень Ради Міністрів ЄС, більшість рішень у сфері загальноєвропейської зовнішньої політики передбачають участь європарламентарів. Зокрема, укладення договорів про приєднання нових держав-членів до ЄС, а також окремих міжнародних угод ЄС із третіми

країнами, або міжнародними організаціями, потребує попереднього схвалення Європарламенту. Таким чином, від позиції як національних політичних партій країн-членів ЄС, так і наднаціональних політичних сімей залежить перспектива членства і поглиблення трансанціональних процесів. Саме синхронна ратифікація Угоди про асоціацію між Україною та ЄС Верховною Радою України та Європейським Парламентом 16 вересня 2014 р. стала знаковим етапом у процесі поглиблення двосторонніх відносин.

Місія політичних партій, які функціонують на різних рівнях, полягає не лише в тому, аби бути представленими в інституціях ЄС та посилювати свою роль на виборах в ЄП. Вони також намагаються провадити політику Союзу за рахунок поширення ідей та просування цінностей, пов'язаних з їх політичними ідеологіями. На відміну від політичних груп в Європарламенті, до недавнього часу транснаціональним партіям бракувало ресурсів для цього. Проте, нещодавнє створення та фінансування європейських політичних фондів, що входять до складу цих самих партій, надало їм необхідні інструменти, щоб стати більш орієнтованими на політику.

Варто також зазначити, що коаліційна поведінка політичних груп у Європарламенті попередніх скликань доводить, що ліво- та правочентристи частіше об'єднуються у широку коаліцію в процесі голосування, якщо мають схожі партійні позиції у певній сфері європейської політики. При збільшенні ідеологічної дистанції між партіями частота утворення широкої коаліції зменшувалась [226]. Тому ідеологічна складова та ціннісне наповнення міжпартійної співпраці у процесі формування спільного політичного простору України та ЄС має носити першочергове значення для українських політичних партій, які вибудовують багатосторонню комунікацію.

Так, національні і трансанціональні партійні утворення відчутно впливають на трансанціоналізацію політичного простору України та ЄС. Такий вплив визначається, в першу чергу, за рахунок формування позицій як держав-членів, так і євроінституцій щодо поглиблення співробітництва з Україною, схвалення резолюцій, підтримки програм фінансування в рамках

функціонування проектів секторальної та технічної допомоги, а також готовності співпрацювати з політичними партіями України.

Втім, наповнення спільного політичного простору не обмежується лише міжінституціональною співпрацею та діяльністю політичних партій. Транснаціональні мережеві зв'язки на рівні України та ЄС посилюються також за рахунок залучення *неурядових акторів* до процесу поглиблених взаємовідносин. Крім участі в міждержавних переговорах, недержавні суб'єкти також відіграють активну роль у створенні транснаціональних мереж [227]. Такі мережі функціонують незалежно від офіційних міжурядових інституцій. Вони, звичайно, можуть залучати урядових суб'єктів, однак їх визначальною характеристикою є незалежність від державного регулювання та підтримки.

Зростання впливів різноманітних недержавних суб'єктів та інституційних механізмів сприяють зміні динаміки двосторонніх та багатосторонніх відносин. Нові учасники у різних сферах, як наприклад, бізнес, громадянське суспільство, професійні спілки, релігійні організації, наразі відіграють помітну роль на міждержавному рівні та слугують додатковими чинниками у процесі транснаціоналізації. Саме за рахунок такої співпраці стає можливим посилити спроможність європейських та українських інституцій у процесі прийняття політичних рішень, вирішенні секторальних проблем, а також запровадженні нових механізмів управління в рамках існуючої міжнародної договірно-правової бази.

Водночас зростання впливів недержавних суб'єктів та нових способів управління також створює глибокі виклики у процесі реалізації зовнішньополітичних пріоритетів, як для держав-членів та інституцій ЄС, так і країн-партнерів, зокрема України. Ці виклики, насамперед, спровоковані економічною глобалізацією, інформаційною асиметрією, технологічним та ідеологічним відставанням останніх.

Там, де транснаціональні мережі набувають більш інституціоналізованої форми і починають встановлювати норми та правила

для своїх членів або інших зацікавлених сторін, вони самі стають транснаціональними інститутами управління [228]. Поява нових, нетрадиційних каналів та інструментів транснаціональних взаємодій, таких, наприклад, як: нові інформаційні та комунікаційні технології, надсучасні мережеві канали взаємодії, насамперед, між неурядовими організаціями, транснаціональними корпораціями, представниками діаспори, мігрантами та іншими учасниками дозволяє формувати певні смислові наративи та застосовувати доступні інструменти впливу на внутрішню політику окремих держав, інтегруючи тим самим політичний та інформаційний простори.

Натомість, незважаючи на загальне збільшення кількості та різноманітності недержавних суб'єктів, які беруть участь у європейському політичному процесі, було б помилкою вважати, що всі типи суб'єктів можуть мати подібний рівень впливу на процес прийняття рішень. Наприклад, між суб'єктами з соціальною та економічною орієнтацією існують значні відмінності. Завдяки своїм фінансовим та організаційним ресурсам, а також їхній структурній значущості для зайнятості, економічного зростання та технологічних інновацій корпорації перебувають у дещо «привілейованому» становищі в транснаціональному світі [229]. Корпоративні учасники також отримують вигоду від низки міжнародних режимів, які визначають пріоритетні цілі європейської політики, такі як вільна торгівля та вільні інвестиційні потоки у порівнянні з іншими пріоритетами, такими, як, наприклад, сталий розвиток. Однак це не означає, що суб'єкти підприємницької діяльності завжди будуть домінувати у політичних процесах або безпосередньо визначати спрямування. Така ситуація є лише відображенням сил впливу, характерних різним типам недержавних суб'єктів. Конкретна форма транснаціональної політики безпосередньо залежить від висхідних умов та доступних ресурсів, які можуть, подекуди, сприяти залученню саме неурядових громадських організацій, а не приватних фірм.

Аналізуючи процес формування спільного політичного простору України та ЄС, можна прослідкувати різні форми транснаціонального врядування, які знайшли своє відображення у: державно-приватному партнерстві, яке об'єднує підприємства, громадські групи та урядовців; співпраці приватного та громадського сектору; схемах корпоративної соціальної відповідальності, за допомогою яких, транснаціональні корпорації мають можливість встановлювати та підтримувати соціальні та екологічні стандарти для своєї глобальної корпоративної мережі (наприклад, стандарти екологічної безпеки в хімічній промисловості); співробітництві на рівні громадянського суспільства, із перейманням найкращого європейського досвіду; спортивних та культурних обмінах.

Варто також погодитись з твердженнями деяких науковців, що зростаюча кількість недержавних суб'єктів та транснаціональних мереж є дуже нерівномірним процесом, який *створює нерівність* у представленні своїх інтересів та доступі до влади. І в економічній, і в соціальній сферах недержавні суб'єкти промислово розвинених країн є найвідомішими і найпотужнішими транснаціональними акторами. Транснаціональні корпорації є «несучою конструкцією» всієї сучасної світової економіки. Вони - активні учасники формування єдиного політичного простору взаємодії і взаємопроникнення, країн, народів, національних економік. Своєю діяльністю сприяють стиранню кордонів між економікою і політикою, між внутрішньою і зовнішньою політикою держав.

У глобальному бізнесі транснаціональні корпорації зі Сполучених Штатів та Європи все ще домінують у цій галузі, незважаючи на повільний, але постійний підйом ТНК країн, що розвиваються. У глобальному громадянському суспільстві рівень транснаціональної організації та представництва також є найвищим у промислово розвинених країнах. Тому, певною мірою, транснаціоналізація подекуди поглиблює нерівність між різноманітними недержавними акторами, яка вже існує у міждержавних відносинах [230, с. 10].

З огляду на зазначене, значний розрив у економічному та промисловому потенціалі між Україною та ЄС, слугує серйозним ризиком у процесі транснаціоналізації спільного політичного простору, за рахунок нерівномірного представлення та залучення недержавних акторів. Разом з тим, тенденція до транснаціоналізації, з великою ймовірністю, буде лише посилюватися, продукуючи у такий спосіб не лише загрози, але й можливості. Тому, надзвичайно важливо застосовувати додаткові інструменти впливу на процес прийняття рішень на рівні Україна-ЄС за рахунок залучення різних гравців, зокрема в рамках створення Платформи громадянського суспільства, на яку покладено завдання сприяти регулярним зустрічам представників громадянського суспільства обох сторін [207].

Таким чином, Платформа доповнює політичні структури, які існують в рамках Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, а також надає можливість організаціям громадянського суспільства від обох сторін контролювати процес реалізації з точки зору громадянського суспільства та готувати свої рекомендації до відповідних органів влади. У процесі діяльності постає необхідність в підготовці рекомендацій Раді Асоціації (на рівні міністрів), Комітету асоціації (рівень департаментів) та Парламентському комітету асоціації, які зобов'язані організовувати регулярні контакти з представниками громадських організацій, профспілок, федерації роботодавців, з метою заслуховування їхніх позицій, необхідних для досягнення цілей Угоди про асоціацію (стаття 470).

Структуру Платформи громадянського суспільства Україна-ЄС визначено в статті 469. Вона складається з членів Європейського економічного і соціального комітету (ЄЕСК), з одного боку, і з іншого - представників громадянського суспільства зі сторони України.

Процес формування Платформи громадянського суспільства розпочався у 2014 році та тривав до 16 квітня 2015 року. Досягнути консенсусу в рамках створення Української частини Платформи було досить складно, з огляду на відсутність попереднього досвіду та різносторонні

позиції деяких учасників. Існують певні принципи співпраці Європейського економічного та соціального комітету з країнами-кандидатами та країнами, з якими укладено Угоду про асоціацію. Зокрема, передбачається рівна кількість представників від різних груп громадянського суспільства. Окрім того, склад органу співробітництва обирається на 2,5 роки, після чого відбувається його ротація.

З боку ЄС він включає членів ЄЕСК та постійних спостерігачів від європейських мереж громадянського суспільства (Eurochambres, BusinessEurope, ETUC, Copa-Cogeca, Cooperatives Europe та Форум громадянського суспільства Східного партнерства) [231].

Ще однією формалізованою групою, за рахунок якої існує можливість залучати недержавних акторів, є Форум громадянського суспільства Східного Партнерства. До такого об'єднання входять представники громадських організацій України, Грузії, Молдови, Білорусі, Вірменії, Азербайджану, а також ЄС. Форум допомагає громадським організаціям регіону СхП адвокатувати важливі для їхніх країн питання на рівні ЄС, сприяє аналітично-адвокаційній діяльності та обміну досвідом між організаціями громадянського суспільства регіону, здійснює громадський моніторинг виконання цілей СхП [232].

Крім визначених форм залучення громадянського суспільства існують й інші, менш формалізовані, канали комунікації між громадськими рухами, бізнесовими та професійними об'єднаннями, на рівні двосторонніх та багатосторонніх відносин. Вони також можуть впливати на ціннісні орієнтири, поведінку і колективний вибір великих груп людей (наприклад, закликаючи не купувати екологічно шкідливі товари або продукцію певної фірми або країни) і, таким чином, опосередковано чинити тиск на владні структури, оскільки значення прийнятих ними рішень в такій ситуації зменшується. У багатьох випадках недержавні гравці, які володіють необхідним потенціалом та досвідом, здатні де-факто встановлювати нові

норми і стандарти, які згодом піддаються кодифікації у вигляді державних законів або міждержавних угод.

Залучення недержавних акторів до процесу формування спільного політичного простору України та ЄС можна спостерігати на різних рівнях. Найбільш відчутне наближення до європейської спільноти відбувається за рахунок поглиблення *міжрегіонального та транскордонного співробітництва*.

Беручи до уваги європейський контекст, регіон, насамперед, - це територія, наділена відповідним статусом для адміністративних цілей, що займає проміжну позицію між центральним і місцевим урядами. Це також може бути територія, яка претендує на політичну індивідуальність, визначену етнічними, історичними, лінгвістичними особливостями [233, с. 31].

Європейський регіоналізм має свою специфіку і тісно пов'язаний з процесом інтеграції в ЄС. Саме цей процес можна віднести до появи «нового» регіоналізму, який отримав сильний поштовх до розвитку на початку 1990-х рр. [234].

На думку Катерини Доморьонк, білоруської дослідниці проблем регіоналізму, контекст регіону прийняв дещо інші обриси, що особливо проявилось в Європі. Зокрема, мова йде про Європейський Союз, модель інтеграції якого стала класичною. На його прикладі можна спостерігати процес об'єднання і фрагментації, взаємопроникнення, взаємодоповнення і модифікації у формуванні нового політичного порядку. Але, особливість цього процесу полягає в тому, що якщо в минулому учасниками регіональної інтеграції були національні держави, то сьогоднішня тенденція визначає суб'єктами регіонального співробітництва в ЄС саме регіони держав-членів.

Для визначення дієвих механізмів посилення міжрегіонального співробітництва у контексті формування спільного політичного простору з ЄС варто розуміти, що вплив регіоналізму, як форми міждержавного співробітництва, проявляється за допомогою об'єднання і інтеграційних

зв'язків між націями, розташованими географічно близько. Умовою такого співробітництва вважається спільність національних інтересів, схожість соціально-політичних систем, рівнів розвитку і взаємодоповнюваність економік, спорідненість культур, мов, історичних традицій і релігії.

Цікавим є той факт, що саме в рамках європейської інтеграції виникає і розвивається процес внутрішньої регіоналізації. Він пояснюється частково мотивацією, яку переслідують політичні еліти, що залучені до процесу. Яскравим прикладом слугує велика кількість представництв у Брюсселі, які відстоюють інтереси місцевої влади країн-членів, національних асоціацій регіонів, бізнесових кіл та інших утворень. Тому, надзвичайно важливо поглиблювати співробітництво у різних сферах не лише на міждержавному рівні з країнами-членами ЄС, але й регіональному.

Функціонування міжрегіональних мереж в рамках формування спільного політичного простору допоможе, хоча б частково, подолати існуючі розриви між Україною та ЄС. Адже, за рахунок впровадження регіональної політики ЄС, вдається скорочувати розриви, які існують на лінії заможної півночі та бідного півдня. З цією метою забезпечується формування та функціонування спеціальних структурних фондів, як, наприклад, Європейського фонду регіонального розвитку, Європейського соціального фонду, Європейського сільськогосподарського координаційного та гарантійного фонду [235]. Таким чином, ЄС намагається застосовувати ефективні інструменти фінансової допомоги для зближення слабких і сильних держав-членів. Прямого доступу до зазначених структурних фондів в Україні поки що немає, однак опосередковано, за рахунок міжрегіонального співробітництва з державами-членами ЄС, такі фінансові інструменти можуть залучатися для реалізації інфраструктурних проєктів, інтенсифікації прикордонного співробітництва, міжкультурних ініціатив.

Міжрегіональне співробітництво на рівні України та ЄС не може відбуватися поза загальним контекстом європейської регіональної політики. «Європа регіонів» означає не тільки єдність територіальних одиниць, на які

поділено простір ЄС. Насамперед, це баланс повноважень, який повинен існувати між рішеннями центру і компетенцією національних і регіональних влад, а також функціональної автономії, відведеної місцевим органам влади [236, с. 57].

Для того, щоб вмонтуватися в схему регіоналізації європейського простору потрібно не лише констатувати, але й вирішувати проблеми різного характеру, зокрема: недостатність ресурсного забезпечення, відсталість економічних процесів, несприятливі історико-географічні передумови розвитку, малоефективна система управління, невідпрацьовані механізмом використання наявних ресурсів [237].

Ще одним стримуючим фактором у процесі міжрегіонального співробітництва є загострення конфліктів з країнами-сусідами, зокрема, щодо мовних питань. Відносини між Україною та Угорщиною у 2018 році знаходилися в стані перманентної кризи. Реакція Будапешта на прийняття Україною нової редакції Закону про освіту була негативною. Відповідна риторика України не змусила на себе чекати, і сторони швидко дійшли до тієї форми емоційного та не в повній мірі конструктивного діалогу, з якого важко буває знайти вихід. До деякої міри обидві країни стали заручниками регіональних процесів, зокрема зростання впливу націоналізму. Як зазначає український дослідник М. Капітоненко, регіон Східної Європи раптово опинився в центрі настроїв і пристрастей, характерних для періоду столітньої давності. У такому разі, формула успішного вирішення конфлікту повинна спиратися на політичну складову. Одним із шляхів може стати створення більш широкого регіонального контексту. Якщо усвідомити, що і Україна, і Угорщина - частини одного регіону, згода і співпраця в якому може розширити можливості обох країн, - градус конфлікту можна тримати під контролем [238].

Західні регіони України займають сприятливе геополітичне положення, безпосередньо межуючи з державами-членами Європейського Союзу. Завдяки фінансовим та технічним можливостям країн-сусідів з'являються

додаткові можливості для реалізації довгострокових проектів та інших заходів міжнародного значення у сфері розвитку міжрегіонального та транскордонного співробітництва. *Транскордонне та міжрегіональне співробітництво* не є тотожними поняттями, однак їхнє застосування часто зустрічається у загальному контексті регіональної співпраці. Транскордонне співробітництво є складовою міжрегіонального, відмінність якого полягає лише в потребі наявності кордону між співпрацюючими територіями.

Деякі автори зазначають, що «роль міжрегіонального співробітництва визначається здатністю до активізації та ефективного використання існуючого потенціалу регіонів, а роль транскордонного співробітництва визначається, окрім того, ще й здатністю об'єднання потенційних можливостей для вирішення спільних проблем та завдань просторового розвитку в транскордонному регіоні» [239, с. 216].

Вирішуючи нинішні проблеми прикордонних територій, допомагаючи створенню стійких партнерських відносин з обох боків кордону, така співпраця покликана застосовувати ефективні механізми для вирішення регіональних проблем. Основними цілями транскордонного співробітництва вбачаються стимулювання прикордонного підприємництва (особливо малого та середнього), туризму, культурних контактів і зовнішньої торгівлі; спільне використання природних ресурсів; підтримка зв'язків міських і сільських територій; поліпшення доступу до транспортних і інформаційно-комунікаційних мереж; розвиток спільного використання інфраструктури; підвищення ефективності управління та вирішення проблем зайнятості, включаючи забезпечення рівного доступу до робочих місць. Найбільш типовими проектами стали спорудження мостів, встановлення міжуніверситетських контактів, проведення заходів по ліквідації мовних і культурних бар'єрів [240].

Щодо існуючих інституційних рішень такого співробітництва, то до недавнього часу вони були дуже лімітовані. Перші транскордонні структури в шістдесятих роках минулого століття базувалися виключно на

двосторонніх угодах між країнами-сусідами, спрямованих на вирішення специфічних проблем на певній території. Перевагою цих форм співпраці було те, що на їх основі могли створюватися міжнародні структури за участю як держав, так і органів місцевого самоврядування.

Перша спроба регламентувати територіальне співробітництво на європейському рівні була здійснена в 1980 р. з прийняттям Радою Європи Мадридської Рамкової угоди з транскордонного співробітництва між місцевими органами влади. Конвенція, звичайно, не мала прямої юридичної сили, але опосередкований вплив цього документа на розвиток транскордонного та територіального співробітництва в Європі (що можна було б також визначити як політичний вплив) важко переоцінити. Перш за все, цим документом визнавався феномен транскордонного співробітництва та легітимність втілення органами місцевого самоврядування такого співробітництва, яке виходило за рамки юрисдикції певної держави [241].

Єврорегіони являють собою одну з найпоширеніших інституційних форм транскордонної співпраці між територіальними общинами або місцевими органами влади прикордонних регіонів двох або більше держав, що мають спільний кордон [242].

Україна, зокрема, бере участь в шести єврорегіонах, чотири з яких знаходяться на спільному кордоні України з ЄС. Але слід зауважити, що не завжди ця структура є оптимальною. З огляду на вже існуючий досвід, при втіленні багатьох спільних програм виявляються певні недоліки, що заважають максимально ефективній реалізації транскордонного партнерства. Серед них, наприклад, те, що створення єврорегіону не призводить до появи нового утворення зі статусом повноправного юридичної особи. До складу єврорегіонів також не може входити держава. Крім того, слід зазначити значні диспропорції в моделях адміністративно-територіального поділу України і сусідніх європейських країн [243, с. 51].

Таким чином, транскордонне співробітництво варто розглядати як необхідний елемент державної політики в системі пріоритетів як соціально-

економічного розвитку, так і європейської інтеграції України. За рахунок застосування ефективних механізмів реалізації спільних проектів можна пом'якшити негативні сторони розвитку регіонів, перебороти їх периферійний статус та підвищити рівень добробуту населення.

Окрім зазначених чинників, впливи який вдалося виокремити та пріоритезувати, тренд сучасності характеризується також участю інших агентів, які залучаються до процесів транснаціоналізації. У контексті просторового виміру взаємовідносин України та ЄС значну роль відіграють міграційні процеси. Саме активність мігрантів не у повній мірі піддається структуруванню у відповідності з моделлю міждержавної системи. Більш комплексне розуміння самого явища дозволяє припустити, що місце народження та місце, або місця нового поселення індивіда, зливаються в єдине поле соціальної дії [244].

Зазначені зміни стали можливими за рахунок підвищення глобальної мобільності та розвитку транспортних можливостей і комунікаційних технологій, що дозволяють посилювати зв'язки між людьми, долаючи територіальні обмеження. Сучасна людина може одночасно проживати у двох, або більшій кількості просторів, формуючи своїми діями *феномен трансміграції*. [245, с. 48].

Яскравим прикладом слугують з одного боку, мігранти, які вже тривалий час проживають поза територією України, однак не розривають при цьому соціальні взаємозв'язки. З іншого, - поглиблення інтеграції між Україною та ЄС, після вступу в силу Угоди про асоціацію, спровокувало притік бюрократів, політичних експертів, фахівців, бізнесменів з країн-членів ЄС, які на постійній основі працюють в Україні та залучаються на різних рівнях співробітництва. Ключовими параметрами визначення природи трансмігрантів є співставлення їхніх економічних, соціальних та політичних інтересів. Змістовне пояснення пропонує Л.Є.Гарнізо, який розглядає транснаціоналізм на рівні міжіндивідуальних взаємодій як «динамічний процес конструювання та реконструкції соціальних мереж, які структурують

особливу мобільність, а також трудове, соціальне, культурне і політичне життя людей» [246].

Таким чином, відбувається певна стратифікація, у процесі якої, найбільш активні агенти транснаціоналізму, об'єднуються в певні групи впливу. Є декілька груп, які досить серйозно конструюють політичні смисли у розрізі взаємовідносин України та ЄС. Насамперед, варто виокремити *транс-експертне середовище*, яке характеризується схожими інтересами, акумулюючи при цьому певні знання та бачення у тій чи іншій сфері. Його представники являються частиною, так би мовити, елітарних груп, які не обтяжені тісним зв'язком з тією, чи іншою територією. Космополітизм та постійна мобільність для них віддзеркалюється у поведінці та системі ціннісних орієнтирів. У цьому контексті, важливо взяти до уваги феномен номадизму, або детериторіалізації, тобто зниження важливості територіальної прив'язки у системі самоідентифікації індивіда.

Номади, іншими словами, - це мігранти, кочівники, мандрівники, які завжди знаходяться у русі. Деякі дослідники вважають, що саме номади несуть у собі транснаціональну політичну культуру, яка базується на акумулюванні транснаціонального досвіду у вимірі політичних процесів [85, с. 81].

Ще однією групою, яку варто виокремити, є *транснаціональні бюрократи та лобісти*, діяльність яких, направлена на просування інтересів наднаціональних інституцій та транснаціональних корпорацій, які залучені у формування спільного політичного та економічного простору України та ЄС. Такі групи складаються з європейських чиновників, консультантів, топ-менеджерів ТНК. Досить часто саме вони відіграють ключову роль у лобіюванні тих, чи інших питань, не перебуваючи при цьому у публічній площині.

Менш формалізовані, але досить дієві *соціальні рухи* вже давно у своїй діяльності виходять за межі національних кордонів. Саме такі об'єднання характеризуються більш глобальною координацією та активністю. Серед

основних тем, які, зокрема, домінують у політичних дискурсах на різних майданчиках є боротьба за права людини, гендерну рівність, захист навколишнього середовища та трудових прав. Схожі характеристики мають також *релігійні рухи*, які транснаціоналізуються з метою консолідації власних сил за рахунок євангелізації повз кордони та протиставлення власних цінностей мейнстрімним неоліберальним тенденціям, зокрема фемінізації, ЛГБТ дискурсу та політиці ідентичності.

Сучасні соціальні рухи використовують всесвітню паутину, як основний канал комунікації та мобілізації своїх прихильників. Більш того, за рахунок досить щільного взаємозв'язку відбувається певне копіювання поведінкових моделей у висуванні політичних вимог та поширенні своїх ідей багаточисельними групами студентів, робітників, представників еко-організацій, політичних партій, етнічних меншини.

Таким чином, можна припустити, що *транснаціональні рухи* - це, в першу чергу, інтерактивні мережі організації та мобілізації, основна комунікація яких відбувається за рахунок використання Інтернету та діджитал технологій.

Найменш публічною, водночас найбільш небезпечною є діяльність *транснаціональних кримінальних угруповань*. Результати їхньої присутності подекуди викликають тривогу не лише у пересічних громадян, але й на рівні наднаціональних інституцій, таких, наприклад, як Інтерпол. Весь комплекс виробничих, торгових, кредитно-фінансових, комерційних, маркетингових та інших процесів у двосторонніх відносинах України та ЄС притягує увагу організованих злочинних угруповань для отримання незаконних надприбутків. Саме кримінальні елементи, об'єднані транснаціональними зв'язками, досить швидко стали пристосовуватися до нових економічних реалій, орієнтуючись на отримання прибутку від наркотрафіку, нелегального обігу зброї, золота, дорогоцінних каменів, кольорових металів, незаконної торгівлі біоресурсами, зокрема бурштином та деревиною. У не меншому

ступені за розмірами одержаних прибутків, в сферу інтересів кримінальних угруповань входить незаконна міграція та торгівля людьми.

Варто згадати про ситуацію, яка склалася у 2018 році довкола можливого призупинення безвізового режиму між ЄС та Грузією, з огляду на занепокоєння правоохоронних органів зростанням на території Німеччини кількості кримінальних елементів та шукачів притулку грузинського походження. Прослідковується певна взаємозалежність настроїв, які панують на політичному рівні між Грузією та ЄС, та активізацією транснаціональних злочинних угруповань на території однієї з держав-членів [247].

Висновки до розділу 2

Багатовимірність європейського політичного простору завжди характеризувалася ускладненою системою управління на загальноєвропейському рівні. Досить тривалий процес інтеграції держав-членів у наднаціональний економічний та політичний союз створив унікальні форми наднаціонального організаційного поля, в якому рівень успішності пошуку балансів для забезпечення співвідношення національних інтересів та інтересів об'єднання, визначає подальшу динаміку розвитку.

Наймасштабніше розширення ЄС у 2004 та 2007 рр., в рамках якого кількість держав-членів зросла майже вдвічі, зумовило необхідність перезавантаження усієї інституційної системи з фокусом на пошук оптимальної форми взаємодії як всередині Союзу, так і поза його межами. Тривалий період інституційної трансформації Європейського Союзу, що розпочався з ухвалення Маастрихтського договору, продовжився подальшим підписанням Амстердамського (1997 р.) та Ніцького (2001 р.) договорів. Згодом була невдала спроба ратифікації Конституційного договору ЄС (2001 р.). Однак, компромісним варіантом було саме ухвалення Лісабонської угоди, яка суттєво змінила засади функціонування Європейського Союзу, реформувавши при цьому діяльність інституційних органів та систему прийняття політичних рішень. Такий крок став тим необхідним рушійним

імпульсом, який допоміг оновити політичні процеси на різних рівнях Співтовариства, не порушуючи при цьому крихкого політичного балансу.

Без належного перерозподілу повноважень основних інституцій ЄС декларативні формулювання, які містилися в Угоді, могли б залишитись лише на папері, а не реалізовуватися на практиці. Тому імплементація Лісабонської угоди відкрила можливості для впровадження нових змін, які стосувалися, в основному, підсилення ролі Європейського Парламенту разом з національними парламентами, а також забезпечення більш широкого включення громадян з метою підвищення демократичної легітимності політичних процесів.

Реалізація, частково, прямої демократії стала можливою шляхом вибудовування нових каналів комунікації за допомогою Європейської громадської ініціативи. У свою чергу, громадянське суспільство отримало нові можливості для системного залучення до консультації та обговорень важливих економічних та соціальних перетворень в рамках законодавчих змін. Запроваджені процедури та вимоги для реалізації такого права не є простими, з огляду на ризики, пов'язані з впливом як суто внутрішньоєвропейський, так і зовнішніх чинників, направлених на дестабілізацію політичної ситуації ЄС.

Також, залишається перелік питань, які викликають стурбованість національних парламентів, особливо у частині роботи із законодавчими повноваженнями на рівні урядів та Ради ЄС. Деякі держави-члени врегулювали цю ситуацію на національному рівні, щоб сприяти більш повному контролю європейського законодавства та політики, прийнятої відповідними національними урядами та інституціями ЄС.

Разом зі зміною співвідношення повноважень між основними інститутами ЄС, змінюється і сама роль та вплив політичних партій національного та наднаціонального рівнів. Саме за допомогою прямих загальних виборів громадяни держав-членів ЄС отримали можливість безпосередньо визначати політичну надбудову Європейського Союзу. Однак,

незважаючи на це, такий важливий інститут безпосередньої демократії, як вибори, продовжує залишатись переважно «внутрішньодержавним» питанням.

На противагу відцентровим процесам, з якими доводиться зіштовхуватися, Європейський Союз завжди намагався запропонувати різні форми інтеграції, як для держав-членів, так і партнерів, які потенційно можуть стати кандидатами на вступ. Тому інструмент політики розширення, який було запроваджено саме з цією метою, також зазнав трансформації під впливом Лісабонської угоди.

Створення Європейської дипломатичної служби, основним завданням якої стало абсорбування різних позицій держав-членів, допомогло Співтовариству напрацьовувати спільне бачення щодо питань зовнішньополітичного характеру. Європейська політика сусідства, зокрема формат Східного партнерства, став тим необхідним імпульсом, за рахунок якого з'явилися додаткові системоутворюючі чинники для проникнення європейських цінностей, політичних смислів, значень і розумінь у політичні простори третіх країн, формуючи при цьому «коло друзів» навколо географічних кордонів ЄС.

Таким чином, Лісабонська угода надала Європейському Союзу можливість перезавантажити інституційну надбудову, не порушуючи при цьому крихкого балансу між здатністю держав контролювати наднаціональні утворення та можливістю втрати національного суверенітету у процесі прийняття рішень. Саме від цих рішень залежатиме, з якою спроможністю Європейський Союз буде реагувати на ті виклики, з якими доводиться зіштовхуватися як всередині, так і поза межами об'єднання.

Унікальна природа ЄС, вимагає, в першу чергу, не лише посилення інтеграційних процесів між країнами-державами-членами, але й розширення зон співробітництва та впливу поза кордонами Співтовариства з метою вибудовування надійних політичних, економічних, ціннісних та культурних зв'язків. Ці зв'язки слугують певним базисом для визначення необхідного

рівня просторового взаємопроникнення з третіми країнами, зокрема Україною. Комунікація з третіми країнами, яку використовує ЄС, застосовуючи диференційований підхід, відбувається в рамках функціонування Європейської політики сусідства.

Державо-центричний підхід у контексті теоретичного осмислення зовнішньої політики ЄС є найбільш коректний, з огляду на характер регіональної інтеграції та міжнародного співробітництва. Саме у цьому відношенні, держави - члени залишають за собою першочергове право на формування зовнішньополітичного курсу ЄС. Хоча інституційні зміни, які відбулися в процесі реалізації Лісабонської реформи, дещо змістили співвідношення національного та наднаціонального у питаннях реалізації зовнішньої політики ЄС.

Логіка функціонування наднаціонального європейського простору дещо відрізняється від логіки існування представницьких демократій держав-членів ЄС. Що ж стосується процесу європеїзації, тобто розширення кордонів відповідного політичного простору поза межами держав-членів, то він спонукає до зміни моделі управління на національному та наднаціональному рівнях. Таким чином, формування спільного політичного простору в ЄС безпосередньо пов'язане з взаємопроникненням систем управління.

Цей процес відбувається за рахунок розширення правових, інституційних, геополітичних, культурних або транзакційних кордонів. Запропоноване формулювання «транзакційні кордони» практично не зустрічається в політологічному дискурсі, однак, з огляду на важливість його використання у контексті просторового сприйняття, варто його сприймати як феномен, який з одного боку вказує на певні просторові межі, однак ці межі не встановлюються за рахунок фізичних кордонів.

Політичний простір Європейського Союзу сам по собі є досить конфліктним, так як не завжди інтереси тих, чи інших держав-членів співпадають, а високий рівень конкуренції у економічній сфері, зокрема в

рамках торговельних відносин та інвестиційної діяльності, впливає не лише на формування внутрішньо-політичного порядку денного, а й на майбутнє регіональних інтеграційних проектів.

Конфліктогенність притаманна як європейському так і українському політичному простору, однак різниця полягає в тому, що у ЄС це явище зумовлене певним неспівпадінням інтересів і високою конкуренцією між країнами - членами. Натомість, в Україні конфліктогенність проявляється, насамперед, у боротьбі кланово-олігархічних груп впливу.

Безпекові та економічні пріоритети являються ключовими драйверами, які впливають на процес взаємопроникнення політичних просторів. Транснаціоналізація спільного політичного простору між Україною та ЄС тісно пов'язана із реалізацією зазначених пріоритетів та залежить, в першу чергу, від впливу основних системо-утворюючих чинників. Такими чинниками слугують: інституціональне та міжпартійне співробітництво, міжрегіональна та транскордонна співпраця, європеїзація, громадянське суспільство, бізнес, ТНК, профспілкові об'єднання, ЗМІ, спортивні та культурні обміни.

Чинник інституціонального співробітництва, який безпосередньо впливає на процес транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, включає в себе міжпарламентський рівень співробітництва та залучення до процесу прийняття рішень громадянського суспільства.

В оцінці діючих інституціональних механізмів інтеграційної взаємодії в контексті формування спільного політичного простору України та ЄС, а також можливостей і перспектив їх вдосконалення, необхідно виходити з більш ґрунтового розуміння умов і особливостей процесу інтеграції пострадянських країн, зокрема України, в європейський політичний простір.

Як національні, так і транснаціональні партійні утворення відчутно впливають на транснаціоналізацію політичного простору України та ЄС, за рахунок формування позицій на національному рівні, а також євроінституцій, щодо поглиблення співробітництва з Україною, схвалення резолюцій,

підтримки програм фінансування в рамках функціонування проектів секторальної та технічної допомоги.

Поява нових, нетрадиційних каналів та інструментів транснаціональних взаємодій, таких, наприклад, як нові інформаційні та комунікаційні технології, надсучасні мережеві канали взаємодії, насамперед, між неурядовими організаціями, транснаціональними корпораціями, представниками діаспори, мігрантами та іншими учасниками, дозволяє формувати певні смислові наративи та застосовувати доступні інструменти впливу на внутрішню політику окремих держав, інтегруючи тим самим політичний та інформаційний простори.

Проведений аналіз нетипових агентів транснаціоналізму, які відіграють свою роль у формуванні спільного політичного простору України та ЄС, дає можливість протиставити отримані результати досить абстрактним теоріям глобалізації та транснаціоналізму, в яких зустрічається певне знеособлення задіяних акторів. Такий підхід дозволяє виокремити індивіда, або групу індивідів, які своїми діями формують транснаціональний соціальний простір, посилюють взаємозв'язки між собою, задають імпульси та визначають сучасну просторову динаміку.

Звичайно, проаналізовані форми впливу інституціонального та міжпартійного співробітництва, феномену європеїзації, недержавних акторів не є вичерпними в контексті усього різноманіття можливих аспектів заявленої проблематики. Однак питання легітимності транснаціональних мереж, ролі та форм участі громадянського суспільства в контексті інтеграційних процесів між Україною та ЄС, значення ідеології у визначенні орієнтирів політико-просторового розвитку, слугують хорошим підґрунтям для подальшого аналізу транснаціональної політичної організації.

РОЗДІЛ 3

ПОЛІТИКО-АНАЛІТИЧНЕ МОДЕЛЮВАННЯ ПЕРСПЕКТИВ ІНТЕГРАЦІЇ УКРАЇНИ В ПОЛІТИЧНИЙ ПРОСТІР ЄС

3.1 Напрями державної політики щодо поглиблення транснаціоналізації політичного простору України і ЄС

Співробітництво між Україною та ЄС вже тривалий час не обмежується рамками традиційних міждержавних взаємодій, заснованих лише на монополії окремих держав. Формат міжнародного спілкування постійно видозмінюється, зміщуючи таким чином акценти з міждержавного на транснаціональний рівень. У першу чергу, це зумовлено самою природою Європейського Союзу, який у процесі свого розвитку став яскравим проявом транснаціоналізації.

Саме від безпосереднього впливу європеїзації, який започаткував існування принципово нової реальності у глобальному вимірі, трансформуються політичні простори як національних держав, так і наднаціональних утворень, залучаючи до цього процесу різноманітних акторів. Це зумовлено, зокрема, й тим, що в сучасних умовах велику кількість суспільних завдань доводиться вирішувати за допомогою інститутів та інструментів, що виходять за рамки окремо взятої національної держави, створюючи поза цими рамками нові центри прийняття та імплементації політичних рішень.

Таким чином, визначення оптимальних напрямів державної політики, які сприятимуть поглибленню транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, допоможе переосмислити вже існуючі підходи у євроінтеграційному контексті.

У теоретичному вимірі під державною політикою слід розуміти сукупність ціннісних орієнтирів, державно-управлінських підходів, рішень і дій, порядок реалізації державно-політичних завдань (поставлених державною владою цілей) і системи державного управління розвитком

країни. Вона конструюється для реалізації і зовсім не констатується пост-фактум. Їй притаманний прагматизм, раціоналізм і діагностованість. [248, с.8].

Належне врядування є передумовою демократії та розвитку, а також фактором, який може значною мірою сприяти процесу інтеграції в ЄС. Наприклад, балканські держави, які знаходяться у перехідному стані, інтегруються у ЄС з різним успіхом. Для них, як і України, питання застосування належного та ефективного врядування є одним з пріоритетних. У той час, як Хорватія стала повноправним членом ЄС у 2013 році, для інших країн регіону, зокрема, Боснії, Албанії, Сербії перспектива членства назриває лише у майбутньому.

Більшість донорів та міжнародних фінансових установ, які залучені у процес транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, керуються у своїй діяльності саме результатом (децентралізація, дерегуляція, прозорість, підзвітність, залучення численних зацікавлених сторін до процесу прийняття рішень) реалізації державної політики. Незважаючи на декларативне прагнення до реформ, якісної політики, політичні еліти досить часто відкидають необхідність їхньої реалізації, оскільки вбачають у цьому процесі деяку загрозу своїм власним інтересам. Тому одним з ключових питань, яке виникає у контексті вироблення ефективної державної політики, постає необхідність здійснення реальних, а не декларативних змін у політичній, економічній та соціальній сферах.

Аналізуючи в цілому сучасний стан української державної політики, варто зазначити, що її реалізація відбувається в досить складних соціально-політичних умовах та під впливом зовнішніх загроз. Система державного управління характеризується складною формою взаємодії з великою кількістю бюрократичних перепон, які знижують ефективність реалізації покладених на неї функцій, зокрема, у сфері європейської інтеграції. Тому, існує нагальна потреба у пошуку дієвих механізмів з метою забезпечення поглиблення транснаціоналізації політичного простору України та ЄС.

Більшість підходів глобального управління зосереджена на стандартизованих принципах управління, які, як вважається, є фундаментальними для розвитку ефективного впорядкування державних процесів. Врядування є дієвим тоді, коли розподіл та управління процесами допомагає досягати поставлених цілей, зокрема, наближувати Україну до Європейської спільноти. А також, коли за рахунок такого зближення громадяни мають змогу користуватися надбаними суспільними благами [249]. Тому найкращим мірилом ефективності державної політики у цій сфері слугують якісні та кількісні показники суспільних благ, що надаються громадянам, а не лише звітування за результатами проведених двосторонніх зустрічей, самітів та круглих столів, розроблених дорожніх карт та прийнятих нормативно-правових актів.

Процес формування спільного політичного простору з ЄС вимагає від України застосування таких основних принципів державного врядування як: ефективність, прозорість та залучення.

Під ефективністю слід розуміти здатність держави забезпечити передбачуваність в інституційному та політичному вимірі [250]. Це зумовлено, насамперед, бажанням європейських партнерів спостерігати відчутний прогрес у питаннях належного функціонування політичної та правової системи, існування зрозумілих правил гри у бізнес середовищі та визначення пріоритетів надання державних послуг відповідно до потреб громадян.

Прозорість - це наявність та чіткість інформації, що надається громадськості про діяльність уряду. Уряди повинні не тільки надавати інформацію, а й забезпечувати доступ до цієї інформації якомога більшій кількості громадян з метою підвищення обізнаності громадян. Відсутність прозорості створює можливості для корупції уряду та зменшує ефективність державного сектору. Саме з прозорістю пов'язане питання підзвітності. Підзвітність ґрунтується на встановленні критеріїв оцінки діяльності державних установ. Це включає в себе економічну та фінансову

відповідальність, спричинену ефективністю використання ресурсів, контролем витрат, а також внутрішніми та зовнішніми аудитами. Підзвітність підвищує легітимність уряду.

Залученість є важливим елементом для співпраці з громадянським суспільством. Державний сектор може сприяти участі у прийнятті законодавства, яке стосується наближення різних сфер до норм та стандартів ЄС, зміцнення свободи слова, створення незалежного органу організації виборчого процесу та заохочення громадськості до прийняття рішень щодо планів та бюджетування уряду. Залучення вимагає розширення можливостей та навичок зацікавлених сторін, а також стабільної політики, що підтримується інституціями державного управління.

Поняття залученості громадян до врядування та виникнення суспільства знань зіграли важливу роль у зміні характеру врядування. Доступ до можливостей перетворився на необхідний елемент ефективного управління. Зокрема, інструменти інформаційних та комунікаційних технологій значно змінили відносини між державним сектором та іншими учасниками суспільних відносин. Інформаційно-комунікаційні технології (ІКТ) стали потужним засобом розповсюдження інформації, особливо в періоди політичної невизначеності [251]. Більш важливим є те, що ІКТ можуть використовуватися досить системно з метою спрощення державних операцій, а також залучення громадянського суспільства.

Державна політика в інформаційній сфері має враховувати стратегічні перспективи й управлінські альтернативи не лише реального, а й віртуального простору, адже щосекунди у соціальних мережах точиться боротьба за увагу людей, їхню симпатію та цінності. І відбувається це не лише на масовому, але й на індивідуальному рівні.

Вплив ІКТ на свідомість та поведінку індивідів постійно посилюється, спричиняючи тим самим раптові зміни громадської думки, що створює умови для ухвалення тих чи інших політичних рішень. Саме тому, для забезпечення належного функціонування транснаціонального середовища в

період політичних криз необхідно враховувати трансформації суспільної думки у віртуальному просторі й оцінювати стан підтримки конкретних елементів інституційної основи. Зокрема, мають створюватися умови для запобігання провокаціям та відвертим агресивним діям у комунікаційному середовищі. Як вважає Г. Четверик, використання Інтернет-технологій призводить до трансформації політичних акторів, що зумовлюється особливостями мережевих взаємозв'язків: віртуальністю й симуляцією [252, с. 283].

Глобалізація збільшила роль транснаціональних акторів і одночасно розширила сферу відповідальності національних урядів. Таким чином, у питаннях поглиблення двостороннього співробітництва між Україною та ЄС варто розуміти, що зміні піддається не лише система політичних інститутів, а й сам спосіб, яким держава управляє своєю економікою, і важливість регуляторної ролі може зменшуватися внаслідок посилення взаємозалежності економічних просторів.

Нарешті, децентралізація також змінює характер відносин між громадянами та установами державного управління. Все частіше органам місцевого самоврядування делегується більше відповідальності, ніж державним службам, тим самим зменшуючи рівень бюрократії між постачальником послуг і громадянином. Хоча децентралізація послаблює певним чином корупційну складову, введену через надмірну бюрократичну ієрархію, в деяких випадках вона також підсилює домінування регіональних еліт, що є характерним для європейського політичного простору.

Децентралізація була запропонована як альтернативна модель врядуванню, яка будується за рахунок довіри, прозорості та підзвітності. Децентралізована система управління визначає системність і гармонійні взаємозв'язки, що виникають в результаті балансування влади і обов'язків між центральними урядами, іншими рівнями влади та неурядовими організаціями, а також спроможність місцевих органів виконувати свої обов'язки за рахунок використання механізмів участі.

Децентралізація тісно пов'язана з активізацією участі громадян у економічній, соціальній та політичній діяльності. Крім того, вона має важливе значення для розвитку та зміцнення спроможності людей та сприяння реагуванню уряду. Проте децентралізацію не слід розглядати як панацею. Дослідження ПРООН в різних країнах доводить, що іноді замість посилення місцевої участі децентралізація може посилити відцентрові процеси і надмірний вплив місцевих еліт на процес прийняття рішень [253].

В умовах транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, у центрі уваги децентралізації має бути підвищення здатності установ державного управління задовольняти різноманітні соціальні потреби, причому успіх залежить від залучення державного, приватного та цивільного секторів.

Децентралізація може приймати чотири основні форми:

1. Деконцентрація – локалізація органів прийняття рішень для рівномірного територіального розподілу;
2. Делегування – розподіл повноважень для прийняття рішень місцевим органам влади;
3. Деволюція – фінансово-правове створення державних органів на наднаціональному рівні;
4. Вилучення – передача управлінської та планової відповідальності з урядового рівня на рівень приватних чи неурядових установ [254].

Таким чином, децентралізація в умовах поглиблення співробітництва між Україною та ЄС, може слугувати ефективним засобом транснаціоналізації політичного простору. Разом з тим, слід зазначити, що процес децентралізації не має на меті зменшити роль національних урядів. Вона повинна здійснюватися в контексті існуючих культурно-історичних умов, бути чутливою до змін у відносинах і прагнути до вдосконалення механізмів участі та партнерства.

У практичному вимірі один з основних напрямів державної політики у процесі проникнення в політичний простір ЄС має фокусуватися на

посиленні інституційної спроможності, зокрема, з метою імплементації Угоди про асоціацію. Цей процес не може відбуватися без врахування необхідних компонентів, таких як:

Вироблення політики, тобто плану дій, який, зазвичай, ґрунтується на певних принципах і впроваджується органом або відповідальною особою, призначений для адміністрування, управління та контролю. Під час обговорення політичних процесів, орієнтованих на результат, вироблення політики, як правило, відноситься до існуючого плану дій, підготовленого міжнародними, регіональними, національними або наднаціональними міждержавними або урядовими органами. Іншими словами, акцент робиться на публічних правилах і нормативних актах.

Напрацювання підходів, що має на меті досліджувати, вивчати і продукувати знання у контексті європеїзації шляхом збору інформації, досліджень, розуміння внутрішньополітичних процесів, які відбуваються у ЄС та країнах-сусідах. Ця підготовка може провадитися за рахунок державних науково-дослідних установ, міжнародних аналітичних центрів, науковців та практиків [255, с. 26].

Отримання необхідних навиків передбачає практичне або теоретичне розуміння транснаціональних зв'язків і тому є більш ширшим поняттям. Воно включає в себе технічні та наукові дослідження, але може також посилається на формальні та неформальні джерела розуміння, такі як досвід. Як підкреслював Фуко, співробітництво, комунікація та використання знань, в першу чергу, характеризується відносинами владних інституцій, і підсилення саме їхньої спроможності допоможе забезпечити поглиблення у двосторонніх відносинах [256].

Політична воля, а саме необхідність її присутності у процесі впровадження європейських норм та стандартів у різних сферах.

Політична воля виявляє себе на різних рівнях. По-перше, традиційне розуміння політичної волі підкреслює контроль за матеріальними ресурсами, що обговорюються через формальні правила і структури, інститути і

процедури. По-друге, політична воля може бути прихована, діючи через домінуючі цінності та дискурси, які, своєю чергою, формують індивідуальні переваги та ідентичності. По-третє, політична воля виробляється не лише політичними гравцями, а й соціальними відносинами – способами, якими люди взаємодіють один з одним і тим, як вони розуміють ці відносини. Вони можуть бути консенсусними та позитивними, допомагаючи тим, хто бере участь, працювати разом для досягнення мети. Або вони можуть бути оскаржені та мати негативний наратив, внаслідок чого легітимність власників влади ставиться під сумнів.

Однак ефективна державна політика, яка спрямована на посилення трансанціоналізації політичного простору України та ЄС, не має постійно залежати від, подекуди, мінливої політичної волі, а повинна базуватися на існуванні сучасної правової бази та зрозумілої координації між залученими до процесу учасниками. Станом на сьогодні як з першою складовою, так і з координацією є проблеми. Недосконала система координації, а також застаріле законодавство перешкоджають створити умови для успішного виконання вимог, що містяться в Угоді про асоціацію, а саме забезпечити якісну адаптацію законодавства до права ЄС шляхом взаємного визнання нормативних вимог, законодавчого наближення, конвергенції, транспонування та апроксимації. Ще критичнішою ситуація виглядає з подальшою імплементацією законодавства у тій чи іншій сфері, адже наближення правової бази без реальних структурних змін не буде приносити відчутних результатів у процесі реформування тієї чи іншої галузі.

У теорії державна політика у питанні адаптації законодавства спрямовується на забезпечення єдиних підходів до нормопроекування, обов'язкового врахування вимог законодавства ЄС під час нормопроекування, підготовки кваліфікованих спеціалістів, створення належних умов для інституціонального, науково-освітнього, нормопроектного, технічного, фінансового забезпечення процесу адаптації законодавства України. Саме про це зазначено у Законі України "Про

Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу”, який було ще прийнято у далекому 2004 році [257].

На практиці, правова база, яка регулює ці питання, розроблялася та схвалювалася ще на початку 2000-х років, коли ще не було Угоди про асоціацію, а рівень взаємовідносин з Європейським Союзом був інший. Станом на сьогодні спостерігаються лише намагання окремих політиків та чиновників підготувати до розгляду у ВР України новий законодавчий акт, що врегулював би взаємовідносини між усіма задіяними учасниками. Однак ймовірність таких намагань є досить низькою з огляду на відсутність консенсусу та єдиного бачення між основними політичними фракціями, від яких залежить остаточне рішення.

Ще одним викликом у питаннях інституційної спроможності є відсутність політичної волі для надання достатніх повноважень Комітету ВР України з питань європейської інтеграції та Урядовому офісу з питань євроінтеграції та євроатлантичної інтеграції з метою ефективного просування гармонізації українського законодавства до *acquis communautaire*. Незважаючи на запевнення високопосадовців про відданість європейській інтеграції питання імплементації Угоди про асоціацію не стало першочерговим. Без запровадження кращих європейських практик інституційної координації, фінансового забезпечення, кадрового оновлення, ефективної комунікації з місцевим самоврядуванням та залучення неурядових організацій, сподіватися на значні успіхи у поглибленні взаємовідносин з ЄС не варто.

Одним з напрямків державної політики у посиленні транснаціоналізації політичного простору України та ЄС також має стати поглиблення співробітництва та комунікації з аналітиками та консультантами, які працюють в консультативних фірмах і науково-аналітичних центрах, а також «адвокасі» групами, лобістами, експертами, співробітниками ЗМІ і звичайними громадянами. У менш розвинених країнах часто донорські

організації також є джерелами рекомендацій та можливих рішень у питаннях вироблення політики. Фахівцям з політики, які працюють в державних органах влади, необхідно стратегічно оцінювати та застосовувати у своїй роботі зовнішні джерела консультацій.

Коротко визначимо основні характеристики транснаціональних акторів, які містяться у Аналітичній доповіді Інституту державного управління і політики Університету Центральної Азії:

а) Науково-аналітичні центри (think tanks) – це організації, які спеціалізуються в галузі досліджень для цілей політики. Найчастіше такі організації мають статус некомерційних і існують автономно або в рамках науково-дослідних або освітніх закладів. Аналітики в цих організаціях мають прямий вплив на державні рішення через надання консультацій особам, які приймають рішення. Ці фахівці можуть також надавати непрямий вплив на державні рішення через залучення ЗМІ та інформування громадян. Деякі уряди наймають науково-аналітичні центри для проведення досліджень і аналізу з проблем державної політики. Найчастіше науково-аналітичні центри фінансуються за рахунок грантів від приватних фондів, компаній, груп або окремих громадян. Деякі отримують дохід за рахунок інвестування коштів, збору членських внесків і гонорарів за консультації. В ідеалі науково-аналітичні центри повинні надавати неупереджений аналіз з питань політики, виходячи з інтересів суспільства загалом. Але завжди потрібно розуміти, що більшість аналітичних центрів фінансуються зацікавленими донорами та іншими групами з вузькоспеціалізованими інтересами, що подекуди впливає на якість і виваженість рекомендацій з вироблення політики. Споживачі такої інформації і консультацій повинні чітко усвідомлювати цілі, джерела фінансування і репутацію таких науково-аналітичних центрів з тим, щоб оцінити ступінь їхньої заангажованості.

б) «Адвокасі» групи – це групи і організації, що захищають і просувають конкретні інтереси тих чи інших зацікавлених груп або верств населення. Їхня робота також вбачається у просуванні ціннісних орієнтирів

та ідеологій. Деякі з них можуть називати себе «науково-аналітичними центрами» з претензією на об'єктивність. Такі групи можуть надавати корисну інформацію і різні підходи для цілей аналізу політики і прийняття рішень, однак, споживачам необхідно враховувати ціннісне та ідеологічне нашарування, що може продукуватись замовниками такої інформації.

в) Лобісти – окремі особи і організації, які бажають впливати на рішення, що приймаються законодавцями і керівниками державних відомств на всіх рівнях уряду. Лобіюванням можуть займатися представники приватного сектора з різних галузей, некомерційних організацій (асоціації, об'єднання, спілки, благодійні організації), та навіть державних органів (місцеві, федеральні, внутрішні та іноземні). Лобіювання може здійснюватися безпосередньо професійними або ситуативними лобістами. Їхня робота включає в себе, крім зустрічей і бесід з державними службовцями, проведення дослідницької та аналітичної роботи, що робить лобістів джерелом корисної інформації та експертизи.

г) Експерти працюють незалежно або в штаті організацій, надаючи консультації з питань політики держави, підприємницьким колам і некомерційним організаціям на платній основі. Клієнти експертів і консультантів навіть повинні чітко усвідомлювати достовірність, репутацію і якість роботи своїх експертів і консультантів.

д) Працівники ЗМІ – такі, як, наприклад, журналісти і редактори, можуть значною мірою впливати безпосередньо або опосередковано на громадську думку і уподобання осіб, які формують політику через стратегічне визначення проблем і пропозицій можливих рішень.

е) Громадяни провадять і поширюють своє бачення за допомогою засобів масової інформації, в тому числі за допомогою статей в газетах, блогах і соціальних мережах, таких як Фейсбук або Твіттер. У крайніх випадках, коли канали зв'язку між державою та громадськістю не працюють, громадськість може спробувати інформувати про свої вимоги через акції протесту і демонстрації.

є) Донорські організації – такі, як міжнародні агентства з розвитку, найчастіше надають поради та консультації з питань політики для країн, що розвиваються і можуть робити істотний вплив на процес формування політики. Донори можуть здійснювати аналітичну функцію штатними силами або з залученням незалежних або приватних консультантів. І хоча у більшості донорів є великий досвід роботи в різних країнах, що розвиваються, деякі таким досвідом не володіють і в зв'язку з цим споживачам інформації з питань політики, що виходить від донорських організацій, необхідно проводити аналіз одержуваної інформації на предмет її актуальності та відповідності національній специфіці [258, с. 9-10].

Крім державних органів, недержавні зацікавлені сторони також часто залучають фахівців з аналізу політики для того, щоб оцінити, як існуючі й передбачувані дії держави й проблеми впливають на цілі таких зацікавлених сторін. Деякі комерційні та некомерційні підприємства та організації мають власних штатних фахівців з аналізу політики, які проводять експертизу і готують пропозиції за своїм профілем, щоб впливати на дії уряду.

Таким чином, державна політика з метою поглибленні транснаціональних зв'язків має враховувати в якості легітимних учасників політичних процесів транснаціональних акторів, що здійснюють свою діяльність в економічному, політичному, інформаційному та культурному середовищі, а також появу нових, нетрадиційних каналів і інструментів транснаціональних взаємодій, таких як нові інформаційні та комунікаційні технології та надсучасні мережеві канали інтерактивного спілкування. Лише за рахунок креативності управлінської діяльності, посилення інституційної спроможності, вдосконалення інститутів політичної системи можливо досягнути необхідних параметрів стабільності та якісного зростання державного врядування.

3.2 Роль національного парламенту, політичних партій та громадянського суспільства у формуванні спільного політичного простору сторін

Процес європейської інтеграції нерозривно пов'язаний з формуванням спільного політичного простору України та ЄС, в якому важливу роль повинен відігравати парламент. Саме на рівні прийняття законодавчих актів визначається, яким чином буде здійснюватися зовнішньополітична діяльність, за рахунок яких ресурсів будуть впроваджуватися необхідні кроки у напрямку наближення різних сфер господарювання до європейських норм та стандартів, а також, хто саме буде відповідати за виконання взятих на себе зобов'язань в рамках двостороннього співробітництва.

Відповідно до Конституції України єдиним органом законодавчої влади в Україні є парламент — Верховна Рада України, тому законодавча функція є, хоча й не єдиною, але пріоритетною для парламенту. Ця функція стосується, в першу чергу, законопроектної діяльності, процесу обговорення законодавчих актів з урахуванням підготовленої експертизи, а також прийняття необхідних рішень [259, с.185].

Окрім законопроектної діяльності, у розрізі дисертаційного дослідження, доцільно виокремити наступні прерогативи парламенту: можливість проведення моніторингу щодо результатів імплементації органами виконавчої влади Угоди про асоціацію між Україною та ЄС, обговорення питань, від вирішення яких залежить остаточний результат у поглибленні співробітництва з ЄС, формування делегацій для участі у міжпарламентських формах співпраці.

Для того, щоб з'ясувати, на якому рівні застосування вищезазначених функцій дозволить посилити роль парламенту у поглибленні співробітництва з ЄС, необхідно зупинитися на викликах і можливостях, з якими зіштовхуються національні парламенти держав-членів, а також кандидатів на вступ у ЄС.

Процес інтеграції всередині Європейської спільноти досить сильно вплинув на роль національних парламентів та внутрішніх законодавчо-виконавчих відносин. Проте інституції чи суб'єкти рідко сприймають втрату влади без будь-якого опору, і це справедливо для національних парламентів.

Дебати щодо дефіциту демократії Європейського Союзу і, перш за все, їхнього інтересу до збереження своєї влади, стимулювали парламенти до реалізації низки інституційних реформ, спрямованих на подолання змін владних повноважень, зумовлених європейською інтеграцією.

У період 1990-х рр. ціла низка досліджень, серед яких напрацювання Ф. Лаурсена і П. Спіроса, П. Нортонна [260; 261], змальовували досить невтішну картину занепаду парламентської влади, яка, здавалося, підтверджувала думку, що національні парламенти «залишилися осторонь процесів». Як зазначав дослідник Д. Вайлер, інтеграція в ЄС змінює баланс між виконавчою та законодавчою владою держави. На його думку, парламентський контроль на національному рівні, особливо у великих державах-членах, є більше ілюзією, ніж реальністю [262].

Однак з того часу ситуація дещо змінилася. Національні парламенти навчилися протистояти такій загрозі і впровадили більш чіткі правові рамки на моніторинг процесів, пов'язаних з європейськими справами. Зокрема, враховується право отримувати від національних урядів більш повну інформацію про впровадження тих чи інших норм, підготовку позицій та результатів переговорів з євроінституціями. Також, національні парламенти професіоналізувалися шляхом створення комітетів з європейських справ та впровадження процедур (формальних або неформальних) для залучення їх спеціалізованих постійних комітетів до процесу перевірки. Ще однією можливістю, якою почали користуватися законотворці, стало посилення процедури перевірки за рахунок встановлення або розширення права парламентів висловлювати свої позиції щодо політики ЄС.

Наразі у парламенті кожної країни-члена ЄС функціонують комітети з європейських справ, але існує різниця в кількості таких комітетів. Участь

постійних комітетів або створення спеціалізованих підкомітетів має перевагу за рахунок збільшення чисельності депутатів, залучених до формування європейського порядку денного.

У той час, як деякі парламенти видають письмові заяви, інші повідомляють уряду про свою позицію з європейських питань в усній формі на засіданнях комітету. Також існують парламенти, які використовують обидві процедури. Найголовніше, що наслідки таких заяв сильно різняться. У деяких випадках уряд юридично або, навіть політично, має зобов'язання відповідно до заяви свого парламенту. Ця «процедура мандату» означає, що національний представник повинен слідувати парламентським інструкціям під час обговорення європейської політики в Раді ЄС. Однак у багатьох випадках ці заяви є лише вираженням думки парламенту і не мають обов'язкової сили.

Щоб визначити рівень парламентського впливу в питаннях ЄС варто визначити, яку роль відіграє парламент у внутрішніх справах, оскільки процедури парламентської перевірки покликані відновити баланс виконавчої та законодавчої влади, на який впливає європейська інтеграція. У своєму дослідженні “Європеїзація національних парламентів” Катрін Ауел [263] розподіляє національні парламенти держав-членів на групи. Відповідно, до групи більш впливових парламентів належать північно-європейські країни, зокрема, Данія, Фінляндія, Швеція, а також Німеччина та Нідерланди.

На відміну від них, відносно слабкі парламенти можна ідентифікувати в основному в південних державах-членах, таких як Кіпр, Греція, Португалія та Іспанія, а також в Бельгії, Ірландії та Люксембурзі. Австрія, Франція, Італія та Мальта знаходяться десь посередині між цими двома крайнощами.

Натомість, як парламенти нових держав-членів Центрально-Східної Європи, так і кандидатів на таке членство, продовжують зіштовхуватися з труднощами, які стосуються впровадження законодавства ЄС у своє правове поле.

Дещо наближена ситуація спостерігається також у залученні українського парламенту до процесу імплементації Угоди про асоціацію, а також суміжних питань, що виникають у цьому контексті. Загалом в Україні інституційний механізм координації, по суті, встановлюється рішеннями, ухваленими урядом і, паралельно, парламентом відповідно до існуючих правил і процедур. До цих пір немає жодного конкретного всеохоплюючого правового документа, який би структурував інституційну співпрацю між урядом, парламентом, адміністрацією президента щодо європейської інтеграції. Співробітництво між різними гілками влади відбувається в рамках існуючих правових норм, які структурують відносини, що, за замовчуванням, відповідають інтересам основних політичних сил. Адже, незважаючи на прихід до влади проєвропейської коаліції у 2014 р., підписання та ратифікацію Угоди про асоціацію, правову базу щодо адаптації українського законодавства та координації усіх задіяних органів державної влади в рамках виконання взятих на себе зобов'язань, не було оновлено.

Робота різних інституцій, зокрема парламенту, не може відбуватися без адекватного планування. У цьому контексті також виникають певні труднощі, так як уряд розробляє свій План дій, з огляду на вимоги та терміни, які містяться в Угоді про асоціацію [264]. ВР України схвалила свою Дорожню карту [265], яка враховує пропозиції Кабінету міністрів. Однак, у підсумку, такий документ не в повній мірі враховує перелік тих законодавчих актів, які мають бути прийняті першочергово.

З точки зору найкращої практики в країнах, що вступають до ЄС, багато законопроектів, пов'язаних з ЄС, схвалювалися за пришвидшеною процедурою і рідко піддавалися ретельному парламентському контролю. Парламенти відігравали опосередковану роль. Це пояснюється тим, що уряди мали сильний політичний мандат, а також спроможність, розробляти закони, пов'язані з ЄС. Тобто європейська інтеграція перебувала під контролем виконавців. Парламенти, по суті, лише формально схвалювали

законопроекти, оскільки обидві інституції тісно координували свої дії, у тому числі щодо підготовки до прийняття законодавства ЄС [266].

Однак, у практичному розумінні в Україні урядові законопроекти досить часто не відповідають необхідному рівню якості і не завжди мають спрямування на реалізацію Угоди про асоціацію. Таким чином, парламент вимушений відігравати свою роль у процесах, пов'язаних з ЄС, включаючи перевірку дотримання законодавства, відповідності законодавчих актів праву ЄС, пост-законодавчу перевірку та сприяння співпраці між постійними комітетами.

Ще однією проблемою, яка негативно впливає на роботу парламенту, є затримки у реформуванні парламентських структур і внутрішніх процедур. Недоліки українського законодавчого процесу головним чином пов'язані з тим, що депутати, використовуючи своє право законотворчої ініціативи, продукують велику кількість законодавчих актів без належної якості. Таке право з боку депутатів, на жаль, є недостатньо регульованим, і їм не вистачає суттєвих і законних обмежень, таких як ті, що містяться в інших парламентах. Наприклад, правила процедури у Бундестазі вимагають мінімальної кількості підписів народних депутатів лише для реєстрації законопроекту.

Посилення впливу парламенту на формування спільного політичного простору за рахунок інституціонального співробітництва в рамках Угоди про асоціацію не може відбуватися без належної спроможності Комітету з питань європейської інтеграції. Цей комітет є постійним комітетом, який наділений законодавчими, контрольними та організаційними функціями. Однак з огляду на невелику кількість як членів комітету (9 депутатів станом на 2019 р.), так і співробітників секретаріату (8 співробітників станом на 2019 р.), забезпечувати належний контроль у процесі адаптації законодавства та координації виконавчих органів влади досить складно.

Окрім роботи із законодавством у процесі поглиблення політичного простору з ЄС, саме міжпарламентська співпраця відіграє ключову роль.

Зовнішня комунікація парламентарів відбувається у форматі Парламентського комітету асоціації, який було створено відповідно до Угоди про асоціацію, Парламентської асамблеї Євронест (міжпарламентської платформи, до складу якої входять депутати Європейського парламенту та країн-членів Східного партнерства) та груп дружби (депутати ВР України та окремих парламентів держав-членів).

У процесі аналізу також необхідно розрізняти формальний та неформальний аспекти транснаціонального співробітництва, а також різницю між індивідуальною та інституційною взаємодією. Формальне співробітництво передбачає використання інституціоналізованих сфер, таких як COSAC (Конференція комітетів з європейських справ), або конференції спікерів парламентів держав-членів. Але поряд з цими формальними та інституціоналізованими механізмами взаємодії існують також численні неофіційні контакти між окремими посадовими особами та представниками, деякі з яких стали більш формалізованими з часом [267, с. 8].

Зазначені комунікаційні майданчики є досить корисними і, за умови їхнього ефективного використання, результати спільної роботи у вигляді прийнятих заключних документів, резолюцій, рекомендацій можуть містити практичну складову. Разом з тим, оцінюючи поточну роботу зазначених транснаціональних міжпарламентських мереж, можна припустити, що значна частина прийнятих документів має досить формальний характер.

Один з найбільш практичних інструментів, який сприяє поглибленню багатостороннього співробітництва, є налагодження та системна підтримка особистих контактів між депутатами різних парламентів та представниками відповідних структурних підрозділів. Інколи, саме за допомогою неформальних комунікацій можна донести ключові позиції у контексті прийняття важливих рішень Європейським Парламентом та постійними комітетами. Однак результативність такої роботи серйозно залежить від глибинного розуміння внутрішньополітичної ситуації, яка склалася в ЄС,

професійної кваліфікації та існування необхідного дипломатичного досвіду як у депутатів, так і представників секретаріатів.

Таким чином, для збільшення ролі парламенту в процесі формування спільного політичного простору з ЄС, необхідно оновити правову базу та посилити інституційну спроможність як профільного комітету, який опікується європейськими справами, так і секторальних комітетів та структурних підрозділів. Ключова складова такої спроможності полягає у наборі кваліфікованих кадрів та відповідному фінансовому забезпеченні.

Одним з основних факторів, від якого залежить рівень впливу парламенту, є політичний контекст, бажання та здатність політичних еліт пріоритетувати питання європейської інтеграції у внутрішньо-політичному дискурсі. Також рівень підтримки євроінтеграційного напрямку в суспільстві, або, навпаки, – існування в політичному просторі антиєвропейських настроїв, є важливими факторами, від яких залежить успішність процесу транснаціоналізації [268].

Крім того держави-члени, які приєдналися до ЄС, мають тенденцію до більш жорстких процедур контролю, ніж держави-кандидати. Це можна пояснити тим фактом, що значущість справ в рамках ЄС з часом зростає через вплив на внутрішню політику держав-членів [269].

З огляду на те, що концепцію транснаціоналізації варто розглядати з точки зору системних контактів, які відбуваються між представниками національних парламентів, діяльність яких не зосереджується лише на внутрішніх питаннях, багаторівневий характер цього явища вимагає від національних парламентів ефективно діяти як на регіональному, так і на національному та рівні ЄС.

Для Верховної Ради України корисним досвідом може бути запровадження кращих європейських практик врядування, адаптованих до українських реалій. Адже навіть парламенти Швеції та Фінляндії запозичили дуже багато елементів моніторингу та контролю щодо питань ЄС у Данії. Тісна міжпарламентська співпраця як у багатосторонньому форматі,

так і на двосторонньому рівні дозволяє використовувати рольові моделі механізмів інституційної координації та адаптації законодавства у найдосвідченіших держав-членів ЄС.

Однак, розробляючи в цілому практичні механізми посилення впливу парламенту на формування спільного політичного простору з ЄС, не варто ігнорувати залучення до цього процесу політичних партій та народних депутатів. Якщо оцінювати ситуацію об'єктивно, то не завжди партії та народні депутати готові повноцінно занурюватися у європейські справи. І така ситуація не лише характерна для України. Досить часто для них набагато важливішими постають питання внутрішньополітичного характеру, за рахунок яких, можуть зростати рейтинги електоральної підтримки. Таким чином, чим більший резонанс та вплив у національному дискурсі будуть мати питання євроінтеграції, тим ймовірніше будуть долучатися до роботи над їх вирішенням політичні партії та народні депутати.

Міжпартійне співробітництво на рівні України та ЄС не відповідає потребам часу. Основна причина полягає у суттєвій різниці формування та функціонування інституту політичних партій в політичних просторах обох сторін. Адже політичні партії – це не завжди лише влада і доступ до ресурсів. Діяльність політичних партій в ЄС, окрім участі у виборах, полягає також у поширенні ідей та просуванні цінностей, які базуються на ідеологічних засадах.

Важливість співпраці між українськими політичними партіями та європейськими транснаціональними партіями полягає у встановленні системної політичної комунікації, а також просуванні не лише власних вузькопартійних цілей, але й загальнодержавних інтересів України на рівні ЄС. Адже саме європейські транснаціональні партії можуть впливати на процеси прийняття рішень за рахунок парламентсько-представницької (Європейський Парламент) та урядово-бюрократичної функції (Європейська Рада та Рада ЄС), а також використовуючи можливості делегувати своїх представників на міністерські посади у Європейській Комісії [103].

Разом з тим, не варто переоцінювати значущість транснаціональних політичних партій у загальній структурі політичного простору Європейського Союзу. У цьому розрізі національний рівень політичної активності є базовим, і саме він задає імпульс для функціонування наднаціональних партійних утворень. Формування генеральної партійної лінії на європейському рівні залежить, в першу чергу, від ідеологічних та програмних позицій національних партій держав-членів. За рахунок такої складної мережі міжпартійних взаємовідносин виникає багаторівневий простір кооперації.

Ще однією відмінною рисою є ідеологічний розподіл та міжпартійна конкуренція правих, лівих та центристів. Хоча варто зазначити, що сучасні тенденції поступово нівелюють таку жорстку категоризацію, так як виникає певна подібність партійних програм і методів досягнення визначених цілей партій різних ідеологічних напрямів. Окремої уваги заслуговує загрозлива тенденція до зростання підтримки праворадикальних та популістських партій у багатьох державах-членах ЄС, які просувають антиєвропейські настрої [270].

Допоміжним інструментом функціонування та розширення політичного простору ЄС слугує діяльність політичних фондів, які ідеологічно близькі до політичних партій. Саме вони, як міжнародні неурядові організації, яскраво ілюструють транснаціоналізацію в дії. Наприклад, такі міжнародні фонди як Фонд ім. Фрідріха Еберта та Фонд ім. Конрада Аденауера визначають сферу своєї діяльності далеко поза межами Німеччини та Європейського Союзу. Вони також потрапили під вплив процесу європеїзації.

По-перше, стратегічні завдання та їхні дослідницькі програми піддалися певній трансформації. Політичні фонди змушені виходити за межі, насамперед, національних рамок для вирішення глобальних питань і проблем транскордонної політики, що стосуються безпеки, торгівлі, біженців, прав людини та навколишнього середовища [271, с. 10].

Ще однією особливістю транснаціоналізації політичних фондів та аналітичних центрів є використання цих організацій як неформальних інструментів проектування своїх інтересів за кордоном. Європейські фонди просувають насамперед загальноєвропейську ідентичність шляхом формування політичної культури та міжпартійної комунікації поза межами ЄС, інтегруючи таким чином політичні простори різних країн. Модель «мозкових центрів» стала об'єктом політики розвитку та організаційним інструментом як для зміцнення потенціалу у формуванні політики, так і для сприяння громадянському суспільству, орієнтуючись на західний зразок.

На більш практичному рівні транснаціональні політичні фонди, які працюють в Україні, регулярно надають консультації представникам своїх сестринських політичних партій, забезпечують публічну платформу для візитів та участі політиків різного рівня у локальних та міжнародних заходах, а також відіграють ключову роль у застосуванні неформальної дипломатії. Такі випадки мають місце тоді, коли донесення тих чи інших позицій у досить чутливих питаннях не може відбуватися на офіційному дипломатичному рівні.

Однак ключовим завданням, яке перед собою ставлять політичні фонди, є налагодження та посилення саме міжпартійного співробітництва. Аналізуючи стан та особливості співпраці українських політичних партій з європейськими партійними утвореннями, можна констатувати незначний рівень формалізації (мається на увазі повноправне членство, або набуття статусу спостерігача у таких транснаціональних партіях) та несистемний характер комунікації. Як правило існування такої співпраці або інтеграція з метою отримання членства використовується українськими партіями здебільшого в якості піару, щоб демонструвати відданість європейським цінностям, або як своєрідна підтримка, яка може допомогти у внутрішній політичній боротьбі.

Станом на сьогодні структура політичного простору ЄС формується за рахунок правоцентристів, до складу яких входять християнсько-

демократичні та консервативні партії держав-членів; соціал-демократів, які об'єднують соціалістичні, соціал-демократичні та лейбористські національні партії; лібералів, зелених, лівих, євроскептиків та крайніх правих.

Незважаючи на цілий ряд відмінностей у політичних традиціях України та Європейського Союзу, все ж таки, вбачається доцільним визначити рівень кооперації політичних партій. По-перше, така співпраця існує між Європейською народною партією та деякими політичними партіями України (Батьківщина, БПП, Народний фронт). По-друге, найбільше наднаціональне утворення, Партія європейських соціалістів – ПЄС (англ. Party of European Socialists), офіційно не має партнера в Україні, однак, підтримує контакти з партнерськими рухами та організаціями, які сповідують принципи соціал-демократії, зокрема з СД платформою – рухом, який було засновано у 2012 р. з метою просування цінностей соціал-демократії та підвищення політичної культури в Україні [272]. ПЄС – європейська партія, що складається з 33 соціалістичних, соціал-демократичних і робітничих партій з країн-членів Євросоюзу та Норвегії.

Натомість, серйозним недоліком у просуванні інтересів України в євроінституціях слугує фокусування зовнішньополітичним відомством уваги переважним чином лише на консультаціях з представниками найбільшої політичної фракції ЄНП. Натомість, контакти з соціал-демократами є досить слабкими, і така ситуація породжує сприятливі умови для налагодження контактів та лобіювання своїх інтересів представниками РФ. Тому, з метою поглиблення співробітництва з європартіями необхідно посилити взаємодію з політичними групами провідних політичних сил в рамках механізмів міжпарламентського діалогу Україна – ЄС; розширювати рамки політичного діалогу із ідеологічно спорідненими європартіями через участь українських представників у різноманітних заходах, конгресах, з'їздах; просувати ідею отримання повноправного членства в ідеологічно близьких європартіях, яке б дозволило українським представникам брати безпосередню участь в їх діяльності та впливати на внутрішній процес прийняття рішень.

Таким чином, саме за рахунок системної співпраці політичних партій відбувається ухвалення необхідних важливих рішень на рівні ЄС та України, які в подальшому слугують поглибленню інтеграції спільного політичного простору. Такі рішення, як правило, не можуть прийматися без належної експертної оцінки та проведення відповідних консультацій з представниками громадянського суспільства. У зв'язку з цим, неурядові громадські організації, мозкові центри, адвокаційні мережі формують транснаціональну групу акторів, важливість якої у посиленні транснаціональних зв'язків на рівні України та ЄС постійно зростає. Аналітичні центри, як правило, взаємодіють із соціальними рухами та неурядовими організаціями, формуючи тематичні коаліції з метою підготовки необхідної експертизи. Крім цього аналітичні центри створили власні транснаціональні мережі. Наприклад, у Центральній та Східній Європі існує регіональна мережа інститутів відкритого суспільства PASOS [271, с. 12].

Інтеграція українських неурядових організацій у такі мережі дозволить отримати доступ до європейського експертного транснаціонального середовища, що, у свою чергу, буде сприяти акумулюванню ресурсів та посиленню інституційного співробітництва. Громадські організації також беруть участь у міжнаціональних процесах обміну політичним досвідом, де вони для поширення певних політичних ідей та практик виходять за межі аналізу політики окремо взятої країни. Наприклад, українські неурядові актори в рамках такого співробітництва стають своєрідними засобами просування таких тем, як лібералізація, приватизація, антикорупційні стратегії, права людини, гендер, конституційна реформа та ін. Тобто процес відбувається за рахунок передачі ідей, а також врахування програмних цілей транснаціональних неурядових організацій. Українське громадянське суспільство у деякому відношенні відіграє роль посередника, який забезпечує синтез та адаптацію «міжнародних практик», щоб відповідати національному контексту та законодавчим вимогам. З іншої точки зору, все більш важливим є розвиток досвіду українських неурядових організацій у

напівофіційних глобальних політичних партнерствах, які колективно формуються бізнесом, професійними асоціаціями, міжнародними організаціями та урядами, як партнерство для забезпечення глобальних суспільних благ.

Спільність принципів та цінностей громадянського суспільства України та ЄС слугує найбільш дієвим драйвером, який наповнює таке співробітництво практичними результатами. Позиції громадянського суспільства в ЄС все більше знаходять своє відображення у рішеннях євроінституцій. Однак фокус лише на внутрішніх питаннях не допоможе подолати виклики, які стоять перед найближчими сусідами і партнерами. Тому європейським громадським організаціям варто посилити свою присутність поза межами ЄС, допомагаючи таким чином громадянському суспільству в Україні стати інституційно зрілим і відносно самодостатнім суб'єктом транснаціоналізації політичного простору.

3.3 Транснаціоналізація політичного простору України та ЄС: когнітивне моделювання

Аналіз процесів формування політичного простору України та ЄС може бути поглиблений (поряд з розглядом практичного виміру діючих у цьому напрямі драйверів) й за рахунок розробки когнітивної моделі впливів системо-утворюючих чинників, які дозволили виявити, від чого залежить функціональність політичного простору, тобто, які фактори визначають необхідну динаміку та на які елементи багаторівневих відносин відбувається безпосередній вплив.

Основу когнітивного моделювання складає когнітивна (пізнавально-цільова) структуризація знання (відомостей про інтеграційне утворення, його оточення, внутрішню архітектуру та параметри взаємодії учасників). З метою забезпечення структуризації знань щодо об'єкту дослідження, відповідно до наукових розробок, необхідно пройти наступні етапи: формування (на підґрунті створення моделей предметної області та

відповідного структурування наявного знання) попереднього уявлення про досліджувану ситуацію (про об'єкт дослідження чи його взаємодію з оточенням); розробку та структурний аналіз когнітивної моделі; моделювання розвитку подій по відношенню до об'єкта дослідження; інтерпретацію результатів та вироблення сценаріїв подальшого розвитку подій [273, с.144].

Для побудови когнітивної моделі виділяється сукупність базисних факторів, що характеризують проблемну ситуацію. З них формуються цільовий і керуючі фактори та вибудовуються зв'язки між ними.

У даному випадку цільовим фактором обрано фактор №1- Транснаціоналізація політичного простору України та ЄС, так як головним завданням дисертаційної роботи є теоретико-методологічне та практичне дослідження формування спільного політичного простору України та ЄС. Саме рівень його транснаціоналізації залежить від керуючих факторів, які знаходяться у тісній взаємодії з цільовим. Ці фактори, своєю чергою, поділяються на такі категорії: 1) від чого залежить функціональність політичного простору, тобто, які фактори визначають необхідну динаміку; 2) на що впливає транснаціоналізація політичного простору України та ЄС, тобто на які найголовніші елементи багаторівневих відносин.

Керуючі фактори:

Фактор №2 – Європеїзація. Поступове наближення національної правової системи та державного управління до норм і стандартів ЄС відбувається, в першу чергу, за рахунок європеїзації. Цей процес включає розвиток спільних інститутів в контексті забезпечення взаємної адаптації. Європеїзація уособлює загальнолюдську цінність завдяки своїй історичній, цілісній і глобалізаційній природі. Водночас її вплив, який відчутний в умовах пошуку демократичної консолідації, спричиняє внутрішні наслідки для Європи та зовнішнє значення для решти світу.

Фактор №3 – Інституціональне співробітництво. Інституціональне співробітництво, яке відбувається між Україною та ЄС, стимулює поступову

трансформацію європейської інтеграції з площини зовнішньої політики до повноцінної складової внутрішньо-державної політики. У процесі аналізу впливу інституційних механізмів на транснаціоналізацію політичного простору необхідно розглядати, в першу чергу, сукупність цих механізмів як частину організаційного поля, яке функціонує завдяки договірно-правовій базі, системі міждержавних органів, правил і процедур, необхідних для підготовки прийняття рішень і контролю за їх реалізацією.

Фактор №4 – Міжпартійне співробітництво – Саме політичні партії взяли на себе роль бути своєрідними провідниками між індивідами та інституціями. На національному рівні найбільша роль політичних партій полягає у впровадженні репрезентативної демократії. Це допомагає артикулювати політичні вимоги, реалізація яких залежить від злагодженої роботи різних законодавчих органів на рівні ЄС.

Крім їхньої ролі в якості провідників у виборчих процесах, партії зазвичай вважаються невід'ємною складовою у структуруванні законодавчого процесу, забезпечуючи згуртованість і розподіл голосів у законодавчих та виконавчих органах. Національні і транснаціональні партійні утворення відчутно впливають на транснаціоналізацію політичного простору України та ЄС. Такий вплив визначається, в першу чергу, за рахунок формування позицій як держав-членів, так і євроінституцій щодо поглиблення співробітництва з Україною.

Фактор №5 – Європейська політика безпеки. Питання безпеки завжди посідало одне з провідних місць в політиці держав та привертало увагу міжнародної спільноти. У сучасному світі безпекове середовище характеризується невизначеністю та непередбачуваністю, що значним чином зумовлено природою транскордонних ризиків і загроз. Ще однією проблемою для ефективної реалізації спільної політики безпеки та оборони ЄС є небажання держав-членів обмежувати свій суверенітет у вирішенні безпекових питань. Логіка перетворення буферної зони у пояс безпеки і процвітання вбачається у посиленні співробітництва з третіми країнами,

зокрема Україною, з метою поширення європейських норм та цінностей поза межами ЄС.

Фактор №6 – Вплив РФ. Перманентна загроза з боку Російської Федерації у відношенні до євроінтеграційних прагнень України негативно впливає на процеси транснаціоналізації спільного політичного простору. Фактор РФ – це завжди перешкода на шляху до посилення інтеграційних процесів всередині ЄС. У цьому контексті вбачається певний дуалізм, при якому існування одного і того ж фактору містить у собі як перепону у поглибленні взаємовідносин між ЄС та Україною, так і необхідність зближення задля спротиву зростаючим впливам РФ.

Фактор №7 – Внутрішня конфліктогенність ЄС. Політичний простір Європейського Союзу сам по собі є досить конфліктним, так як не завжди інтереси тих, чи інших держав-членів співпадають, а високий рівень конкуренції у економічній сфері, зокрема, в рамках торговельних відносин та інвестиційної діяльності, впливає не лише на формування внутрішньо-політичного порядку денного, а й на майбутнє регіональних інтеграційних проектів.

Фактор №8 – Недержавні чинники. Транснаціональні мережеві зв'язки на рівні України та ЄС посилюються також за рахунок залучення неурядових акторів до процесу поглиблених взаємовідносин. Крім участі в міждержавних переговорах, недержавні суб'єкти відіграють активну роль у створенні транснаціональних мереж. Такі мережі функціонують незалежно від офіційних міжурядових інституцій. Нові учасники у різних сферах, як, наприклад, бізнес, громадянське суспільство, професійні спілки, релігійні організації, наразі відіграють помітну роль на міждержавному рівні та слугують додатковими чинниками у процесі транснаціоналізації. Саме за рахунок такої співпраці стає можливим посилити спроможність європейських та українських інституцій у процесі прийняття політичних рішень, вирішенні секторальних проблем, а також запровадженні нових

механізмів управління в рамках існуючої міжнародної договірно-правової бази.

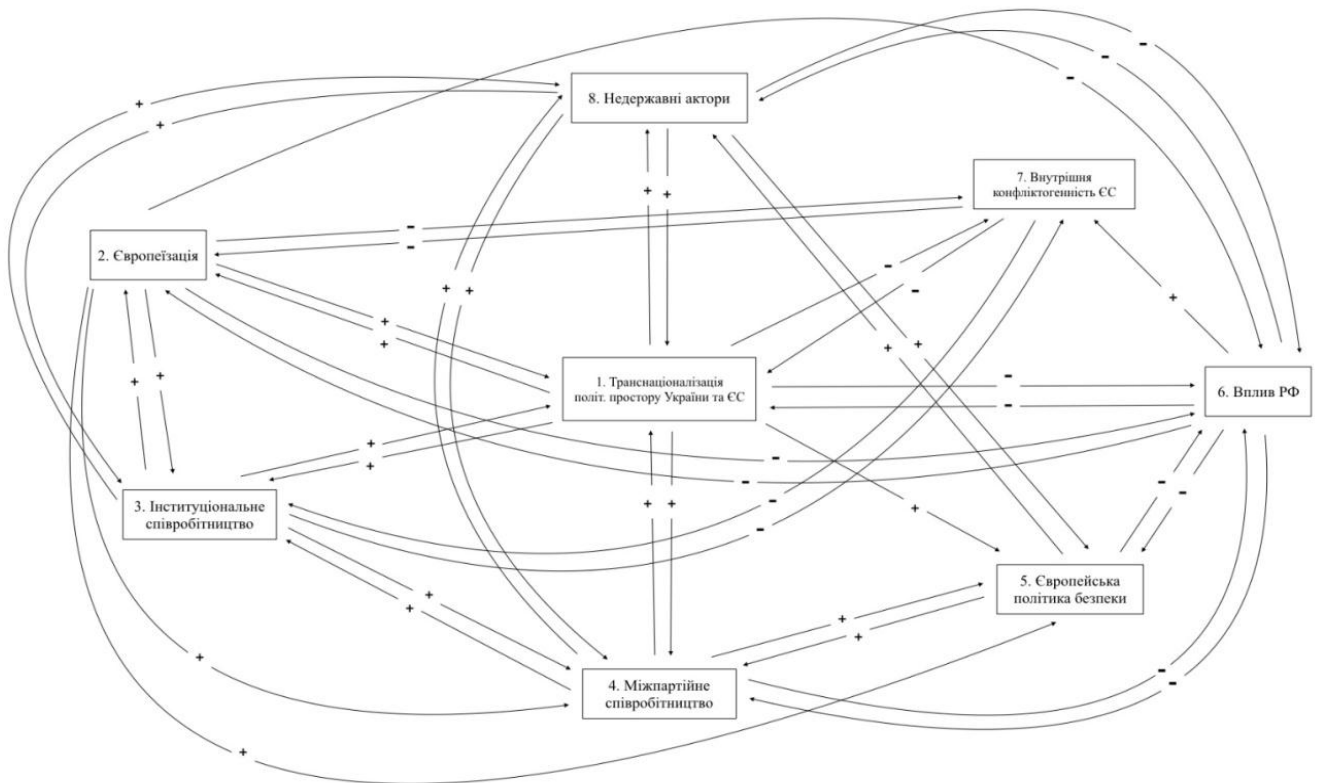

Рисунок 3.1 – Когнітивна карта.

Аналіз зв'язку між факторами, тобто впливу:

№1 + №2; №2 + №1 – За рахунок посилення транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, інтенсифікується процес європеїзації. І навпаки, чим більш відчутним є наближення національної правової системи та державного управління до норм і стандартів ЄС, тим інтенсивніше вибудовуються транснаціональні зв'язки.

№1 + №3; №3 + №1 – також два взаємопов'язані фактори. При поглибленні транснаціональних взаємозв'язків збільшується рівень міжінституціонального співробітництва.

№1 + №4; №4 + №1 – Важливою складовою функціонування спільного політичного простору є встановлення контактів між політичними партіями України та ЄС. Результативність такої співпраці, в першу чергу, залежить від

визначення спільних пріоритетів у питаннях політичного, економічного та соціального співробітництва.

№1 + №5; №5 + №1 – Більш глибоке взаємопроникнення політичних просторів України та ЄС позитивно впливає на посилення консолідації у безпекових питаннях.

№1 - №6; №6 - №1 – два фактори, які взаємно послаблюють один одного, тобто, при збільшенні впливу РФ, транснаціоналізація політичного простору України та ЄС буде послаблюватись. Водночас, при більш глибокій інтеграції до Європейської спільноти, втручання РФ у внутрішні справи України буде менш відчутним.

№1 - №7; №7 - №1 – поглиблення внутрішньої конфліктогенності між державами-членами ЄС, зумовлене Брекзіт, питаннями міграції та різним рівнем економічного потенціалу, буде перешкоджати на шляху до транснаціоналізації політичного простору України та ЄС.

№1+ №8; №8 + №1 – динаміка транснаціоналізації політичного простору залежить від залучення до цього процесу недержавних акторів. Саме їхня активність позитивно впливає на функціонування організаційного поля України та ЄС.

Щодо інших взаємозв'язків, то можна зазначити, що фактори, пов'язані з транснаціоналізацією політичного простору України та ЄС позитивно взаємодіють між собою, підсилюючи один одного. А такі фактори як «Вплив РФ» і «Внутрішня конфліктогенність ЄС» негативно впливають на перспективи подальшої транснаціоналізації у контексті багаторівневого співробітництва України та ЄС.

Для проведення когнітивного моделювання будується вхідна матриця, яка має такий вигляд:

Таблиця 3.1 – Вхідна матриця.

Вхідна матриця

1		1	1	1		-1	-1	1
2	1		1				-1	
3	1	1		1			-1	1
4	1	1	1		1	1		1
5	1	1		1		-1		1
6	-1	-1		-1	-1			-1
7	-1	-1	-1					
8	1		1	1	1	-1		
	1	2	3	4	5	6	7	8

За допомогою додатку «Когнітивний аналіз» в Microsoft Excel було проведено розрахунки, результатом яких є дана таблиця:

Таблиця 3.2 – Результати розрахунків.

Результати розрахунків

1	470	103	73	64	47	-31	-114	38
2	37	386	41	107	89	-73	-39	59
3	49	129	424	79	67	-59	-118	49
4	64	110	93	384	62	-108	-141	57
5	115	194	173	168	360	-67	-251	125
6	-173	-243	-217	-139	-115	312	320	-163
7	-51	-154	-66	-122	-101	84	271	-72
8	96	155	151	105	47	-33	-203	432
	1	2	3	4	5	6	7	8

Згідно з результатами розрахунків:

- для фактору №1 (Транснаціоналізація політичного простору України та ЄС) сумарний коефіцієнт зворотного зв'язку становить 470. Отже фактор має вплив на систему.

- для фактору №2 (Європеїзація) сумарний коефіцієнт зворотного зв'язку становить 386. Отже фактор має вплив на систему.

- для фактору №3 (Інституціональне співробітництво) сумарний коефіцієнт зворотного зв'язку становить 424. Отже фактор має вплив на систему.

- для фактору №4 (Міжпартійне співробітництво) сумарний коефіцієнт зворотного зв'язку становить 384. Отже фактор має вплив на систему.

- для фактору №5 (Європейська політика безпеки) сумарний коефіцієнт зворотного зв'язку становить 360. Отже фактор має вплив на систему.

- для фактору №6 (Внутрішня конфліктогенність ЄС) сумарний коефіцієнт зворотного зв'язку становить 312. Отже фактор має вплив на систему.

- для фактору №7 (Вплив РФ) сумарний коефіцієнт зворотного зв'язку становить 271. Отже фактор має вплив на систему.

- для фактору №8 (Недержавні актори) сумарний коефіцієнт зворотного зв'язку становить 432. Отже фактор має вплив на систему.

Для порівняння вагомості факторів згідно їх сумарних коефіцієнтів зворотного зв'язку представлений графік 3.2:

470	Транснаціоналізація політичного простору України та ЄС					
432	Недержавні чинники					
424	Інституціональне співробітництво					
386	Європеїзація					
384	Міжпартійне співробітництво					
360	Європейська політика безпеки					
312	Вплив РФ					
271	Внутрішня конфліктогенність ЄС					

Рисунок 3.2 – Значення контурів зворотного зв'язку.

Згідно показників на графіку найвагомим фактором у системі є фактор №1 (Транснаціоналізація політичного простору України та ЄС), так як саме він має найвищий сумарний коефіцієнт зворотного зв'язку. За ним слідує фактор №8 (Недержавні актори) з коефіцієнтом 432. З цього можна зробити висновок, що такі два компоненти як транснаціоналізація політичного простору України та ЄС та недержавні актори взаємопов'язані і саме через ці фактори найбільше можна впливати на усю систему.

Найменші коефіцієнти мають фактор №6 (Внутрішня конфліктогенність ЄС) і фактор №7 (Вплив РФ). Враховуючи розрахунки, ці два фактори мають найменшу вагу у системі. Що стосується інших факторів, які пов'язані з цільовим фактором, то вони мають схожі вагові характеристики.

Прослідковується певне відображення результатів когнітивного моделювання з реальним станом справ у процесах транснаціоналізації. Саме вплив недержавних акторів посилює транснаціональне мережеве співробітництво в рамках різних політичних просторів. Таким чином, розрахунки дають змогу підтвердити правильність напрямків щодо проведеного аналізу в рамках дисертаційної роботи.

Вплив керуючих факторів на цільовий. Для ґрунтовного аналізу, розробки сценаріїв та рекомендацій потрібно більш детально прослідкувати

впливи керуючих факторів на цільовий, беручи до уваги результати розрахунків когнітивного моделювання.

На початку варто розглянути фактори, які найбільш позитивно чи негативно впливають на цільовий фактор (Транснаціоналізацію політичного простору України та ЄС), який буде посилюватись або, навпаки, послаблюватись. Такими факторами є фактор №8 (Недержавні актори) і №7 (Вплив РФ). При зміні фактора №8 - недержавних акторів, тобто при його посиленні – посилюється транснаціоналізація політичного простору, а при зменшенні залучення у процеси – послаблюється вплив. Щодо впливу РФ, то ситуація прямо протилежна: посилення впливу Росії буде негативно відобразитися на транснаціоналізації політичного простору України та ЄС. А якщо процес поглиблення взаємовідносин між Україною та ЄС буде інтенсифікуватися – для Російської Федерації буде досить складно зашкодити такій співпраці.

Ще один фактор, через який можна позитивно вплинути на транснаціоналізацію – це фактор №2 (Європеїзація). При послабленні процесів європеїзації відповідно послабиться транснаціоналізація політичного простору України та ЄС. Такий самий сценарій вимальовується з фактором №5 (Європейська політика безпеки), який позитивно може вплинути на цільовий за рахунок забезпечення сприятливих умов та захисту від впливу зовнішніх дестабілізаційних чинників. Посилюючи інституціональне та міжпартійне співробітництво – фактор №3 та №4 будуть поглиблюватися інтеграційні процеси всередині організаційного поля України та ЄС. Відцентрові процеси, які можуть підвищити рівень конфліктогенності всередині ЄС будуть негативно впливати на перспективу подальшого взаємопроникнення політичних просторів України та ЄС.

Відповідно до отриманих розрахунків можна зробити припущення, що когнітивна модель відображає реальні процеси, над якими було проведено аналіз в рамках дисертаційного дослідження. Беручи до уваги отримані

показники доцільно розробити можливі сценарії подальшого проникнення України у політичний простір ЄС та напрацювати практичні рекомендації.

3.4 Сценарії подальшої інтеграції України в політичний простір ЄС

Беручи до уваги результати когнітивного моделювання, а також проведеного аналізу в рамках дисертаційної роботи доцільно розробити певні сценарії подальшої інтеграції України в політичний простір ЄС, які б дали можливість експертному середовищу, особам, які приймають рішення враховувати їх у своїй роботі. Зрозуміло, що сценарії не є остаточними прогнозами. Вони, радше, надають корисні рамки та альтернативні погляди для міркувань про майбутнє. Таким чином, сценарії збагачують наше розуміння того, як причини тих чи інших подій та процесів у різних сферах можуть визначати подальші дії.

Для застосування необхідного алгоритму були використані напрацювання Робочої групи з розробки сценаріїв взаємовідносин України та ЄС до 2030 року, яку було сформовано за підтримки Регіонального представництва Фонду ім. Фрідріха Еберта в Україні [274], а також в рамках дослідження взаємозв'язків України зі світовою спільнотою [275].

Сценарний підхід передбачає, перш за все, окреслення базової (висхідної) позиції, – точки від якої необхідно відштовхуватись у прогнозуванні подальших подій. Також варто зазначити, що робити прогнози досить важко, а особливо, коли ситуація постійно видозмінюється, тобто існує дуже висока невизначеність. Разом з тим, не варто ігнорувати той факт, що практично кожен сценарій, навіть малоймовірний по своїй суті, має всі підстави, щоб бути врахованим при аналізі та виробленні стратегій.

Ще одним важливим елементом при розробці сценаріїв є визначення ключових факторів (drivers), які будуть впливати на те, яким чином Україна буде інтегруватися в політичний простір ЄС. Чи набуде вона повноцінного статусу держави-члена? Чи зможе досягнути необхідного політичного та економічного потенціалу? Яким чином будуть зміцнюватися інститути

влади? Чи впорається з тими викликами, які наразі загрожують суверенітету та територіальній цілісності?

Пропонується взяти до уваги три категорії «рушійних сил», які будуть визначати подальший перебіг подій: політичні, економічні та соціальні чинники. Також, розуміючи, що саме геополітична складова та зовнішні фактори є найбільш важливими, варто враховувати їхній вплив у процесі прогнозування.

Буде доцільно виокремити три сценарії, які можуть відбутися в контексті подальшої інтеграції України у політичний простір ЄС до 2030 р. Такий хронологічний період дозволяє розробити найбільш реалістичні прогнози. Екстраполюємося у 2030 рік і спробуємо змодельовати, що саме відбулося протягом останніх 10 років.

Надійна інтеграція. Основним викликом для України у 2019 році залишалось припинення бойових дій на Сході України, проведення президентських та парламентських виборів, а також подолання триваючої соціально-економічної кризи. Європейський Союз продовжував зіштовхуватися із зростанням популярності праворадикальних політичних сил, посиленням економічних розривів між заможною північчю та збіднілим півднем, а також наслідками Брекзита. Відносно демократичне переформатування влади в Україні позитивно вплинуло на стабілізацію суспільних настроїв, покращення політичної культури та недопущення приходу до влади політичних партій, які уособлюють антиєвропейські настрої. Імплементация Угоди про асоціацію частково дозволила реформувати правову базу для реалізації структурних змін у економічній та соціальній сфері, а також наблизити поступове проникнення в енергетичний, телекомунікаційний та освітній простір ЄС.

Незважаючи на це, внутрішньополітична ситуація в Україні залишалася досить напруженою. Війни олігархів за перерозподіл своїх сфер впливу продовжувалися, хоча їхні впливи на політичні інститути дещо послабилися. Запит на кардинальні зміни та реформи, які декларувалися

протягом багатьох років залишався, однак, ці вимоги вже не містили такого протестного характеру, як раніше. Люди втомилися від постійних потрясінь і суспільні настрої почали змінюватися – від радикально-налаштованих до конструктивно-стриманих. Прийшло часткове розуміння до деяких політиків, що розбрат та профанація, замість реальних кроків щодо реструктуризації економіки, переорієнтації ринків збуту, реальної децентралізації влади, інституційної розбудови, консолідації суспільства – це шлях до подальшого зубожіння та втрати національного суверенітету. Таке розуміння було продиктоване ще й Європейським Союзом, який, незважаючи на внутрішні виклики, продовжив відігравати провідну роль у деескалації конфлікту між Україною та Російською Федерацією.

Європейські політики та чиновники намагалися інституціоналізувати сферу спільної безпеки та оборони, однак, без значних успіхів, зважаючи на певний тиск з боку США та небажання деяких країн-членів поступатися своїм суверенітетом. Російська Федерація, у свою чергу, в обмін на припинення вогню на Донбасі, отримала запевнення, що Україна в найближчій перспективі не форсує питання, пов'язані з вступом у НАТО та проводить імплементацію Угоди про асоціацію з ЄС з частковим врахуванням інтересів РФ у економічній площині. Також відбувається певне потепління відносин між Заходом і РФ, що відображається у поверненні до попереднього формату прагматичного співробітництва з фокусом на економічній взаємовигоді.

Україна зберігає свій суверенітет, однак, питання Криму та врегулювання кризи на Сході, продовжує бути пріоритетом для подальших дій. Світова спільнота надає фінансову підтримку на відновлення Донбаського регіону та впровадження стратегічних реформ.

На зміну партіям з популістськими настроями починають з'являтися партії нового типу, які за допомогою діджитал технологій намагаються системно комунікувати не лише з іншими громадськими організаціями, а й зі своїми симпатиками, застосовуючи персоніфіковані алгоритми. Відбувається

певна консолідація суспільства навколо суто прагматичних національних інтересів, які допомагають Україні посилювати інституціональне співробітництво з ЄС та більш чіткіше артикулювати своє бажання на повноправне членство. Однак, на рівні ЄС все ще неохоче сприймають таку ідею, розробляючи для країн, які підписали угоди про асоціацію, альтернативу в формі асоційованої зони співробітництва.

Під тиском Європейського Союзу, за рахунок формування спільного політичного простору та інституційної перебудови, вдається зменшити вплив кланово-олігархічних груп на розвиток країни. З приходом інвестицій і тіснішої співпраці у міжнародному аспекті в Україні поступово створюються умови для зміцнення середнього класу шляхом розвитку малого і середнього бізнесу, відновлення важкої промисловості та сфери послуг.

Відчутне полегшення бізнесового та інвестиційного клімату, більш зрозумілі правила гри приносять економічні вигоди, що, своєю чергою, допомагає вивести індустріальний сектор економіки з кризи та наростити потужності в аграрній сфері. Це дозволяє розвивати інші стратегічні напрямки економіки як ІТ-індустрія, банківський сектор, розвиток інфраструктури та транзитного потенціалу, легкої промисловості, туризму.

З одного боку, присутність транснаціональних корпорацій та бізнес-асоціацій посилюється і сприяє підвищенню бізнес активності в цілому, з іншого – впливи транснаціональних лобістських груп на процес прийняття рішень підвищуються та перешкоджають забезпеченню справедливого перерозподілу суспільних благ на користь громадян.

Безвізовий режим між Україною та ЄС сприяє підвищеній мобільності, однак, вільний доступ до ринку праці для українських громадян все ще відсутній. Подекуди у деяких країнах-членах питання обмеження пересування для представників третіх країн піднімається у політичному дискурсі, однак, на рівні ЄС, за рахунок впровадження оновленої міграційної політики, вдається збалансовувати ситуацію.

Значна кількість трансмігрантів, перебуваючи одночасно у політичному просторі як України, так і деяких країн-членів ЄС, таких як Польща, Чехія, Словаччина, Німеччина, Італія, Португалія, стає дієвим провідником змін у політичній культурі та поглибленні міжособистісних контактів.

Це дозволяє змінити сприйняття України за кордоном – із країни суцільних проблем до країни з широкими можливостями. Виборці все більше починають звертати увагу на існування конкретних програмних цілей та партнерських відносин українських політичних партій з європейськими, а не на запальну риторику і популізм лідерів. Партії націонал-консервативного та популістського спрямування ще продовжують займати вагомую роль у політичному житті, однак, їхня підтримка частково знижується.

Більш ґрунтовне розуміння українською владою специфіки функціонування багаторівневого управління на рівні ЄС зумовило переорієнтацію зовнішньої політики з акцентом на проникнення у транснаціональні мережеві зв'язки, які існують між країнами-членами. Таким чином, досить сприятлива ситуація, що склалася у ЄС та Україні, дозволила досить надійно продовжувати транснаціоналізацію спільного політичного простору.

Інтеграція з перешкодами. Незважаючи на повільні темпи виконання реформ та погіршення соціально-економічного становища України, Захід (США та ЄС) продовжував підтримувати нову владу, яка продовжувала декларувати відданість європейському майбутньому України. Виснажливі бойові дії на Сході України змушували Українську сторону шукати можливості перезавантажити Мінський формат з метою деескалації конфлікту та вироблення майбутньої моделі припинення бойових дій.

Фінансова допомога, яка була надана Україні від західних партнерів, дозволила певним чином надати імпульси для зміцнення національної валюти та стабілізувати економічну ситуацію. Україна, за підтримки, перш за все, ЄС зберегла свою суверенність, однак, питання повернення Криму та

визначення подальшого статусу Донбасу ставали на заваді не лише для поглибленої інтеграції у європейський економічний простір, а й (як це передбачено в Угоді про асоціацію) у веденні переговорів щодо перспективи подальшого членства в ЄС.

З переформатуванням влади в Україні, з'являються нові політичні проекти, які несуть в собі певний запит значної частини населення України на пошук діалогу з РФ. У свою чергу, Кремль, бажаючи позбавитись санкцій та відновити партнерські стосунки, перш за все, з Європейським Союзом, частково змінює свою стратегію по відношенню до України. Втручання у внутрішні справи продовжуються, однак, не за рахунок прямої агресії. Поляризація суспільства, яка підігривається, з одного боку, бажанням поглибленої інтеграції з ЄС, а з іншого – відновленням стосунків з РФ, посилюється. Її піки припадають на час проведення виборів.

Процес європеїзації, який передбачає перетворення європейських стандартів на щоденні норми та правила, обов'язкові для дотримання чиновниками, законодавцями, політичними та неурядовими організаціями, підприємцями та звичайними громадянами, більш сприятливо сприймається на заході та у центрі України. Натомість, для південних та східних регіонів переорієнтуватись на нові стандарти досить важко. У цьому зв'язку, важливу роль відіграють неурядові організації, зокрема, громадянське суспільство, яке за рахунок співробітництва з європейськими партнерами, посилило свою присутність у прикордонних з РФ регіонах. Підвищення спроможності та просвітницька робота допомагають залучатися до процесу прийняття рішень на місцевому рівні, зацікавлюючи тим самим молодь та більш зріле покоління.

Однак, триваюча монополізація “європейської інтеграції” обмеженим колом громадських організацій на національному рівні, не дає змоги для оновлення та отримання доступу до фінансових ресурсів організаціям та громадським діячам з відносно невеликим досвідом.

Інститут політичних партій частково реформується, однак, впливи олігархів на політичні процеси всередині країни та формування органів державної влади залишаються відчутними. Саме такий стан справ заважає молодим політикам, які все ж таки посилили свою присутність у політичному житті, формувати альтернативу застарілій системі влади. Молодіжні організації політичних партій за рахунок співробітництва з європейськими політичними фондами, що працюють в Україні, підвищують свою спроможність до боротьби за внутрішню партійну демократію та можливість мати своїх представників у керівних органах материнських партій.

Процес імплементації Угоди про асоціацію не приносить відчутних результатів у реальному житті українців. Натомість, на міжінституціональному рівні співробітництва з Європейською стороною у деяких ключових сферах, таких як транспортна, енергетична, телекомунікаційна, спостерігається певний прогрес, хоча повної деолігархізації не відбувається.

Певне розчарування Європейської спільноти щодо повільної трансформації інституційної спроможності України до європейських стандартів, особливо у боротьбі з корупцією, дещо гальмує транснаціоналізацію політичного простору. Безвізовий режим з ЄС став інструментом впливу в арсеналі ЄС. Впровадження нових програм, які стосуються міграційної політики, дають змогу більш якісно контролювати її потоки. Кількість українських трудових мігрантів, які шукають кращої долі на європейському ринку праці, невпинно зростала.

Програми технічної допомоги, які були запровадженні в Україні за підтримки ЄС, дали змогу провести відповідну стандартизацію продукції, що в результаті посприяло підвищенню її якості. Особлива доля припадає на харчові продукти. Змінюється торгівельний баланс у кращий бік з ЄС.

Українські підприємства, розуміючи необхідність пошуку нових ринків збуту та переорієнтації, починають освоювати ринок ЄС. Цей процес

супроводжується підвищеною конкуренцією, так як українським виробникам необхідно здобути довіру європейського споживача до своїх продуктів.

Європейські транснаціональні корпорації посилили свою присутність та активність на українському ринку, що змусило місцеві підприємства та компанії відчувати всю повноту високої конкуренції та «невидимої руки ринку» А. Сміта. Деякі з них, змушені були припинити свою діяльність.

Україна також отримала велику суму зовнішніх запозичень, що збільшило у рази державний борг. Натомість, деякі стратегічні галузі та сектори економіки поступово почали контролюватися західними компаніями, які зуміли придбати контрольні пакети акцій, зважаючи на серйозну девальвацію національної валюти і здешевлення виробничих потужностей. Вплив російського бізнесу та капіталу дещо знизився, однак, залишався відчутним у структурі економіки.

Україні не вдалося подолати енергетичну залежність, однак, вона дещо скоротила споживання енергоносіїв за рахунок впровадження енергоефективних програм (за підтримки ЄС) та власного видобутку вуглеводнів. Конфліктність у вирішенні енергетичних проблем між Україною та РФ триває, однак, європейська сторона намагається збалансувати інтереси, з огляду на забезпечення своєї енергетичної безпеки.

У Європейському Союзі також відбуваються суттєві зміни, і він переживає певні кризи з посиленням впливів радикальних сил всередині ЄС. Це зумовлює приділення менше уваги Україні, що, своєю чергою, послаблює позиції останньої у боротьбі з Російською Федерацією.

Повільні темпи трансформації України у політичному та економічному вимірі провокують низку криз, пов'язаних з проблемними питаннями децентралізації та забезпечення економічної стабільності та соціальних гарантій для населення. Цим вдало користуються зовнішні гравці, які, за рахунок недержавних акторів, відстоюють свої сфери впливу. Інколи вони співпадають з національними інтересами України, однак, набагато частіше ідуть з ними в розріз.

Велика частина видатків продовжує використовуватись для підвищення обороноздатності України. Деякі політичні сили торпедують питання вступу України у НАТО, однак, ЄС не в повній мірі поділяє такі устремління, побоюючись загострення конфлікту з РФ.

Політична ситуація в Україні дещо покращується, створений відповідний баланс між опозицією та владою, відбулися певні позитивні зміни в інституційній розбудові. Це все дає підстави для ведення дискусій щодо набуття Україною статусу можливого майбутнього членства в ЄС. Однак на заваді цьому постають проблеми з територіальною цілісністю, які Україна отримала у 2014 року.

Таким чином, внутрішні кризи всередині ЄС та повільна трансформація України до європейських стандартів стають на заваді для повноцінної інтеграції у європейський політичний простір.

Слабка інтеграція. Затяжний конфлікт, який розпочався на Сході вже протягом багатьох років виснажує Україну, її людські та матеріальні ресурси, послаблює її позиції як переговорника. На цьому фоні відбувається ще більша конфронтація між Заходом та Російською Федерацією. Санкції, які були введені як відповідь на російську агресію, створили сприятливі умови для проведення російською владою політики ізоляціонізму та закритості. Декілька спроб, які стосувалися відновлення довіри між Заходом та Росією, не дали вагомих результатів. Європейський континент ще більше поляризується та готується до нових конфліктних ситуацій.

Розчарування нездатністю виконати необхідні зобов'язання в політичній, економічній та інших сферах змушує ЄС частково змінити свої підходи до України. Важливі геополітичні рішення щодо врегулювання ситуації на сході держави приймаються все частіше без участі самої України. Росія різними засобами намагається «переконати» Україну змиритися з втратою Криму. Важливо, що і в Європейському Союзі, з посиленням присутності популістських та праворадикальних політичних партій, така теза знаходить свою підтримку все частіше. Створення ще одного «замороженого

конфлікту», з одного боку, заважає Україні повноцінно інтегруватися в ЄС та НАТО, а з іншого – послаблює загальний безпековий стан на усьому Європейському континенті.

Перманентна зміна внутрішньополітичного ландшафту не дає змоги зосередитися на виробленні довгострокових цілей з врахуванням національних інтересів. Необдумані неоліберальні реформи, які враховують інтереси транснаціональних корпорацій, вітчизняних фінансово-промислових груп та їхніх лобістів, спровокували подальші соціальні розриви та кризові явища у економічній та соціальній сферах. Рівень життя громадян погіршувався, надходження від міжнародних фінансових інституцій використовувалися не для реформування, а для забезпечення інтересів представників правлячих кіл. Така напружена ситуація провокувала подальші невдоволення широких верств населення, які підігрівалися політичними силами, близькими до РФ.

Різка зміна зовнішньополітичних векторів прямо відобразилася на поглибленні розколу України. Західна частина, за рахунок часткової європеїзації та транскордонного співробітництва, продовжувала інтегруватися в ЄС. Натомість, у південно-східних регіонах України відновлювалися впливи РФ. Ініційована ззовні федералізація фактично могла спровокувати поступову втрату унітарності.

Напружена ситуація супроводжувалася, час від часу, загостренням військового конфлікту на сході України. Великі транснаціональні корпорації, які займаються виробництвом та продажем зброї, знайшли для себе новий ринок збуту і використовуючи доступні важелі впливу, продовжили лобіювати свої інтереси.

Поступове скорочення технічної та макрофінансової допомоги Україні унеможлиблює будь-які економічні реформи. Проблеми з гармонізацією українського законодавства з правилами і стандартами ЄС перешкоджає двосторонній торгівлі. Виконання зобов'язань в рамках Угоди про асоціацію постійно відкладається, послаблюючи тим самим інституціональне

співробітництво. Питання щодо використання безвізового режиму впродовж тривалого періоду використовувалося політичними силами, які приходили до влади, лише для отримання політичних дивідентів. Однак нездатність вчасно завершити необхідні процедури та реформи у сфері боротьби з корупцією змусили Європейську сторону переглянути свою позицію щодо цього питання. На рівні ЄС було схвалено нову концепцію міграційної політики, яка містила більш жорсткі вимоги до застосування безвізового режиму з іншими країнами.

Україні все важче боротися з вже усталеним образом країни підвищеного ризику та конфліктогенних ситуацій. Європейські інвестори остерігаються вкладати свої кошти, зважаючи на постійні зміни влади та несприятливу економічну ситуацію. Основною статтею надходжень до бюджету є продаж сировинної продукції, а також продукції сільськогосподарського значення. Важку промисловість так і не вдалося відновити. Населення в основному задіяне в сфері послуг (купівля-продаж). Функціонують сірі зони нелегального контрабантного трафіку. Спостерігається велика доля присутності аутсорсингових компаній, переважно в західних областях. Іноземні виробники ще більше заповонити внутрішній споживчий ринок України, однак, низька купівельна спроможність громадян вимагала від виробників здешевлення продукції, що знаходило своє відображення у набагато нижчій якості товарів в порівнянні з іншими ринками збуту.

Співробітництво українських політичних партій з європейськими наднаціональними партіями носило більш формальний характер, послаблюючи українські позиції у підготовці та прийнятті євроінституціями відповідних рішень та резолюцій. Кількість євродепутатів, друзів України, зменшилася. Такою ситуацією скористалися російські дипломати та політики за рахунок своїх лобістських можливостей, налагоджуючи тісніші контакти з представниками різних політичних фракцій.

Ще однією серйозною перепорою на шляху до повноцінної інтеграції в політичний простір ЄС слугує слабка присутність в європейському інформаційному полі.

Серйозні трансформації відбувалися з молодим поколінням українців, яке, з одного боку, почало наслідувати західну систему цінностей та відповідний спосіб життя, а з іншого, не змогло знайти реальне відображення європейських стандартів у своїй рідній країні. Як результат, велика кількість студентів та молодих фахівців заповнили ніші, звільнені внутрішньою міграцією в рамках ЄС, таких країн як Польща, Чехія, Угорщина, Литва, Естонія, Італія, Португалія, Німеччина та ін.

Європейська спільнота, занурюючись у свої внутрішні проблеми та реагуючи на нові виклики, змирилася з появою ще однієї зони нестабільності. Однак питання безпекового характеру, які постають перед ЄС, зберігають необхідність просувати свої інтереси у вимірі Східного партнерства. Це дає підстави для України продовжувати боротьбу за утвердження своєї самостійності та набуття повноцінної суб'єктності у новій системі транснаціональних взаємозв'язків.

Висновки до розділу 3

Підсумовуючи результати політико-аналітичного моделювання перспектив інтеграції України в політичний простір Європейського Союзу варто зазначити, що поглиблення транснаціональних зв'язків має враховувати в якості легітимних учасників політичних процесів транснаціональних акторів, що здійснюють свою діяльність в економічному, політичному, інформаційному та культурному середовищі.

Поява нових, нетрадиційних каналів та інструментів транснаціональних взаємодій, таких як, інформаційні та комунікаційні технології, надсучасні мережеві канали інтерактивного спілкування, вимагають, в рамках реалізації державної політики, застосування креативності управлінської діяльності, посилення інституційної

спроможності, вдосконалення інститутів політичної системи з метою якісного реформування державного врядування.

З огляду на те, що концепцію транснаціоналізації варто розглядати з точки зору системних контактів, які відбуваються між представниками національних парламентів, діяльність яких не зосереджується лише на внутрішніх питаннях, багаторівневий характер цього явища вимагає від національних парламентів ефективно діяти як на регіональному, так і на національному та наднаціональному рівні ЄС.

Одним з основних факторів, від якого залежить рівень впливу парламенту, є політичний контекст, бажання та здатність політичних еліт пріоритетувати питання європейської інтеграції у внутрішньополітичному дискурсі. Також рівень підтримки євроінтеграційного напрямку в суспільстві, або, навпаки, існування в політичному просторі антиєвропейських настроїв, є важливими факторами, від яких залежить успішність процесу транснаціоналізації.

Допоміжним інструментом функціонування та розширення спільного політичного простору України та ЄС слугує діяльність політичних фондів, які ідеологічно близькі до політичних партій. Саме вони, як міжнародні неурядові організації, яскраво ілюструють транснаціоналізацію в дії. Європейські політичні фонди просувають, насамперед, загальноєвропейську ідентичність, шляхом формування політичної культури та міжпартійної комунікації поза межами ЄС, інтегруючи, таким чином, політичні простори різних країн.

Міжпартійне співробітництво на рівні України та ЄС знаходиться не у найкращому стані. Основна причина полягає у суттєвій різниці формування та функціонування інституту політичних партій. Серйозним недоліком у просуванні інтересів України в євроінституціях слугує фокусування уваги зовнішньополітичними відомствами, переважним чином, лише на роботі з «дружніми до України» євродепутатами. Натомість, контакти з представниками тих політичних фракцій, які не проявляють особливого

інтересу до української тематики, є досить слабкими і така ситуація породжує сприятливі умови для налагодження контактів та лобіювання своїх інтересів геополітичними опонентами.

Спільність принципів та цінностей громадянського суспільства України та ЄС слугує найбільш дієвим драйвером, який наповнює таке співробітництво практичними результатами.

Отримані розрахунки коефіцієнтів зворотного зв'язку дозволили зробити припущення, що запропонована когнітивна модель відображає реальні процеси транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, і, за рахунок посилення інституціонального та міжпартійного співробітництва, інтеграційні процеси всередині організаційного поля будуть посилюватися. Відцентрові процеси, які можуть підвищити рівень конфліктогенності всередині ЄС можуть негативно впливати на перспективу подальшого взаємопроникнення політичних просторів України та ЄС.

Беручи до уваги результати когнітивного моделювання, а також проведеного аналізу в рамках дисертаційної роботи, було розроблено сценарії подальшої інтеграції України в політичний простір ЄС, які дають можливість експертному середовищу та особам, які приймають рішення, враховувати їх у своїй роботі.

ВИСНОВКИ

Проведений аналіз транснаціоналізації політичного простору України та Європейського Союзу, метою якого було вирішення поставлених завдань в рамках дисертаційного дослідження, дає змогу зробити наступні висновки:

1. Категорія «політичного простору» є дещо новою в наукових розробках сучасних політичних процесів, однак останнім часом все більше науковців, переважно закордонних, намагаються використовувати просторовий підхід у поясненні важливих явищ, які відбуваються на Європейському континенті та у глобальному середовищі. У вимірі євроінтеграційних орієнтирів України саме тенденція на поглиблення процесів політичної транснаціоналізації за своєю природою характеризується набагато більшою різноманітністю, ніж класичні міждержавні відносини.

Аналіз історіографії та джерельної бази в рамках зазначеної дисертаційної теми дає можливість зробити висновок, що в наукових дослідженнях переважним чином розглядалися питання загального характеру, зокрема, щодо двостороннього співробітництва між Україною та ЄС у різних сферах, Європейської політики сусідства та Східного партнерства, правового регулювання та державного розвитку України в умовах європейської та євроатлантичної інтеграції.

У вітчизняній і зарубіжній науці кількість ґрунтовних напрацювань зазначеної теми є обмеженою. Натомість, питання, які частково розглядаються у дисертаційному дослідженні, як наприклад, процеси транснаціоналізації, трансформація європейського політичного простору, багаторівневе управління, європеїзація, теоретичне осмислення зовнішньої політики ЄС, знайшли своє відображення у низці фахових матеріалів.

Виявлено, що у контексті концептуально-теоретичного виміру прибічники реалізму та неореалізму, використовуючи категорію «політичного простору» у своїх дослідженнях, ототожнюють її з політичною системою.

За допомогою системного та комунікативного підходів, конструктивізму, інституціоналізму та організаційної теорії вдалося більш глибоко розпізнати сутність політичного простору. Однак, саме прихильники транснаціоналізму найчастіше застосовують цю категорію для розуміння складних геополітичних трансформацій, не обмежуючи себе лише територіальними прив'язками.

2. Встановлено, що тривалий процес інтеграції держав-членів ЄС у наднаціональний економічний та політичний союз створив унікальні форми транснаціонального організаційного поля, в якому рівень успішності пошуку балансів для забезпечення співвідношення національних інтересів та інтересів об'єднання, визначає подальшу динаміку розвитку.

Ухвалення Лісабонської угоди суттєво змінило засади функціонування Європейського Союзу, реформувавши при цьому діяльність інституційних органів та систему прийняття політичних рішень. Такий крок став тим необхідним рушійним імпульсом, який допоміг оновити політичні процеси на різних рівнях Співтовариства, не порушуючи таким чином крихкого політичного балансу.

Разом зі зміною співвідношення повноважень між основними інститутами ЄС, змінюється і сама роль та вплив політичних партій національного та наднаціонального рівнів.

На противагу відцентровим процесам, з якими доводиться зіштовхуватися, Європейський Союз завжди намагався запропонувати різні форми інтеграції, як для держав-членів, так і партнерів, які потенційно можуть стати кандидатами на вступ. Тому інструмент політики розширення, який було запроваджено саме з цією метою, також зазнав трансформації під впливом Лісабонської угоди.

Створення Європейської дипломатичної служби, основним завданням якої стало абсорбування різних позицій держав-членів, допомогло Співтовариству напрацьовувати спільне бачення щодо питань зовнішньополітичного характеру. Європейська політика сусідства, зокрема,

формат Східного партнерства, став допоміжним імпульсом, за рахунок якого з'явилися додаткові системоутворюючі чинники для проникнення європейських цінностей, політичних смислів, значень і розумінь у політичні простори країн-сусідів, зокрема України.

Ключовим інтересом в рамках існуючої зовнішньополітичної стратегії ЄС для України є використання додаткових можливостей, які покликані позитивно впливати на формування спільного політичного простору. А це, зокрема, і ефективне інституціональне співробітництво, і поглиблення зони вільної торгівлі, безвізовий режим та асоційоване членство в рамках підписаної та ратифікованої Угоди про асоціацію між Україною та ЄС.

3. Транснаціоналізація спільного політичного простору між Україною та ЄС тісно пов'язана з реалізацією ключових пріоритетів та залежить, в першу чергу, від впливу основних системо-утворюючих чинників. Такими чинниками слугують: інституціональне та міжпартійне співробітництво, міжрегіональна та транскордонна співпраця, європеїзація, трансміграція, громадянське суспільство, бізнес, ТНК, профспілкові об'єднання, ЗМІ, спортивні та культурні обміни. Вплив цих чинників відображає загальносвітові інтеграційні тенденції, хоча рівень їх включення в процеси транснаціоналізації залежить від багатьох обставин, зокрема, результативності забезпечення демократизації українського суспільства, ефективного врядування та активності недержавних акторів. Дослідження зазначених форм впливу не є вичерпними в контексті усього різноманіття можливих аспектів заявленої проблематики. Однак, питання легітимності транснаціональних мереж, ролі та форм участі громадянського суспільства в контексті інтеграційних процесів між Україною та ЄС, значення ідеології у конструюванні орієнтирів політико-просторового розвитку, слугують дієвим підґрунтям для подальшого аналізу транснаціональної політичної організації.

4. Реалізація української державної політики відбувається в досить складних соціально-політичних умовах та під впливом зовнішніх загроз. Визначено, що система державного управління характеризується складною

формою взаємодії з великою кількістю бюрократичних перепон, які знижують ефективність реалізації покладених на неї функцій, зокрема у сфері європейської інтеграції. Тому, з метою поглиблення транснаціональних зв'язків з ЄС необхідно враховувати в якості легітимних учасників політичних відносин транснаціональних акторів, що здійснюють свою діяльність в економічному, політичному, інформаційному та культурному середовищі, а також появу нових, нетрадиційних каналів і інструментів транснаціональних взаємодій, таких як, цифрові інформаційні та комунікаційні технології та надсучасні мережеві канали інтерактивного спілкування. Лише за рахунок креативності управлінської діяльності, посилення інституційної спроможності, вдосконалення елементів політичної системи можливо досягнути необхідних параметрів стабільності та якісного зростання державного врядування.

5. З'ясовано, що рівень парламентського впливу в питаннях ЄС корелюється з роллю, яку відіграє парламент у внутрішньополітичних справах, оскільки процедури парламентської перевірки покликані відновити баланс виконавчої та законодавчої влади, на який впливає європейська інтеграція. Ефективне інституціональне співробітництво на парламентському рівні в рамках Угоди про асоціацію залежить від забезпечення політичної ваги та належної спроможності Комітету з питань європейської інтеграції.

Обґрунтовується, що за рахунок системної співпраці політичних партій відбувається ухвалення необхідних важливих рішень на рівні ЄС та України, які в подальшому слугують поглибленню інтеграції спільного політичного простору. Такі рішення, зазвичай, не можуть прийматися без належної експертної оцінки та проведення відповідних консультацій з представниками громадянського суспільства. У зв'язку з цим, неурядові громадські організації, мозкові центри, адвокаційні мережі формують транснаціональну групу акторів, важливість якої, у посиленні транснаціональних зв'язків на рівні України та ЄС, постійно зростає.

Досить інноваційним у вітчизняній політологічній школі стало визначення діяльності транснаціональних політичних фондів як допоміжних чинників, які є ідеологічно близькими до основних європейських політичних партій і сприяють покращенню політичної культури, проведенню неформальних консультацій та забезпеченню підтримки України на рівні ЄС.

6. Розробка когнітивної моделі транснаціоналізації політичного простору України та ЄС, сутність якої полягає у суб'єктивній оцінці автором впливів системо-утворюючих чинників, дозволила виявити ступінь залежності функціональності політичного простору. Тобто, які фактори визначають необхідну динаміку, та які елементи багаторівневих відносин перебувають під безпосереднім впливом.

Виявлено, що конфліктогенність притаманна як європейському так і українському політичному простору, однак різниця полягає в тому, що у ЄС це явище зумовлене можливим неспівпадінням інтересів і високою конкуренцією між державами-членами. Натомість, в Україні конфліктогенність проявляється, насамперед, у боротьбі політичних еліт та кланово-олігархічних груп впливу.

7. Здійснення моделювання перспектив входження України до політичного простору ЄС дало змогу на прикладі трьох сценаріїв (надійна інтеграція, інтеграція з перешкодами, слабка інтеграція) визначити, що саме за рахунок поглиблення інституціонального та міжпартійного співробітництва, залучення недержавних акторів, а також європеїзації, інтеграційні процеси всередині організаційного поля будуть посилюватися. Натомість, відцентрові процеси, які можуть підвищити рівень конфліктогенності всередині ЄС будуть негативно впливати на перспективу подальшого взаємопроникнення політичних просторів України та ЄС.

Розроблені сценарії подальшої інтеграції України в політичний простір ЄС дають можливість експертному середовищу та особам, які приймають рішення, враховувати їх у практичній роботі. Акцентовано увагу на таких

напрямах діяльності, які набувають ваги у вимірі реалізації позитивних сценаріїв як:

- формування безпекових та економічних пріоритетів у двосторонніх відносинах, які слугують ключовими драйверами впливу на процес взаємопроникнення політичних просторів

- забезпечення консолідації суспільства навколо суто прагматичних національних інтересів, що сприятиме посиленню євроінтеграції, зокрема, за рахунок інституціонального та міжпартійного співробітництва з ЄС

- створення умов для зменшення впливів кланово-олігархічних груп та зміцнення середнього класу, шляхом ефективної роботи правоохоронних, антикорупційних органів та судової гілки влади, розвитку малого і середнього бізнесу, відновлення важкої промисловості

- поглиблення досвіду участі українських неурядових організацій у напівофіційних глобальних політичних партнерствах, які колективно формуються бізнесом, професійними асоціаціями, міжнародними організаціями та урядами, як партнерство для забезпечення глобальних суспільних благ.

- переорієнтація зовнішньої політики України на врахування специфіки функціонування багаторівневого управління на рівні ЄС та проникнення у транснаціональні мережеві зв'язки, які існують між державами-членами.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Treaty of Lisbon amending the Treaty on European Union and the Treaty establishing the European Community, signed at Lisbon, 13 December 2007. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/treaty/lis/sign>.
2. Consolidation version of the Treaty on the functioning of the European Union. URL: [https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX: 12012E/TXT&from=EN](https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:12012E/TXT&from=EN) (дата звернення: 26.10.2012).
3. Regulation (EU) No 182/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 laying down the rules and general principles concerning mechanisms for control by Member States of the Commission's exercise of implementing powers. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2011/182/oj>.
4. Regulation (EU) No 1381/2013 of the European Parliament and of the Council of 17 December 2013 establishing a Rights, Equality and Citizenship Programme for the period 2014 to 2020 Text with EEA relevance. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2013/1381/oj>.
5. Regulation (EU) No 233/2014 of the European Parliament and of the Council of 11 March 2014 establishing a financing instrument for development cooperation for the period 2014-2020. URL: <http://data.europa.eu/eli/reg/2014/233/oj>.
6. Directive 2014/104/EU of the European Parliament and of the Council of 26 November 2014 on certain rules governing actions for damages under national law for infringements of the competition law provisions of the Member States and of the European Union Text with EEA relevance. URL: <http://data.europa.eu/eli/dir/2014/104/oj>.
7. A decade of opportunities and challenges. URL: https://europa.eu/european-union/about-eu/history/2010-today_en.
8. How EU decisions are made. URL: https://europa.eu/european-union/eu-law/decision-making/procedures_en.

9. Regional investment and solidarity. URL: https://europa.eu/european-union/topics/regional-policy_en.
10. Support to the European Integration process. URL: <https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/fiche-projet/poland/pl-fm/2003/part2/2003-005-710.01.09-support-to-the-european-integration-process.pdf>.
11. Twinning News Near n.1. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/pdf/financial_assistance/institution_building/2016/news/tw_news_near_01.pdf.
12. The European Neighbourhood Policy. URL: <http://www.europarl.europa.eu/factsheets/en/sheet/170/%5Bftu-ref:5.5.5%5D>.
13. The EU decision-making process. URL: <http://www.europarl.europa.eu/news/en/headlines/society/20180322STO00306/the-eu-decision-making-process>
14. Council conclusions on Ukraine. Council of the European Union. – 2012. URL: http://www.consilium.europa.eu/uedocs/cms_Data/docs/pressdata/EN/foraff/134136.pdf.
15. The pillars of Europe: The legacy of the Maastricht Treaty after 25 years URL: https://www.consilium.europa.eu/media/38778/expo_maastricht-brochure_e.pdf.
16. Opinion of the European Committee of the Regions Reflecting on Europe: the voice of local and regional authorities to rebuild trust in the European Union URL: <https://webapi.cor.europa.eu/documentsanonymous/cor-2018-01230-00-01-ac-tra-en.docx>.
17. Opinion of the European Committee of the Regions Neighbourhood and the World URL: <https://webapi.cor.europa.eu/documentsanonymous/cor-2018-04008-00-00-ac-tra-en.docx>.

18. EU Citizenship Report 2017 URL : https://ec.europa.eu/home-affairs/sites/homeaffairs/files/what-is-new/news/news/20170124_eu_citizenship_report_2017_en.pdf.
19. The European Union: How Does it Work? / ed. by. E. Bomberg, A. Stubb. – Oxford : Oxford University Press, 2003. 253 p.
20. Annan G. The European Parliament in EU Foreign Policy: a Plea for More Authority. The Foreign Policy Centre, 2005. URL : <http://fpc.org.uk/fsblob/504.pdf>
21. Meunier, S., Nicola?dis, K. The European Union as a Trade Power. *International Relations and the European Union* /ed.by C. Hill, M. Smith. Oxford : Oxford University Press. 2005. P. 39–63.
22. Missiroli, A. (2007) Introduction: A tale of two pillars – and an arch. / G. Avery et al. *The EU Foreign Service: how to build a more effective common policy*. EPC Working Paper. Brussels : European Policy Centre. 2007. No. 28. P. 9–27.
23. Osica O. Towards a Defence Union? The future of the ESDP after the Constitutional Treaty failure. *Natolin Analyses*. Warsaw : Natolin European Centre. 8(21)2007. P.1-10 URL : http://www.natolin.edu.pl/pdf/analizy/Natolin_Analiza_8_2007.pdf.
24. Schmalz, U. The Amsterdam Provisions on External Coherence: Bridging the Union’s Foreign Policy Dualism? *European Foreign Affairs Review*. 1998. 3(3). P. 421–42.
25. Ex-post Evaluation of the EU’s Macro Financial Assistance to Moldova. *Directorate-General for Economic and Financial Affairs*. 2010. P. 85. European Commission. URL : [http://ec.europa.eu/dgs/economy_finance/evaluation/`pdf/mfa\\_moldova\\_evaluation\\_final\\_report\\_en.pdf](http://ec.europa.eu/dgs/economy_finance/evaluation/`pdf/mfa_moldova_evaluation_final_report_en.pdf) (дата звернення: 20.02.2019).
26. Government statement delivered by Chancellor Angela Merkel on the EU's Eastern Partnership Summit to be held on 28/29 November 2013 in Vilnius. Deutscher Bundestag, 2013. Bundeskanzlerin.

URL:<https://www.bundeskanzlerin.de/bkin-en/government-statement-delivered-by-chancellor-angela-merkel-on-the-eu-s-eastern-partnership-summit-to-be-held-on-28-29-november-2013-in-vilnius-1007522>. (дата звернення: 20.01.2019).

27. Feedback received on: Multiannual Financial Framework: Proposal for the Neighbourhood, Development and International Cooperation Instrument. 17 August 2018. European Commission. URL : https://ec.europa.eu/info/law/better-regulation/initiatives/com-2018460/feedback_en?p_id=250777 (дата звернення: 24.02.2019).

28. Global Strategy for the European Union's Foreign and Security Policy, Shared Vision, Common Action: A Stronger Europe. European Commission. EEAS. URL : https://eeas.europa.eu/top_stories/pdf/eugs_review_web.pdf. (дата звернення: 20.01.2019).

29. Statement by the High Representative/Vice-President Federica Mogherini on the situation in Ukraine URL: https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/10427/statement-by-the-high-representativevice-president-federica-mogherini-on-the-situation-in-ukraine_en (дата звернення: 22.01.2019).

30. Speech by President Donald Tusk at the Ukrainian Parliament in Kyiv URL : <https://www.consilium.europa.eu/en/press/press-releases/2019/02/19/speech-by-president-donald-tusk-at-the-ukrainian-parliament-in-kyiv/>(дата звернення: 05.02.2019).

31. Statement by Commissioner Hahn on the extension of e-declaration obligations to civil society in Ukraine URL : https://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/42229/statement-commissioner-hahn-extension-e-declaration-obligations-civil-society-ukraine_en (дата звернення: 09.01.2019).

32. Purchasing power parities in Europe and the world URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Purchasing_power_parities_in_Europe_and_the_world (дата звернення: 09.02.2019).

33. Living conditions in Europe – social participation and integration URL: <https://ec.europa.eu/eurostat/statistics->

explained/index.php?title=Living_conditions_in_Europe_-_social_participation_and_integration (дата звернення: 09.02.2019)

34. Regional policies and European Commission priorities URL : https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php?title=Regional_policies_and_European_Commission_priorities (дата звернення: 09.02.2019).

35. Угода про партнерство і співробітництво між Україною і Європейським Союзом та їх державами-членами. URL : https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/998_012.

36. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/984_011.

37. Про виконання Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1106-2017-%D0%BF>

38. Activity Report. Restoring the sense of politics through youth participation: Georgia, Moldova and Ukraine. 11.07.2018. URL : <https://www.feps-europe.eu/resources/news/239-restoring-the-sense-of-politics-through-youth-participation-georgia-moldova-and-ukraine.html>.

39. Activity Report. Ruling of the German Constitutional Court on the Lisbon Reform Treaty URL : <https://www.feps-europe.eu/resources/news/135-ruling-of-the-german-constitutional-court-on-the-lisbon-reform-treaty.html>

40. Research Paper. Keeping it Real: Building a Realistic and Inclusive Eurozone URL : <https://martenscentre.eu/sites/default/files/publication-files/final-110418.pdf>.

41. Research Paper. Ukraine Reforms: milestones and achievements URL: <https://www.martenscentre.eu/publications/ukraine-reforms-milestones-and-achievements>

42. Emerson M., Movchan V. Deepening EU-Ukrainian Relations: What, why and how? *CEPS Paperback*. 23.08.2016. P. 254. URL: <https://www.ceps.eu/system/files/Ukraine%20eversion%20with%20covers.pdf> (дата звернення: 20.01.2019).

43. Upgrading the EU's role as global actor: institutions, law and the restructuring of European diplomacy / ed. By Emerson M. et al. Brussels: Centre for European Policy Studies, 2011. 144 p.

44. Wilson E. Partners for Life: Europe's Unanswered 'Eastern Question'. *Policy brief*. 2017.27.10. URL : https://www.ecfr.eu/page//PARTNERS_FOR_LIFE2.pdf (дата звернення: 20.01.2019).

45. Paul A. The Eastern Partnership, the Russia-Ukraine War, and the Impact on the South Caucasus. *Istituto Affari Internazionali*. 2015.25.02. URL: <http://www.iai.it/sites/default/files/iaiw1506.pdf>. (дата звернення: 20.01.2019).

46. The scrutiny of the European defence fund by the European parliament and national parliaments. Study. URL: https://www.iss.europa.eu/sites/default/files/EUISSFiles/EXPO_STU%282019%29603478_EN1.pdf.

47. ЕС и Восток в 2030 году. Четыре сценария развития отношений между ЕС, Российской Федерацией и общими соседями. URL: <http://library.fes.de/pdf-files/id-moe/11146-20150522.pdf>.

48. Pertusot V. The European Neighbourhood Policy: A Bureaucratic Phoenix? *Notes de l'Ifri*. November 2016. URL : https://www.ifri.org/sites/default/files/atoms/files/pertusot_european_neighbourhood_policy_207.pdf. (дата звернення: 20.01.2019).

49. Lefort Ph. The Ukrainian Crisis or the European Misunderstanding. *Politique étrangère*. 2014. Vol. 79. (2). P. 109–121.

50. Україна-ЄС. Публікації Центру. Центр Разумкова. URL : http://razumkov.org.ua/uploads/catalog_publication.pdf.

51. Александров А. Щодо перспективи розробки нової редакції Європейської стратегії безпеки. *Аналітична записка*. НІСД, 2010. URL: <http://www.niss.gov.ua/articles/446/> (дата звернення: 20.01.2019).

52. Порядок денний асоціації. Представництво Європейського Союзу в Україні. URL: http://eeas.europa.eu/delegations/ukraine/eu_ukraine/political_relations/association_agenda/association_agenda_uk.htm.

53. Порядок денний асоціації (ПДА) між Україною і ЄС: громадський експертний моніторинг. URL: <http://www.esukraina.blogspot.com/>.

54. Постанова Верховної Ради Української РСР від 24.08.1991 № 1427-XII «Про проголошення незалежності України Верховна Рада України». URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1427-12>.

55. Постанова Верховної Ради Української РСР від 25.12.1990 № 581-XII «Про реалізацію Декларації про державний суверенітет України в сфері зовнішніх зносин». URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/581-12>.

56. План дій «Україна - Європейський Союз». Міжнародний документ від 12.02.2005. URL: http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/994_693.

57. Концепція інституційної реформи у сфері виконання майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом, затвердженою Розпорядження Кабінету Міністрів України «Деякі питання проведення інституційної реформи у сфері виконання майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» від 10 жовтня 2012 р. № 767-р. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/7672012-p>.

58. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 10 жовтня 2012 р. № 767-р «Про Концепцію інституційної реформи у сфері виконання майбутньої Угоди про асоціацію між Україною та Європейським Союзом» URL: <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/767-2012-%D1%80>.

59. Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 27 березня 2013 р. № 168-р «Про схвалення Концепції реалізації державної політики у сфері інформування та налагодження комунікації з громадськістю з

актуальних питань європейської інтеграції України на період до 2017 року»
URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/168-2013-p>.

60. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1516 (2001). Фінансування політичних партій. URL: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=147&iar_id=180&as=2.

61. Рекомендація Парламентської Асамблеї Ради Європи 1516 (2001). Фінансування політичних партій. URL: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=147&iar_id=180&as=2.

62. Правила щодо фінансування політичних партій, ухвалені Венеціанською Комісією на своєму 46-му пленарному засіданні у Венеції, 9–10 березня 2001 року. URL: http://www.parlament.org.ua/index.php?action=publication&id=8&ar_id=147&iar_id=181&as=2.

63. Бондарчук І. В. Конституційно-правовий статус громадських організацій та політичних партій в Україні: проблеми законодавчого регулювання. *Бюлетень Міністерства юстиції України*. Київ. 2011. Вип. 3. С. 88–96.

64. Богашева Н. В. Проблеми законодавчого регулювання внутрішньоорганізаційної діяльності політичних партій. *Вибори та демократія: наук.-просвітн. правн. журнал*. Київ. 2010. Вип. № 2–3. С. 160–164.

65. Дунаєва Л. М. Інституціональні фактори формування і розвитку партійних систем. *Держава і право: зб. наук. пр.* Юридичні та політичні науки. Київ. 2000. Вип. 8. С. 468-472.

66. Єврокомісія виділяє 45 млн. Євро на розвиток громадянського суспільства країн-сусідів. Її Європейський простір. Портал проєвропейського громадянського суспільства України, 04 грудня 2012 р. URL: <http://eu.prostir.ua/news/255659.html>.

67. Асоціація з ЄС: як Україна виконує умови для підписання Угоди. Громадський моніторинг виконання умов підписання Угоди про асоціацію

України з ЄС. *Civic monitoring of benchmarks implementation for signing EU-Ukraine Association Agreement*. 2013. URL: <http://eu-ua.blogspot.com/>.

68. Глава Єврокомиссії призвал к созданию общеевропейской армии. DW. URL: <http://dw.com/p/1EnF4> (дата звернення: 20.01.2019).

69. Зовнішня політика і безпека. Представництво України при Європейському Союзі та Європейському Співтоваристві з атомної енергії. URL : <http://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/dialogue/foreign-policy>. (дата звернення: 20.01.2019).

70. Панченко Ю. Пряники на довгій вудці: що пропонує ЄС Україні в обмін на реформи Європейська правда. URL : <https://www.eurointegration.com.ua/articles/2018/05/17/7081844/>. (дата звернення: 17.05.2018 р.).

71. Transnational political spaces: agents – structures – encounters / ed by M. Albert et al. Frankfurt am Main, New York: Campus Verlag GmbH, 2009. 322 p.

72. Political space: frontiers of change and governance in a globalizing world / ed by Y.H.Ferguson, Jones R.J.Barry. New York: State University of New York, 2002. 325 p.

73. Ratzel F. Die Gesetze des r?umlichen Wachstums der Staaten. Ein Beitrag zur wissenschaftlichen politischen Geographie. *Petermanns Geographische Mitteilungen*. 1986. Jg. 42. S. 97-107.

74. MacKinder, Halford J. The Scope and Methods of Geography and the Geographical Pivot of History. L., 1951. P. 30-44.

75. Sprout M. Mahan: Evangelist of Sea Power. *Makers of Modern Strategy: Military Thought from Machiavelli to Hitler*/ ed. by E. M. Earle. Princeton, 1944. 533 p.

76. Риккерт Г. Науки о природе и науки о культуре. М.: Республика, 1998. 413 с.

77. Гидденс Э. Социология / пер. с англ.; науч. ред. В.А. Ядов; общ. ред. Л.С. Гурьевой, Л.Н. Посилевича. М. : Эдиториал УРСС, 1999. 703 с.

78. Штомпка П. Социология социальных изменений / пер. с англ. под ред. В.А. Ядова. М.: Аспект Пресс, 1996. 28 с.
79. Бурдые П. Практический смысл / пер. с фр.: А.Т. Бикбов, К. Вознесенская, С.Н. Зенкин, Н.А. Шматко; отв. ред. пер. и послесл. Н.А. Шматко. СПб.: Алетейя, 2001. 562 с.
80. Yukl G.A. Leadership in organizations. 5th edit. New Jersey: Prentice-Hall, 2002. 508 p.
81. Nye J.S., Jr., Keohane R.O. Transnational relations and world politics: introduction. *Transnational Relations and World Politics*. 1971. Vol. 25. No 3. P. 329-349.
82. Transnational European Union: towards a common political space / ed by W. Kaiser, P. Starie. Abingdon: Routledge, 2005. 257 p.
83. Транснациональное политическое пространство: новые реальности международного развития / отв. ред. Стрежнева М.В. М. : ИМЭМО РАН, 2010. 266 с.
84. Транснациональные политические пространства: явление и практика / отв. ред. М.С. Стрежнева. М.: Весь Мир, 2011. 376 с.
85. Прохоренко И.Л. Испания в ЕС: взаимовлияние национального и транснационального политических пространств: дис. ... д-ра полит. наук: 23.00.02; 23.00.04 / ИМЭМО РАН. Москва. 2015. 375 с.
86. Rumford C. Rethinking European Spaces: Territory, Borders, Governance. *Comparative European Politics*. 2006. Vol. 4. No 2. P. 127-140.
87. Jensen O.B., Richardson T. Making European space: mobility, power and territorial identity. London: Routledge, 2004. 312 p.
88. Olsen J.P. The many faces of Europeanization. *Journal of Common Market Studies*. 2002. Vol. 5. No 5. P. 923-924.
89. Jones A., Clark J. The spatialities of Europeanization: power, governance and territory in Europe. Abingdon (UK), New York (USA): Routledge, 2010. 182 p.

90. B?rzel T. A. Member State responses to Europeanization. *Journal of Common Market Studies*. 2002. Vol. 40. No 2. P. 193–194.
91. The Europeanization of national political parties: power and organizational adaptation / ed. by Th. Poguntke et al. London and New York: Routledge, 2007. 252 p.
92. Копійка В.В. Європейський Союз: досвід розширення і Україна. К.: Юрид. думка, 2005. 448 с.
93. Кордон М.В. Європейська та євроатлантична інтеграція України: Навч.-метод. посібник. Житомир: Полісся, 2007. 173 с.
94. Халаджи В. В. Польсько-шведська ініціатива «Східне партнерство» (СП) - засади її формування, основні принципи та можливості для України. *Актуальні проблеми міжнародних відносин*. 2009. Вип. 84. Ч. II. С. 109 – 113.
95. Ціватий В.Г. Інституціонально-історичні особливості європейської регіональної політики. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2009. Вип. 15. С. 445-452.
96. Дудко І.Д. Євроатлантичні інтеграційні орієнтири громадянського суспільства України: від програми до ціннісних пріоритетів. *Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики / за заг. Ред. М.А.Кулініча, Н.О.Татаренко, В.Г.Ціватого*. К.:ДАУ при МЗС України, 2015. С. 47-52.
97. Dudko I. Euro-integration in dimension of democratic development of Ukraine *Проблеми міжнародних відносин*. 2012.Вип. 5.С. 35-48.
98. Gst?hl S., Schunz S. Theorizing the European Neighbourhood Policy. Routledge, 2016. 318 p.
99. Natorski M. The EU and crisis in Ukraine: Policy continuity in times of disorder? *The Revised European Neighbourhood Policy: Continuity and Change in EU Foreign Policy / D. Bouris, T. Schumacher et al*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2017. P. 177–196.

100. The Routledge Handbook on the European Neighbourhood Policy / ed. by T. Schumacher, A. Marchetti, Th. Demmelhuber. Routledge, 2018. 554 p.
101. Jensen O.B., Richardson T. Making European space: mobility, power and territorial identity. London: Routledge, 2004. 303 p.
102. Manners I. Normative power Europe: a contradiction in terms? *Journal of Common Market Studies*. 2002. Vol. 40. No 2. P. 234-258.
103. Байковський П. Політична система Європейського Союзу. Львів : ЛНУ імені Івана Франка, 2013. 226 с.
104. Цветков В.В. Демократія і державне управління: теорія, методологія, практика. Київ : Юрид. думка, 2007. 336 с.
105. Шкумбатюк К.Л. Державна політика України у сфері громадянства в контексті європейської інтеграції : автореф. дис. ... канд. наук з держ. упр. : 25.00.01. Львів, 2004. 19 с.
106. Федуняк С. Г. Політичний вимір системи безпеки євроатлантичного простору і нових незалежних держав: дис... д-ра політ. наук: 23.00.04 / ; Нац. акад. наук України, Ін-т світ. економіки і міжнар. відносин. К., 2006. 407 с.
107. Гонюкова Л. Політичні партії як інститут державної політики та управління: теоретико-методологічний аналіз. К.: НАДУ, 2009. 392 с.
108. Остапець Ю., Шестак Н., Дудінська І. Еволюція партійної системи України в умовах трансформації соціальних і політичних структур Серія: «Studia Regionalistica», № 9 / НДІ політичної регіоналістики; ДВНЗ «Ужгородський національний університет»; Агенція досліджень регіонального соціуму «Карпатія». Ужгород: ЗППО, 2016. 252 с.
109. Трансформація партійної системи: український досвід у європейському контексті / за ред. Ю.Якименка. Київ: Центр Разумкова, 2017. 428 с.
110. Гейда О. В. Теоретико-правові основи організації та діяльності політичних партій в Україні : дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.01. Харків, 2005. 190 с.

111. Бех В., Рябека О. Система державно-громадського управління суспільством як продукт процесу демократизації державного управління. *Комунікація* : журнал з питань комунікацій у суспільстві: збірка наукових праць. Секретаріат Кабінету Міністрів України; Програма сприяння парламенту ІІ. 2012. Т. 2. С. 52–58.

112. Бойчук М. А. Влада і громадянське суспільство: механізми взаємодії. К. : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2007. 211 с.

113. Зеленько Г. І. Інституціоналізація громадянського суспільства у постсоціалістичних країнах (на прикладі країн Вишеградської групи та України) : дис. ... доктора політ. наук: 23.00.02 / НАН України, Ін-т політ. і етнонац. дослідж. ім.І.Кураса. Київ, 2007. 388 с.

114. Карчевська О. Інституціоналізація громадянського суспільства як чинник формування демократичної політичної стабільності в сучасній Україні : автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Луганськ, 2009. 19 с.

115. Тишкун Ю. Я. Інституціоналізація громадянського суспільства в Україні як чинник раціоналізації державної бюрократії: автореф. дис. ... канд. політ. наук: 23.00.02. Львів, 2009. 19 с.

116. Rostow W.W. *The Stages of Economic Growth: A Non-Communist Manifesto* Cambridge: Cambridge University Press, 1960. 179 p.

117. Lipset S. M. *Political man. The social bases of politics.* New York, Doubleday, 1960. 432 p.

118. Концепция модернизации в зарубежной социально-политической теории, 1950–1960 гг.: Сб. переводов / РАН. ИНИОН. Центр социал. науч.-информ. исслед. Отд. социологии и социал. психологии. Отд. полит. науки; Сост. и пер. Николаев В.Г.; Отв. ред. Ефременко Д.В., Мелешкина Е.Ю. М., 2012. 212 с.

119. Parsons T. On building social system theory: a personal history. *Daedalus*. 1970. Vol. 99. No 4. P. 826-881.

120. Almond G., Powell J. B. *Gr. Comparative politics: a developmental approach.* Boston: Little, Brown Z. co., 1966. 348 p.

121. Huntington S. P. *Political Order in changing Societies* , New Heaven (ST); Yale Univ. press, 1968. 263 p.
122. Pye L.W. The Non-Western Political Process. *The Journal of Politics*. 1958. Vol. 20, No. 3. P. 468-486.
123. Riggs F. Presidentialism versus Parliamentarism: Implications for Representativeness and Legitimacy. *International Political Science Review*. 1997. Vol. 18. № 3. P. 274-275.
124. Rudolph C. Security and the political economy of international migration. *American Political Science Review*. 2003. Vol. 97. № 4. P. 603-620.
125. Туровский Р. Баланс отношений «центр-регионы» как основа территориально-государственного строительства. *Мировая экономика и международные отношения*. 2004. № 1. С. 43-50.
126. Аршинцева О. А. Пространство как фактор мировой политики. URL: <http://ashpi.asu.ru/ic/?p=3069>
127. Зимина Н. С. Особенности трансграничного социокультурного пространства: научное осмысление. *Вестник Забайкальского государственного университета*. 2011. № 12 (79). 17-23 с.
128. Бурдьё П. Социология социального пространства / пер. с франц. ; отв. ред. перевода Н. А. Шматко. М.: Институт экспериментальной социологии; СПб.: Алетейя, 2007. 288 с.
129. Соловьев А.И. Идентификация политики: споры и суждения. *Полития*. 2006. № 1. 151 с.
130. Баталов Э. Я. Человек, мир, политика. М.: Научно-образовательный форум по международным отношениям, 2008. 330 с.
131. Хейвуд Э. Политология. М. ЮНИТИ-ДАНА, 2005. 544 с.
132. Туровский Р.Ф. Центр и регионы: проблемы политических отношений. 2-е изд. Политология. Изд. дом ГУ-ВШЭ, 2007. 400 с.
133. Hay C. *Political Analysis*. Basingstoke: Palgrave, 2002. 314 p.
134. Китинг М. Новый регионализм в Европе. *Логос*. 2003. № 6 (40). 67-115 с.

135. Wendt A.E. The Agent-Structure problem in International Relations theory. *International Organization*. 1987. Vol. 41. No 3. P. 335–370.
136. Дойч К. Народи, нації та комунікація. *Націоналізм. Антологія* / упоряд. О. Проценко, В. Лісовий. К.: Смолоскип, 2000. 546-566 с.
137. Винер Н. Кибернетика и общество. М.: Изд-во иностр. лит-ры, 1958. 245 с.
138. Семененко И. С., Политическая идентичность и политика идентичности: в 2 т. М.: Российская политическая энциклопедия (РОССПЭН), 2012. 463 с.
139. Малиновський В. Я. Словник термінів і понять з державного управління. К. : Атіка, 2005. 251 с.
140. Ільченко М. Методологія дослідження проблем державного управління: інституціональний підхід. *Актуальні проблеми державного управління*. 2011. № 1. С. 56-64 с.
141. Панов П.В. Институты, идентичности, практики: теоретическая модель политического порядка. М.: Российская политическая энциклопедия , 2011. 230 с.
142. Organizational Theory of Behavior of Frederick Taylor, Max Weber, and Henri Fayol. Jul 10th, 2018. URL: <https://www.bartleby.com/essay/Organizational-Theory-of-Behavior-of-Frederick-Taylor-F3CPJJ6SWUDSX>.
143. Баранов А. В. Рецензия на книгу: Прохоренко И. Л. Пространственный подход в исследовании международных отношений. М.: ИМЭМО РАН, 2015. 111 с. URL: http://chsu.kubsu.ru/arhiv/2015_3/2015_3_Baranov.pdf
144. DiMaggio P.J., Powell W.W. The iron cage revisited: institutional isomorphism and collective rationality in organizational fields. *American Sociological Review*. 1983. Vol. 48. No 2. P. 147-160.
145. Fligstein N., McAdam D. A theory of fields. Oxford: Oxford University Press, 2012. 238 p.

146. Holsti O.R. Theories of International Relations and foreign policy: realism and its challengers. *Controversies in international relations theory: realism and the neoliberal challenge* / ed. By Ch.W.Kegley, Jr. New York: St. Martin's Press, 1995. P. 35-43.

147. Nina Glick S., Linda B., Cristina Szanton B., From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration Source. *Anthropological Quarterly*. 1995. Vol. 68, No. 1. P. 48-63.

148. Levitt P. Between God, Ethnicity, and Country: An Approach to The Study Of Transnational Religion. Transnational Communities Programme. Working Paper No 13. 2001. URL:http://www.transcomm.ox.ac.uk/working_papers.htm

149. The European Union as a transnational political space: an introduction / ed by W. Kiser, P. Starie, London: Routledge, 2005. P. 1-6. URL: <https://researchportal.port.ac.uk/portal/en/publications/the-european-union-as-a-transnational-political-space-an-introduction> (c56c5d11-37a7-4bdd-a1af-cb974af8f87d)/export.html.

150. Maganza G. Lisbon Treaty: A Brief Outline. *Fordham International Law Journal*. 2007. 31 (V). P. 1603-1613. URL: <https://ir.lawnet.fordham.edu/cgi/viewcontent.cgi?article=2124&context=ilj>.

151. Price C. European Commission president urges action on EU constitution. *Jurist / Legal News and Research*. URL: <https://www.jurist.org/news/2007/02/european-commission-president-urges/> (date of access 11.02.2007).

152. Бурханов, А. К. Европейский союз в современном мире. Алматы, 2005. 26 с.

153. Gordon P. US has big stake in Europe's Constitution. *Financial Times*. 2005. 17 May.

154. Кавешников Н. Конституционный кризис в ЕС. *Европейский союз: факты и комментарии*. 2005. № 40. URL: http://www.edc-aes.ru/site/ru/union/archive/vipusk_40.html.

155. Eurobarometer on Constitution: a positive attitude, but a lack of information. Eurobarometer on Constitution. Brussels, 28 January 2005. URL: file:///C:/Users/admin/Downloads/IP-05-104_EN.pdf (date of access 07.06.2008).

156. Крук Ю. Конституция Европейского союза: история подготовки и причины провала ее ратификации, *Журнал международного права и международных отношений Белорусского государственного университета*. 2009. № 2. URL: <http://evolutio.info/content/view/1550/232/>.

157. Кавешников Н. Лиссабонский договор и его последствия для развития ЕС. *Актуальные проблемы Европы*. 2010. № 2. С. 54-76.

158. Schorkopf F. European Union as an Association of Sovereign States: Karlsruhe's Ruling on the Treaty of Lisbon. *German Law Journal*. 2009. N 10 (8). P. 1219 -1240.

159. Дергачев В.А. Научные труды в семи книгах. Кн. 2. Электронное издание на CD. Издательский проект профессора Дергачева, 2008. URL: <https://studopedia.info/4-47275.html>.

160. Прохоренко И.Л. Европейский Союз: опыт структурирования транснационального пространства. *Мировая экономика и международные отношения*. 2011. № 11. С. 111-117.

161. COSAC. URL: <http://www.cosac.eu/en/info/>

162. COSAC. Country specific information. URL: <http://www.cosac.eu/en/info/scrutiny/countryspecific/>

163. Мойсієнко В. Електоральна активність на виборах до Європейського парламенту: політико-соціологічний зріз. *Вісник Центральної виборчої комісії*. 2009. № 2-3 (16-17). С. 77-82.

164. Regulation (EU) no 211/2011 of the European Parliament and of the Council of 16 February 2011 on the citizens' initiative (OJ L 65, 11.3.2011, P. 1). URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/PDF/?uri=CELEX:02011R0211-20131008&>.

165. Святун О.В. Європейська громадська ініціатива. *Наукові записки. Юридичні науки*. 2014 Т. 155. С. 46-48.

166. European Citizen's Initiative. Official register. URL: <http://ec.europa.eu/citizens-initiative/public/basic-facts>.

167. Reform of European Citizens' Initiative will make it easier for people to change direction of EU. URL: <https://www.socialistsanddemocrats.eu/newsroom/reform-european-citizens-initiative-will-make-it-easier-people-change-direction-eu-policy>

168. Brexit endangers U.S.-UK trade as some U.S. firms could move – report (14 December 2016). URL: <http://uk.reuters.com/article/uk-britain-eu-usa-companies-id UKKBN14300A/> (date of access 10.04. 2017).

169. Consolidated versions of the Treaty on European Union and the Treaty on the Functioning of the European Union. *Official Journal of the European Union*. 2012. P. 1–388. URL: <https://eur-lex.europa.eu/legal-content/EN/TXT/?uri=celex%3A12012E%2FTXT>. (дата звернення: 26.10.2012).

170. Британія проголосувала за вихід з ЄС. News. URL: www.bbc.com/ukrainian/politics/2016/06/160624_brexit_referendum_hk.

171. European Council Declaration on Strengthening the Common European Policy on Security and Defence. Cologne European Council Presidency Conclusions, 1999, 3-4 June. *Bulletin Quotidien Europe*. Agence Europe. N7480. 1999. 6 June. P.16.

172. Ціватий В., Шаповалова О. Дипломатія та європейська служба зовнішньої діяльності (ЄСЗД): політико-інституційний аспект. *Зовнішні справи*. 2013. № 3. С. 42-45.

173. Шаповалова О.І. Нормативна сила Європейського Союзу в Східній Європі. *Науковий вісник Дипломатичної академії України*. 2009. Вип. 15. С. 187-194.

174. Howorth J. Decision-making in security and defense policy: To wards supranational intergovernmentalism? *Cooperation and Conflict*. 2012. Vol. 47, No. 4. P. 433-453.

175. Abdelal R., Krotz U.. Disjoining Partners: Europe and the American Imperium . *Power in a Complex Global System* / ed. by Louis W. Pauly , Bruce W. Jentleson. London: Routledge, 2014. P. 131–147.

176. Smith M.E. Researching European Foreign Policy: Some Fundamentals. *POLITICS*. 2008. 28 (3). P. 177-187.

177. Tonra B., Christiansen T. The Study of EU Foreign Policy: Between International Relations and European Studies. *Rethinking European Union Foreign Policy* / ed by B. Tonra, T. Christiansen. Manchester: Manchester University Press, 2004. P. 1-9.

178. Foreign and Security Policy in the European Union / ed by K. Eliassen. London: Sage, 1998. P. 58–93.

179. Winn N., Lord C. EU foreign policy beyond the nation state: joint actions and institutional analysis of the common foreign and security policy. Houndmills: Palgrave, 2001. P. 192.

180. Rosamond B. Theories of European Integration. Basingstoke and New York: Macmillan and St. Martin's Press, 2000. 232 p.

181. Bretherton Ch., Vogler J. The European Union as a Global Actor. Routledge, 2006. 273 p.

182. Hill C., Smith M. International Relations and the European Union: themes and issues. *International Relations and the European Union* / ed. by C. Hill, M. Smith. Oxford: Oxford University Press, 2005. P. 3-17.

183. Kohler-Koch B. The evolution and transformation of European governance Forschungsbericht / research report. Institut f?r H?here Studien (IHS), Wien Institute for Advanced Studies. URL: **Ошибка! Недопустимый объект гиперссылки..**

184. Smith M.E. Institutionalization, policy adaptation, and European foreign policy cooperation. *European Journal of International Relations*. 2004 Vol. 10 (1). P. 95-136.

185. Ganzle S. EU Governance and the European Neighbourhood Policy: A Framework for Analysis Europe-Asia studies. 2009. Vol. 61 (10). P. 1715–1734.

186. Wider Europe – Neighbourhood: A New Framework for Relations with our Eastern and Southern Neighbours. Communication from the Commission to the Council and the European Parliament. – Brussels: Commission of the European Union, 11 March 2003. – COM (2003) 104 final. URL: http://eeas.europa.eu/archives/docs/enp/pdf/pdf/com03_104_en.pdf.

187. European Neighbourhood Policy: Strategy Paper. Communication from the Commission. – Brussels: Commission of the European Communities, 12 May 2004. URL: https://ec.europa.eu/neighbourhood-enlargement/sites/near/files/2004_communication_from_the_commission__european_neighbourhood_policy_-_strategy_paper.pdf.

188. Bildt C. Russia, the European Union and the Eastern Partnership. *ECFR Riga Series*. URL: <http://www.ecfr.eu/wider/rigapapers>, 5 July 2015 (date of access 28.05.2015).

189. EEAS-NEAR Joint Staff Working Document SWD(2016)467. URL: http://eap-csf.org.ua/wp-content/uploads/2017/02/PDF1_Ukr.pdf.

190. Оновлений документ (SWD(2017)300). URL: <http://eap-csf.org.ua/onovleno-dokument-shhodo-klyuchovih-prioritetiv-ta-ochikuvanih-dosyagnen-shidnogo-partnerstva-do-2020-r/> (date of access 29.06.2017).

191. Permanent Structured Cooperation (PESCO) – Factsheet. URL: https://eeas.europa.eu/headquarters/headquarters-Homepage/34226/permanent-structured-cooperation-pesco-factsheet_en (date of access 19.11.2018).

192. Стрежнев С. Транснациональные политические пространства: явление и практика. М.: Издательство, 2011. 376 с.

193. Реєстр політичних партій. URL: https://minjust.gov.ua/m/str_31094.

194. Малкин Е., Сучков Е. Политические технологии. М.: Русская панорама, 2006. 680 с.

195. Лановий В. Олігархат vs вільне підприємництво. *Український тиждень*. 2012. № 49. С.16–17.

196. Matuszak S. The Oligarchic Democracy. The Influence of Business Groups on Ukrainian Politic. *Centre for Eastern Studies*. 2012. № 42. P. 81–82.

197. Про ратифікацію Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським [...] Верховна Рада України; Закон від 16.09.2014 № 1678-VII. URL: <http://zakon1.rada.gov.ua/rada/show/1678-18>.

198. Paradoxes and contradictions in EU democracy promotion in the Mediterranean: the limits of EU normative power. *Democratization*. 2009. Vol.16 (1). P. 39-58.

199. BTI 2018 Country Report. Ukraine. URL: https://www.bti-project.org/fileadmin/files/BTI/Downloads/Reports/2018/pdf/BTI_2018_Ukraine.pdf.

200. Торговельно-економічне співробітництво Україна-ЄС. URL: <https://ukraine-eu.mfa.gov.ua/ua/ukraine-eu/trade-and-economic/ukraine-eu-trade>.

201. Gunther R., Hopkin J. A Crisis of Institutionalization: The Collapse of the UCD in Spain .Political Parties. Old Concepts and New Challenges. NY : Oxford University Press, 2002. P. 191–232.

202. Welfling M. Political Institutionalization: Comparative Analysis of African Party Systems. NY : Sage Publications Inc., 1973. 63 p.

203. Норт Д. Інститути і економічне зростання: історичний вступ. *THESIS*. 1993. Вып. 2. С. 69-90.

204. Норт Д. Інституції, інституційна зміна та функціонування економіки / пер. з англ. під ред. І. Дзюби. К.: Основи, 2000. 198 с.

205. Demirel v Stadt Schw?bisch Gm?nd, Final judgment, Case C-12/86, [1987] ECR 3719. *Oxford Reports on International Law: International Law in EU Courts*. Oxford: Oxford University Press, 2015. S. 1-11.

206. Інституційне та правове забезпечення європейської інтеграції України: виклики та завдання. Аналітична доповідь. Регіональне представництво фонду ім. Фрідріха Еберта, Р. Петоров К., 2015. URL: <http://www.fes.kiev.ua/new/wb/media/publikationen/europrav2015.pdf>.

207. Угода про асоціацію між Україною та ЄС (анотація основних розділів Угоди). МЗС. URL: [http:// mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/europeanintegration/ua-euassociation](http://mfa.gov.ua/ua/about-ukraine/europeanintegration/ua-euassociation).

208. Анакіна Т.М. Інституційна модель співробітництва України та Європейського Союзу за Угодою про асоціацію. *Форум права*. 2013. №3. С. 14-21.

209. Fromage D. Increasing Inter-Parliamentary Cooperation in the European Union: Current Trends and Challenges. *European Public Law*. 2016. Vol. 22 (4). P. 749–772.

210. Anastasakis, O. The Europeanization of the Balkans. *Brown Journal of World Affairs*. 2005. Vol. 12 (1). P. 77–88.

211. Emerson, M. European Neighbourhood Policy: Strategy or Placebo? *Centre for European Policy Studies*. URL: https://www.files.ethz.ch/isn/29124/215_European%20Neighbourhood%20Policy.pdf

212. Vanhoonacker S., Neuhold C. Dynamics of institutional cooperation in the European Union: Dimensions and effects. An Introduction. *Dynamics of institutional cooperation in the European Union: Dimensions and effects* / ed by C. Neuhold, S. Vanhoonacker. European Integration online Papers (EIoP) 2015. Special issue 1. Vol. 19, Article 1. P. 1-15.

213. Region, Nation and Beyond: An Interdisciplinary and Transcultural Reconceptualization of Ukraine 2012-2015. University of St.Gallen. URL: <http://www.uaregio.org/en/about/stage-1/>.

214. Stefanello V. Thousands of Belgian students are skipping class to protest against climate change. *Euronews*. URL: <https://www.euronews.com/2019/01/24 /thousands-of-belgian-students-are-skipping-class-to-protest-against-climate-change-thecube> (date of access 24.01.2019).

215. Powell. B. Elections as Instruments of Democracy: Majoritarian and Proportional Visions. New Haven, CT: Yale University Press, 2000. 298 p.

216. Delegation and Accountability in Parliamentary Democracies / ed. by: K. Strøm, W. C. Müller, T. Bergman, Oxford: Oxford University Press, 2003. 784 p.
217. Hix S., Lord C. Political Parties in the European Union. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 1997. 240 p.
218. Faas T. To defect or not to defect? National, institutional and party group pressures on MEPs and their consequences for party group cohesion in the European Parliament. *European Journal of Political Research*. 2003. Vol, 42 (6). P. 841-866.
219. Hix S. The party system in the European Parliament: Collusive or competitive? *Journal of Common Market Studies*. 2003. Vol.41(2). P. 309-331.
220. Judge, D. and Earnshaw, D. 2003. The European Parliament. London: Palgrave. 2003. P. 355.
221. Агафонова Г. С. Теоретичні засади дослідження європартій. *Політологічні записки*. 2013. № 2. С. 87–95.
222. Scully R. National Parties and European Parliamentarians: Developing and Testing an Institutional Theory. *European Parliament Research Group (EPRG)*. 2001. Working Paper No. 6. URL: www.lse.ac.uk/depts/eprg (date of access 17.11.2005).
223. Rasmussen A. Party soldiers in a non-partisan community? Party linkage in the European Parliament. *Journal of European Public Policy*. 2008. N 15(8). P. 1164–1184.
224. Lindberg B., Rasmussen A., Warntjen A. Party politics as usual? The role of political parties in EU legislative decision-making. *Journal of European Public Policy*, 2008 Volume 15 (8). P. 1107-1126.
225. The Role of Political Parties in the European Union / ed by B. Lindberg, A. Rasmussen, A. Warntjen. London: Routledge, 2009. 166 p.
226. Hix S., Noury A. Roland G. Democracy in the European Parliament. 11 July 2005. URL: http://emlab.berkeley.edu/users/groland/pubs/HNR-Democracy_in_the_EP-11July05.pdf.

227. Keck M. E., Sikkink, K.. Transnational advocacy networks in international politics: Introduction. *Activists beyond borders: advocacy networks in international politics* / ed by M.E. Keck, K. Sikkink. Ithaca, NY: Cornell University Press, 1998. P. 1-36.

228. Bäckstrand K., Accountability of networked climate governance: the rise of transnational climate partnerships. *Global Environmental Politics*. 2008. N 8(3). P. 74–102.

229. Falkner R. *Business Power and Conflict in International Environmental Politics*. Basingstoke: Palgrave Macmillan, 2008. 260 p.

230. Global governance – the rise of non-state actors A background report for the SOER 2010 assessment of global megatrends. EEA Technical report. N 4/2011. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/Global%20governance.pdf>.

231. European Economic and Social Committee. URL: <https://www.eesc.europa.eu/en>

232. Eastern partnership. Members. Civil society forum. URL: <http://eap-csf.eu/members/>.

233. Rosamond B. *Theories of European integration*. London: Macmillan. 2000. p.

234. Halizak E. Regionalism in Post-Cold War International Relations. *The Polish Quarterly of International Affairs*. 1996. Spring. P. 31-32.

235. European Regional Development Fund. URL: https://ec.europa.eu/regional_policy/en/funding/erdf/

236. Доморенок Е. Концепции «старого регионализма» в контексте современной Европы. *Белорусский журнал международного права и международных отношений* 2002. № 4. С. 54-59.

237. Галушак В.Л. Організаційно-економічні засади формування та реалізації політики розвитку проблемних регіонів: автореф. дис... канд. екон. наук: 08.10.01. Полтава, 2006. – 19 с.

238. Капитоненко Н. Украина-Венгрия: конфликт, в котором проигрывают все. URL: <https://www.liga.net/politics/opinion/ukraina-vengriya-konflikt-v-kotorom-proigryvayut-vse> (дата звернення 27.09.2018).

239. Фролов С. М., Махнула С. М., Олійник В. М. Аналіз ефективності економічного прикордонного співробітництва України на прикладі сумської області та місце маркетингу інновацій в ньому. *Маркетинг і менеджмент інновацій*. 2013. № 3. С. 213-227.

240. Regional Policy – Inforegio. European Territorial Co-operation. URL: http://ec.europa.eu/regional_policy/cooperation/index_en.htm.

241. Convention-cadre europ?enne sur la coop?ration transfrontali?re des collectivit?s ou autorit?s territoriales. Madrid, 21.V.1980 URL: <https://rm.coe.int/CoERMPublicCommonSearchServices/DisplayDCTMContent?documentId=0900001680078b15>.

242. Студенников И. Феномен еврорегионов в контексте методологии историко-региональных исследований. *История Украины. Малоизвестные имена, события, факты*. 2003. Вып. 22-23. С. 187-201.

243. Шилепницкий П.И. Развитие трансграничного сотрудничества как предпосылка европейской интеграции. *Внешняя торговля: право и экономика*. 2007. № 6. С. 47-52.

244. Basch, L., Schiller, N.G. and Blanc, C.S. 1994. Nations Unbound: Transnational Projects, Postcolonial Predicaments, and Deterritorialized Nation-States. New York: Gordon and Breach. URL: <http://www.questia.com/PM.qst?jsessionid=|14,inprofteh.com.ua>

245. From Immigrant to Transmigrant: Theorizing Transnational Migration Author(s): Nina Glick Schiller, Linda Basch, Cristina Szanton Blanc Source: *Anthropological Quarterly*. Vol. 68, No. 1 (Jan., 1995). P. 48-63.

246. Guarnizo, L.E.. Migracion, Globalizacion y Sociedad: Teorias y Tendencias en el siglo XX» en Ardila, G. (ed) Colombia: Migraciones, Transnacionalismo y Desplazamiento. Bogota: CES. 2006. URL: <https://core.ac.uk/download/pdf/36030169.pdf>

247. One year since Georgia's visa-free agreement with the EU: numbers and issues. JAMNEWS. URL: <https://jam-news.net/one-year-since-georgias-visa-free-agreement-with-the-eu-numbers-and-issues/> (date of access 29.03.2018)

248. Державна політика: підручник / Нац. акад. держ. упр. при Президентові України; ред. кол.: Ю. В. Ковбасюк (голова), К. О. Ващенко (заст. голови), Ю. П. Сурмін (заст. голови) [та ін.]. К.: НАДУ, 2014. 448 с.

249. Rotberg R.I. Strengthening governance: ranking countries would help. *The Washington Quarterly*. 28:1 (2004-05). P. 71-81. URL: http://bcsia.ksg.harvard.edu/person.cfm?order_by=name&program=WPF&ln=full&item_id=242>

250. Mimicopoulos M.G. Department of Economic and Social Affairs, United Nations, Presentation to the United Nations World Tourism Organization Knowledge Management International Seminar on Global issues in Local Government: Tourism Policy Approaches. Madrid, 2006. Minister of state services. URL: <http://www.egovernment.govt.nz/docs/info-tech-briefing/chapter2.html>.

251. Kyj M.J. Internet use in Ukraine's Orange Revolution. *Business Horizons*. 2006. vol. 49. Issue 1. P. 71-80.

252. Четверик Г. Мережа Інтернет та політична стабільність. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/lipol_2012_3_45.

253. Khan M.A. Engaged Governance: A Strategy for Mainstreaming Citizens in the Public Policy Processes. New York: UN DESA. 2005. 34 p.

254. Decentralization and Development: policy implementation in developing countries /ed by D.A. Rondinelli, G.S.Cheema. London: Sage, 1983. 319 p.

255. Court J., Hovland I., Young J. Bridging Research and Policy in Development: Evidence and the Change Process. London: ITDG Publishing, 2005. 208 p.

256. Foucault M. Space, knowledge, and power / M. Foucault *The Foucault reader* / ed. by P.Rabinow New York. Toronto: Pantheon Books, a division of Random House, Inc.; Random House of Canada Ltd, 1984. P. 239-256.

257. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу: Закон України від 18 берез. 2004 р. No 1629- IV. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/go/1629-15>.

258. Анализ политики как профессиональное занятие в государственной службе: суть, функции и распределение ролей. URL: <https://www.ucentralasia.org/Content/Downloads/UCA-IPPA-OP2-Rus.pdf>.

259. Конституційне право України /за ред. В.Я.Тація, В. Ф. Погорілка, Ю. М. Тодики. К., 1999. 376 с.

260. Laursen F. , Spyros P. The Changing Role of Parliaments in the European Union. Maastricht: EIPA, 1995. P. 1-20.

261. Norton P. Conclusion: Addressing the Democratic Deficit. *National Parliaments and the European Union* / ed.by Ph. Norton. London: Frank Cass, 1996. P. 177–193.

262. Weiler J. H. H. The Constitution of Europe: “Do the New Clothes have an Emperor” and Other Essays on European Integration Cambridge: Cambridge University Press, 1999. 364 p.

263. Auel K. Europeanisation of National Parliaments. *Handbook of Comparative European Politics* / ed by J. Magone. Jondon: Routledge, 2015. P. 366-385.

264. Decision of the Cabinet of Ministers, 25 October 2017. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/zakhodiv-z-implementatsii-ugodi-mizh-ukrainoyu-ta-es-vid-25-zhovtnya-2017-roku.pdf>.

265. Дорожня карта законодавчого забезпечення виконання Угоди про асоціацію між Україною на 2018–2019 роки. URL: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/media/uploaded-files/karta-prioritetnikh-zakonoproektiv-u-sferi-evropeyskoi-integratsii.pdf>.

266. The Development of an Institutional Framework for the Implementation of the Association Agreements in Georgia, Moldova and Ukraine URL:http://www.europarl.europa.eu/RegData/etudes/STUD/2018/603879/EXPO_

STU%282018%29603879_EN.pdf?fbclid=IwAR0eoCQ_7mc3XO067-ZB4VdlgsxKVWYPPW73-9SSy_eBF-42roAl6Rxd1g.

267. Christiansen T., Hoegenauer A., Neuhold C. The Europeanisation of National Parliaments Post-Lisbon: Bureaucratisation and Transnationalisation rather than more democracy in the European Union? Paper presented at the ECPR General Conference in Reykjavik. 25 August 2011. URL: <https://ecpr.eu/filestore/paperproposal/00191d2d-67cf-4012-8b13-6f20127c80e3.pdf>.

268. Raunio T. Holding Governments Accountable in European Affairs: Explaining Cross-National Variation. *Journal of Legislative Studies*. 2005. N 11(3-4). P. 319-342.

269. Winzen T. European integration and national parliamentary oversight institutions. *European Union Politics* 2013. N14(2). P. 297-323.

270. Ференс Б.В. Проблематика формування політичного простору України та ЄС. *Європейські історичні студії*. Електронний журнал. Наукове видання Київського національного університету імені Тараса Шевченка. 2016. № 4. С. 32-43. ULR: <http://eustudies.history.knu.ua/489-2/>.

271. Stone D. Think Tanks and Policy Advice in Countries in Transition Paper prepared for the Asian Development Bank Institute Symposium. URL: <https://www.adb.org/sites/default/files/publication/156673/adbi-dp36.pdf>.

272. Регламент СД Платформи. https://sdplatform.org.ua/sites/default/files/files/sd_materials/attached_files/SD_platform_Reglament.pdf.

273. Ялдин І. Когнітивне моделювання у прогнозуванні сценаріїв стійкого розвитку. *Проблеми економіки*. 2001. №4. С. 142-150.

274. Майбутнє відносин Україна – ЄС. Дослідження. 2013 URL: <https://library.fes.de/pdf-files/bueros/ukraine/10676.pdf>.

275. Ференс Б.В. Україна та світова спільнота. Майбутні сценарії. *Зовнішні справи*. 2015. № 5. С.50-53.

ДОДАТКИ

Додаток А

СПИСОК ОПУБЛІКОВАНИХ ПРАЦЬ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

у яких представлені основні наукові результати дисертації

1. Ференс Б. В. Трансформація політичного простору сучасної України: тенденції і сучасність // Науковий вісник Дипломатичної академії України. Київ, 2015. Вип. 22. Частина II. Серія «Політичні науки». С. 104-109.
2. Ференс Б. В. Україна та світова спільнота. Майбутні сценарії // Зовнішні справи. 2015. № 5. Політичні науки. С. 50-53.
3. Ференс Б. В. Київ – Брюссель. Рух без цілі? // Зовнішні справи. 2017. № 3. Політичні науки. С. 28-29.
4. Ференс Б. В. Зовнішня політика ЄС та Україна (теоретичне осмислення) // Історико-політичні студії. Серія «Політичні науки». Київ, 2018. № 2 (10). С. 114-124.
5. Ferens B. Political space of the EU. Theoretical framework // European Political and Law Discourse. Prague, 2018. Vol. 5. Issue 6. P. 52-58.

які засвідчують апробацію матеріалів дисертації

6. Ференс Б. В. Перспективи співробітництва між політичними партіями та профспілками України та ЄС // Матеріали за результатами міжнародної конференції «Перспективи співробітництва між політичними партіями та профспілками України та ЄС» (м. Київ, 12 травня 2018 р.). Київ, 2018. С. 2-4.
7. Ференс Б. В. Політика може бути іншою // Інститут демократії та соціального прогресу. Збірка матеріалів за результатами конференції «Україна може бути іншою» (м. Київ, 26 лютого 2018 р.). Київ, 2018. С. 4-9.

які додатково відображають наукові результати дисертації

8. Ференс Б. В. Проблематика формування політичного простору України

та ЄС // Європейські історичні студії. Електронний журнал. Наукове видання Київського національного університету ім. Тараса Шевченка. 2016. № 4. С. 32-43. URL: <http://eustudies.history.knu.ua/489-2/>

9. Що таке соціал-демократія? Науково-популярне видання // Б. Ференс та інші; під редак. В. Шибко. Київ, 2016. 48 с.
10. Ференс Б. В. Голландський реслінг // Международная политика и общество. IPG Journal. 25.01.2017. URL: <https://www.ipg-journal.io/rubriki/evropeiskaja-integracija/statja/show/gollandskii-resling-205//>

АПРОБАЦІЯ ОСНОВНИХ ПОЛОЖЕНЬ ДОСЛІДЖЕННЯ

- XXIV Економічний форум. (2-4 вересня 2014 р., м. Криниця-Здруй);
- VIII Міжнародний форум «Україна – ЄС» (15-17 лютого 2015 р., м. Лодзь);
- Всеукраїнський форум щодо викликів та можливостей соціального розвитку України в рамках Асоціації з ЄС (20 лютого 2015 р., м. Київ);
- Круглий стіл «Рада за Європу» (26 березня 2015р., м.Київ);
- IV Міжнародна науково-практична конференція «Реструктуризація глобального простору: історичні імперативи та виклики» (23 квітня 2015 р., м. Київ);
- Міжнародна конференція «Поглиблення співпраці країн Чорноморського регіону» (26-28 серпня 2016 р., м. Бухарест);
- Круглий стіл «Україна за 25 років Незалежності: громади, політичний плюралізм, суспільство» (16 жовтня 2016 р., м. Київ);
- Міжнародний форум «Україна може бути іншою» (28 лютого 2018 р., м. Київ);
- Міжнародна конференція «Перспективи співробітництва між політичними партіями та профспілками України та ЄС» (12 травня 2018 р., м. Київ).